

СЛАВЯНСКИ ДИАЛОЗИ

Списание за славянски езици, литератури и култури

Година IV, книжка 7

*Издание
на Филологическия факултет
при Пловдивския университет
„Паисий Хилендарски“*

Пловдив
2007

**Настоящият брой е посветен на 10-годишнината на
сърбо-хърватистиката в Пловдивския университет**

Международен редакционен съвет

Хана Гладкова – Карлов университет, Прага, Чехия

Карл Гутшмит – Технически университет, Дрезден, Германия

Реймон Детре – Университетът в Гент, Белгия

Ян Кошка – Институт за световна литература, Братислава, Словакия

Галина Крилова – Санктпетербургски университет, Русия

Иван Кущаров – Пловдивски университет, България

Борис Норман – Беларуски държавен университет, Минск, Беларус

Михайло Пантич – Белградски университет, Сърбия

Йехи Русек – Ягелонски университет, Краков, Полша

Редакционна колегия

Жоржета Чолакова – главен редактор

Юлиана Чакърова – заместник главен редактор

Таня Нейчева – технически секретар

Гергана Иванова – коректор

Диана Иванова

Николай Нейчев

Живко Иванов

Красимира Чакърова

Владимир Янев

Студентски редакционен екип

Светлана Бозукова

Веселина Балтова

Разпространение – книжарница • Магелан •

тел.: 032/62 60 79; e-mail: magelanus@abv.bg

На корицата:

Любо Попович, *Госложата на свободните целувки*

© СЛАВЯНСКИ ДИАЛОЗИ

Филологически факултет

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Жираф ЕООД

ISSN 1312-5346

СЪДЪРЖАНИЕ

ИЗВОРИ

<i>Летопис на поп Дуклянин – първата историография на южнославянските народи</i> (Елисавета Ненчева)	9
<i>Летопис на поп Дуклянин</i> (откъс)	
Превод от сръбски: Елисавета Ненчева	11

ЖЕПОЖЪЛТЕЛИ СТРАНИЦИ

<i>Светлозар Игов. Иво Андрич в „Хърватска млада лирика“</i>	14
<i>Иво Андрич. Стихотворения</i> (из антологията „Хърватска млада лирика“, 1914)	
Превод от хърватски: Светлозар Игов	21

НОВИ ПРЕВОДИ

Милан Делинац. <i>Оковано видение</i> (стихотворение)	
Превод от сръбски: Моника Янева	27
Михайло Пантич. <i>Жената с тъжките обувки</i> (разказ)	
Превод от сръбски: Силвана Костадинова	32
Йован Зивлак. <i>Стихотворения</i>	
Превод от сръбски: Евелина Грозданова	38
Момо Капор. <i>Мирът. Рай. Ухажорът. Скандал</i> (разкази)	
Превод от сръбски: Светла Рускова-Джерманович	44
Радосав Стоянович. <i>Черешата в Ракош</i> (разказ)	
Превод от сръбски: Таня Станкова	50
Бранко С. Ристич. <i>Стихотворения</i>	
Превод от сръбски: Моника Янева	56
Матия Садович. <i>На болния поет</i> (стихотворение)	
Превод от сръбски: Евелина Грозданова	58
Иrena Груджинска-Грос разговаря с Дубравка Угрешич (интервю)	
Превод от полски: Катя Белчева	61

НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

ЕЗИКОЗНАНИЕ

Божо Чорич (Белград). <i>Сръбският език през историята</i>	
Превод от сръбски: Донка Дойчинова	68
Палмира Легурска, Ничка Бечева (София). <i>Съпоставително-типологични аспекти на полисемията при названията за животни</i> (в български, руски и сръбски език)	
.....	77
Славка Величкова (Пловдив). <i>Бележки върху някои особености на междууметията</i>	
.....	88

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

Драгиша Бойович (Ниш). „Слово за любовта“ на поета от Ново Бърдо	
Димитър Кантакузин	

Превод от сръбски: Евелина Грозданова	96	
Анja Јефтич (Баня Лука). <i>Литературно-преводаческото дело на монах Исај от XIV в.: кратко описание на превода и темите в „Corpus Areopagiticum“</i>		
Превод от сръбски: Евелина Грозданова	105	
Младенко Саджак (Баня Лука). „Герой на нашето време“ от Янко Веселинович: иманентна поетика на епохата		
Превод от сръбски: Вяра Найденова	116	
Ранко Попович (Баня Лука). <i>Критическото съзнание на сръбската поезия</i>		
Превод от сръбски: Евелина Грозданова	129	
Саша Шмуля (Баня Лука). <i>Сиянието на битинийската луна. За свети Сава в книгата на Горан Петрович „Обсадата на църквата „Светото Спасение“</i>		
Превод от сръбски: Вяра Найденова	137	
 ДЕБЮТИ		
Донка Дойчинова (Пловдив). <i>За някои местоимения като начин за изразяване на посесивност в български и сръбски език</i>	144	
 СЛАВИСТИКАТА ПО СВЕТА		
Славка Величкова (Пловдив). <i>Десет години сърбо-хърватистика в Пловдивския университет</i>	152	
 РЕЦЕНЗИИ		
Михајло Пантић. <i>Антологија српске приповетке</i> (Даниела Йелич)	154	
Йован Христич. <i>Пътевания из Средиземноморието</i> (Владимир Янев)	157	
 ЕТАЖЕРКА		
Комично у култури срба и бугара / Комичното в културата на сърби и българи (Диана Иванова)	159	
<i>Slavic Network, или изучаване на славянски езици по интернет</i> (Борислав Борисов)	160	
Десанка Максимович. <i>Търся милост</i> (Кичка Пешева)	161	
Дубравка Угрешич. <i>Няма никой всъщи</i> (Кичка Пешева)	162	
 ХРОНИКА		
Христина Тончева. <i>Национална конференция на славянското дружество в България</i>	164	
Татяна Ичевска. <i>Ян Кошка (in memorium)</i>	166	
Лъчезар Янков. <i>Необигайна признателност.</i> 10 години от смъртта на професор Борис Симеонов	168	
Тенчо Дерекювлиев. <i>Стайко Кабасанов – творец на българското езикознание.</i> 100 години от рождението му	172	
 СПИСЪК НА АВТОРИТЕ, ПРЕВОДАЧИТЕ И РЕДАКТОРИТЕ		177

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОЧНИКИ	
<i>Летопис на поп Дуклянин – първата историография на южнославянските народи</i> (Елисавета Ненчева)	9
<i>Летопись попа Дуклянина</i> (отрывок)	
Перевод с сербского: Елисаветы Ненчевой	11
ЖЕПОЖЕЛТЕВШИЕ СТРАНИЦЫ	
<i>Светлозар Илов. Иво Андрич в „Хорватской молодой лирике“</i>	14
<i>Иво Андрич. Стихотворения</i> (из антологии „Хорватская молодая лирика“, 1914)	
Перевод с хорватского: Светлозара Игова	21
НОВЫЕ ПЕРЕВОДЫ	
<i>Милан Дединац. Окованное видение</i> (стихотворение)	
Перевод с сербского: Моники Яневой	27
<i>Михайло Пантич. Женщина в мужских туфлях</i> (рассказ)	
Перевод с сербского: Сильваны Костадиновой	32
<i>Йован Зивлак. Стихотворения</i>	
Перевод с сербского: Евелины Гроздановой	38
<i>Момо Капор. Мир. Рай. Обольститель. Скандал</i> (рассказы)	
Перевод с сербского: Светлы Русловой-Джерманович	44
<i>Радосав Стоянович. Черешня в Ракоше</i> (рассказ)	
Перевод с сербского: Тани Станковой	50
<i>Бранко С. Ристич. Стихотворения.</i>	
Перевод с сербского: Моники Яневой	56
<i>Матия Садович. Больному поэту</i> (стихотворение)	
Перевод с сербского: Евелины Гроздановой	58
<i>Ирена Груджиńska-Гросс разговаривает с Дубравкой Угрешич</i> (интервью)	
Перевод с польского: Кати Белчевой	61
НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	
<hr/>	
ЯЗЫКОЗНАНИЕ	
<i>Божо Чорич (Белград). Сербский язык через историю</i>	
Перевод с сербского: Донки Дойчиновой	68
<i>Палмира Легурска, Ничка Бечева (София). Сопоставительно-типологические аспекты полисемии при названиях животных (в болгарском, русском и сербском языках)</i>	
(в болгарском, русском и сербском языках)	77
<i>Славка Величкова (Пловдив). О некоторых особенностях междометий</i>	
	88
<hr/>	
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ	
<i>Драгиша Бойович (Ниш). „Слово о любви“ поэта из Ново Бырдо Димитра Кантакузина</i>	
Перевод с сербского: Евелины Гроздановой	96

Аня Йефтич (Баня Лука). <i>Литературно-переводческое дело монаха Исаи XIV-ого в.: короткое описание перевода и тем в „Corpus Areopagiticum“</i>	105
Перевод с сербского: Эвелины Гроздановой	
Младенко Саджак (Баня Лука). <i>Герой наших дней Янко Веселиновича: имманентная поэтика эпохи</i>	116
Перевод с сербского: Вяры Найденовой	
Ранко Попович (Баня Лука). <i>Критическое сознание сербской поэзии</i>	129
Перевод с сербского: Евенины Гроздановой	
Саша Шмуля (Баня Лука). <i>Сияние битинийской луны. О Святом Савве в книге „Осада церкви Святого Спасения“ Горана Петровича</i>	137
Перевод с сербского: Вяры Найденовой	
ДЕБЮТЫ	
Донка Дойчинова (Пловдив). <i>О некоторых местоимениях как способе выражения посессивности в болгарском и сербском языках</i>	144
СЛАВИСТИКА В МИРЕ	
Славка Величкова (Пловдив). <i>Десять лет сербохорватистики в Пловдивском университете</i>	152
РЕЦЕНЗИИ	
Михайло Пантич. <i>Антология сербского рассказа (Даниела Йелич)</i>	154
Йован Христич. <i>Поездки по Средиземноморию (Владимир Янев)</i>	157
ЭТАЖЕРКА	
Комичное в культуре сербов и болгар (Диана Иванова)	159
<i>Slavic Network, или изучение славянских языков по интернету</i>	
(Борислав Борисов)	160
Десанка Максимович. <i>Ищу милости (Кичка Пешева)</i>	161
Дубравка Угрешич. <i>Никого нет дома (Кичка Пешева)</i>	162
ХРОНИКА	
Христина Тончева. <i>Национальная конференция Славянского общества в Болгарии</i>	164
Татьяна Ичевска. <i>Ян Кошка (in memorium)</i>	166
Лычезар Янков. <i>Неюбилейная признательность.</i>	
10 лет со дня смерти профессора Бориса Симеонова	168
Тенчо Дерекювлиев. <i>Стайко Кабасанов – творец болгарского языкознания.</i>	
100 лет со дня его рождения	172
СПИСОК АВТОРОВ, ПЕРЕВОДЧИКОВ И РЕДАКТОРОВ	177

CONTENTS

SOURCES

<i>Chronicle of priest Duklianin – the first historiography of the South Slavs</i>	9
(Elisaveta Nencheva)	
<i>Chronicle of priest Duklianin (fragment)</i>	11
Translation from Serbian by Elisaveta Nencheva	

NON-ANTIQUATED PAGES

<i>Svetlozar Igov. Ivo Andrić in Young Croatian Lyrics</i>	14
<i>Ivo Andrić. Poems (from the anthology Young Croatian Lyrics, 1914)</i>	
Translation from Croatian by Svetlozar Igov	21

NEW TRANSLATIONS

<i>Milan Dedinač. Fettered apparition (poem)</i>	
Translation from Serbian by Monika Yaneva	27
<i>Mihajlo Pantić. The woman in men's shoes (short story)</i>	
Translation from Serbian by Silvana Kostadinova	32

Jovan Zivlak. Poems

Translation from Serbian by Evelina Grozdanova	38
<i>Momo Kapor. Piece. Heaven. The seducer. Scandal (short stories)</i>	
Translation from Serbian by Svetla Ruskova-Germanovich	44
<i>Radosav Stojanović. The cherry tree in Rakos</i>	
Translation from Serbian by Tania Stankova	50

Branko S. Ristić. Poems

Translation from Serbian by Monika Yaneva	56
<i>Matija Sadović. To the sick poet (poem)</i>	
Translation from Serbian by Evelina Grozdanova	58
<i>Irena Grudzhinska-Gross talks to Dubravka Ugresić (interview)</i>	
Translation from Polish by Katia Belcheva	61

RESEARCH

LINGUISTICS

<i>Božo Ćorić (Belgrade). Serbian language through history</i>	
Translation from Serbian by Donka Doychinova	68
<i>Palmira Legurska, Nichka Becheva (Sofia). Comparative-typological aspects of polysemy in names of animals (in Bulgarian, Russian and Serbian)</i>	
.....	77
<i>Slavka Velichkova (Plovdiv). On some specific features of interjections</i>	
.....	88

LITERARY STUDIES

<i>Dragiša Bojović. Note on Love by the poet from Novo Burdo Dimitar Kantakuzin</i>	
Translation from Serbian by Evelina Grozdanova	96

Anja Jeftić (Banja Luka). <i>Creative and translation work of the monk Isay from the 14th century: a short description of the translation and the topics in Corpus Areopagiticum</i>	105
Translation from Serbian by Evelina Grozdanova	
Mladenko Sadžak (Banja Luka). <i>A hero of our days by Janko Vaselinović: imminent poetics of our time</i>	116
Translation from Serbian by Viara Najdenova	
Ranko Popović (Banja Luka). <i>The critical consciousness of Serbian poetry</i>	129
Translation from Serbian by Stefan	
Saša Šmulja (Banja Luka). <i>The shine of the Bitinia moon. About Saint Sava in the book Siege of the church "Holy Salvation" by Goran Petrović</i>	137
Translation from Serbian by Donka Doychinova	
 DEBUTS	
Donka Doychinova (Plovdiv). <i>Towards some pronouns as means of expressing possessiveness in Bulgarian and Serbian language</i>	144
 SLAVIC STUDIES AROUND THE WORLD	
Slavka Velichkova. <i>Ten years of Serbian-Croatian studies at Plovdiv University</i>	152
 REVIEWS	
Mihajlo Pantić. <i>Anthology of the Serbian short story</i> (Danijela Jelić)	154
Jovan Hristić. <i>Mediterranean Journeys</i> (Vladimir Yanev)	157
 BOOKSHELF	
The comic in the culture of Serbs and Bulgarians (Diana Ivanova)	159
Slavic Network, or studying Slavic languages online (Borislav Borisov)	161
Desanka Maksimović. <i>Looking for mercy</i> (Kichka Pesheva)	162
Dubravka Ugresić. <i>Nobody's Home</i> (Kichka Pesheva)	162
 CHRONICLE	
Christina Toncheva. <i>National conference of the Slavic society in Bulgaria</i>	164
Tatjana Ichevska. <i>Jan Koška</i> (in memorium)	166
Lachezar Yankov. <i>Non-anniversary gratitude.</i>	
10 years since the death of professor Boris Simeonov	168
Tencho Derekiuvliev. <i>Staiko Kabasanov – a creator of Bulgarian linguistics.</i>	
A 100-year anniversary of his birth	172
 LIST OF AUTHORS, TRANSLATORS AND EDITORS	
	177

**ЛЕТОПИС НА ПОП ДУКЛЯНИН –
ПЪРВАТА ИСТОРИОГРАФИЯ
НА ЮЖНОСЛАВЯНСКИТЕ НАРОДИ**

Летопис на поп Дуклянин представлява анонимна сръбска хроника от XII в. Текстът е познат още и като *Дуклянска хроника, Далматинска хроника, Regnum Sclavorum presbyteri Diocletis, Ljetopis popa Dukljanina, Barski rodoslov.*

Единственият известен на науката ръкопис на хрониката (на латински език) се пази под сигнатурата Vat. Lat. 6958 във Ватиканската библиотека и представлява част от отлично запазен кодекс от средата на XVII в. Книгата е дарение на библиотеката от печатаря Йоан Луциус, който през 1666 г. отпечатва *Летописа* в изданието *De regno Dalmatiae et Croatiae libri six*. Шестдесет години по-рано Мавро Орбини вече е отпечатал *Летописа* в своята книга *Царството на славяните (Il Regno degli Sclavi)*, където използва един от латинските преписи на оригинала, подготвен от известния хърватски ренесансов писател Марко Марулич. Включването на хрониката в съчинението на Мавро Орбини от 1601 г. е от особено значение и с оглед на факта, че по-късен руски превод на това издание ще бъде използван от Паисий Хилендарски за написването на *История славянобългарска* през 1762 г.

Мнозина изследователи на произведението, сред които са Константин Иречек, Батрослав Ягич, Франъо Шишич и др., нееднократно посочват легендарния характер на данните в хрониката. В. Ягич смята, че *Летописът* е „поече литературен паметник, а не исторически документ“.

Данни за съставителя на хрониката такава, каквато я познаваме днес, почти липсват – единствено в уводните думи към произведението си авторът посочва, че е изразител на „казаното от нашите предшественици и достойни патриции“. Вероятно става въпрос за духовник от Барската архиепископия, живял в края на XII в. в град Бар или околностите му (обл. Диоклея в Черна гора), поради което е известен в науката като „поп Дуклянин“.

Предполага се, че съставителят на хрониката е използвал различни източници в своето съчинение – житие на крал Владимир (вероятно дело на книжовния кръг около българската принцеса Косара, негова съпруга), използвано е вероятно и изгубено житие на княз Борис I, което е съдържало информация за покръстителската му дейност, може би данни за предшествениците му, както и сведения за Преславския народен събор от 893 г.,

чиито изключително важни решения променят съдбата на средновековна България.

Вероятно в хрониката е използвана и информация от житие на Константин-Кирил Философ, принадлежало на библиотеката към Охридската книжовна школа.

Наред с тези източници, данните от които са съчетани по оригинален начин, авторът е ползвал и житие – прототип на първите сръбски владетелски жития – това е разказът за живота и бойните подвизи на крал Радослав и петимата му синове (историческата личност, която се крие зад името на Радослав, не е уточнена).

Сред използваните източници са и була на папа Александър от 1067 г., недатирана грамота на папа Калист II, съчиненията на Константин Порфирогенет и Втора книга от *Диалозите* на папа Григорий Велики.

В уводната част към *Летописа* авторът е написал, че това, над което се труди, е предназначено за поука на младите и за тяхно развлечение – цел, която до голяма степен обяснява подбора на източниците и тяхното съчетаване в текста.

Неизвестният поп Дуклянин е съbral в своето произведение няколко житийни произведения, които имат емблематично значение за историята на Дукля и за самоосъзнаването на нейните поданици като народ. Наред с първото житие на воин владетел, в което по интригуващ начин са преразказани подвизите и хитростта на крал Радослав и което е предназначено да утвърди и нововъзникналия през XII в. рицарски модел на поведение и етика, в текста са представени и две жития на български владетели. Свързан с тях, но заемащ и важно самостоятелно място, е откъсът, посветен на разпространението на славянската азбука сред говорещите на славянски език – авторът има ясна представа за стойността на тези сведения, за него българската средновековна история е не само ценен източник на примери и поуки, но и своеобразно мерило за държавност.

Голяма част от *Летописа* е посветена на друг житиен текст, отнасящ се до живота и смъртта на крал Владимир, владетел на Дукля по времето на цар Самуил. В него се разказва красивата легенда за любовта на царската дъщеря Косара, която спасява младия принц от тъмницата и измолва милост за него от баща си. Този текст е сред най-добре представените в хрониката – явно авторът смята, че от него младежите на Бар биха могли да се поучат на много неща: владетелска доблесть и васална вярност, силна любов и съпружеска преданост, както и упование в Божията мощ и закрила на справедливите дела. Житието получава широко разпространение в различни варианти до средата на XIX в., включително претърпява няколко печатни издания в Италия.

Летопис на поп Дуклянин е слабо познат на българската историческа и литературна наука, тъй като до момента пълният текст не е превеждан на български език. Преводи на откъси от хрониката са представени в ЛИБИ, т. III (XXV), стр. 170–179, а също и в книгата на Надежда Драгова *Старобългарската култура* в раздела *Приложения*), които обаче представлят само онези части, които имат отношение към българската история.

Публикуваният тук откъс представлява уводната част от превода на целия текст на *Летопис на поп Дуклянин*, който е осъществен по сръбски превод на латински оригинал във Ватиканския кодекс. Сръбският превод е дело на известния изследовател на хрониката Славко Милюшкович (*Летопис попа Дукънина. „Књижевна задруга“*, Београд, 1994).

Преводът на български език на пълния текст на *Летописа* бе част от магистърската ми теза *Белетристични моменти в „Летопис на поп Дуклянин“*, която защитих през юли 2006 г. За нейното осъществяване поднасям своите благодарности на проф. д-р Георги Петков, научен ръководител на работата ми, на рецензента ми ст. ас. Вяра Найденова, както и на доц. Дарина Дончева, която ме насочи към тази изследователска тема.

E. Ненчева

ЛЕТОПИС НА ПОП ДУКЛЯНИН (Откъс)

Авторът към читателите:

Тъй като бях помолен от вас, залюбени братя в Христа, и от честитите свещеници на светия митрополитски трон на дуклянската църква, както и от мнозина патриции, особено от младежите на град Бар, които се забавляват не само със слушане и четене за войни, но и с участие в тях – както е обичай при младите хора – да преведа от славянски на латински език *Книгата за готите*¹, което на латински се нарича *Regnum Sclavorum* и в което са отбелязани всичките техни дела и войни; и тъй като се чувствам задължен за вашето братско добродолство, пренебрегнах старческата си немощ и настоях да удовлетворя вашата молба. И все пак никой от читателите да не мисли, че съм написал нещо друго освен казаното от нашите (църковни) предшественици и достопочтени патриции, чийто думи, истинно преразказани, достигнаха до мен.

Докато в Цариград управляващия цар Анастасий², който беше окалял себе си и мнозина други с Евтихиевата ерес³, и докато на римския престол бе папа Геласий II⁴, а в Италия бяха много славени епископ Герман, Сабин, конусински епископ, и пречистият Бенедикт от Монтекасино, появи се

¹ *Летописът на поп Дуклянин* е запазен в препис на латински език. Предполага се, че е съществувал славянски оригинал. – Б. р.

² Става въпрос за император Анастасий (491–318). Тази и другите бележки надолу са на преводача – Е. Н.

³ Евтихий бил архимандрит на Константинопол. Ученето му оспорва божествеността на Христовото тяло. Доктрината е осъдена в Константинопол през 448 и 451 г., но е възприета по-късно от т. нар. монофизити, върху чиито разбирания впоследствие се оформят доктрините на църквите в Армения и Сирия.

⁴ Папа Геласий II (1118–1119) – неточност в текста, обозначена още от Лучич.

от север народ, който наричаше себе си готи, народ див и необуздан, когото владееха трима братя, синове на крал Сенубалд, чито имена са: първи-ят Брус, вторият Тотила, третият пък Остроило, от които Брус, бидейки най-възрастен, зае след смъртта на бащата неговия престол и управлява вместо него в своята земя, а Тотила и Остроило, по съвет и желание на най-стария си брат, а и за да прославят името си, събирайки много голяма и силна войска, излязоха от своята земя и нападнаха покрайнините на Панония, сдобивайки се с оръжие. После със силните си и многобройни дружини стигнаха до Темплан. Тогава далматинският крал, чийто престолен град бе великият и дивен град Солин (Солина), прати вестоносци с писмо до краля на Истрийските покрайнини, за да събере войска, да се обединят и така да се бранят. Така двамата, обединявайки силите си, се отправиха към готите и когато достигнаха близко до тях, направиха лагер. Тогава по време на осем дни, тъй като двете противникощи войски бяха близо, воини от едната и от другата страна се нападаха взаимно, раняваха се тежко и се убиваха. На осмия ден всички воини и от едната, и от другата страна, християни и поганци (езичници), излязоха един срещу други и започнаха голяма битка, която трая от седем часа призори до мрак. И Бог, комуто никой не може да отсъди защо постъпва по един или друг начин, позволи на пълчищата готи да победят християните, може би защото сред тях се криеше някакъв грях, и те бяха поразени, и кралят на Истрия бе убит. Много хиляди християни погинаха от меч, а по-много бяха отведени в робство. Далматинският крал заедно с малцина от людете си избегна гибелта и се скри в своя град Солин. След това, бидейки войската Тотилова и тази на неговия брат Остроила твърде голяма, пък и народът им се беше умножил, и след като се посъветваха със старейшините, се разделиха. И Тотила премина със своята войска Истрия и Аквилея, нападна Италия и тук води много и велики битки, и опустоши и подпали твърде много градове. След това нападна Сицилия, но почина скоро постижно, както му бе предрекъл божият слуга Бенедикт. Неговият брат Остроила, който беше отишъл в покрайнините на Илирия, водейки големи битки, и нямаше никой, който да може да му се противопостави, превзе цяла Далмация и приморските области, а после дойде и се установи в Превалитанска област. Тогава, задържайки при себе си неколцина от людете си, изпрати своя син, на име Сенулат, да завладее Загорската област. Междувременно цариградският цар събра войска и я изпрати срещу Остроила, тъй като бе чул, че онън е останал с малцина от хората си в Превалитанска крепост. Когато онези, които цаят беше изпратил, пристигнаха, намериха Остроила, както бе речено, с малко хора, но въпреки това готов за битка, тъй като той бе човек с юначен дух. След като битката започна, Остроила падна и бе убит, а онези, които бяха с него, се обърнаха в бягство. Царевите люде взеха своята плячка и се върнаха в своята земя.

Когато Сенулат узна за бащината си смърт, се върна с войската си колкото се може по-бързо, мислейки, че ще попадне на царските хора и ще отмъсти за гибелта на баща си, но не намери никого. Тогава прие кралст-

вото и управляващо вместо баща си, и роди син, когото нарече Силимир. Границите на кралството му бяха от Винодол до Поян, включвайки както приморските, така и загорските области. Вършеше много неправди и спрямо християните, които живееха в приморските градове, и ги гонеше, и почина в дванадесетата година на своето управление и го наследи на престола синът му Силимир, който, въпреки че бе езичник и варварин, живя в мир с християните и не ги гонеше. Още повече – сключи с тях договор и те му плащаха данък. Той насели земята с множество славяни – и в това време страната бе в мир. Роди син, когото нарече Владин. Почина в двадесет и първата година от своето управление.

Кралството дойде у неговия син Владин, който бе управлявал заедно с баща си и последва мирното властване на своите предци. Роди син, когото назова Ратомир и който още от детинство започна да проявява грубост и коравосърдечие. По време на Владиновото управление безбройно множество народи преминаха великата река Волга, чието име и взеха, защото по думата „волга“ и днес се наричат българи. Със своите жени, синове и дъщери, както и с всичкото си имущество и всичко, което имаха, дойдоха в Силодуксия. Начело им стоеше някой си на име Крис⁵, когото на своя език наричаха кан, което на нашия език гласи император, комуто бяха подчинени деветима князе, които заповядваха и съдеха многобройния народ. И след като навлязоха в Силодуксия, завладяха я. Воювайки, завзеха цяла Македония, а след това и всичките покрайнини на латините, които тогава се наричаха романи (ромеи), а сега – моровласи (мавровласи), т.е. „черни латинци“.

Цариградският цар, възкачен на своя престол, води против тях много войни, но не можа в нито една да ги завладее и като им изпрати посланици, сключи с тях мир и така се отърва от тях.

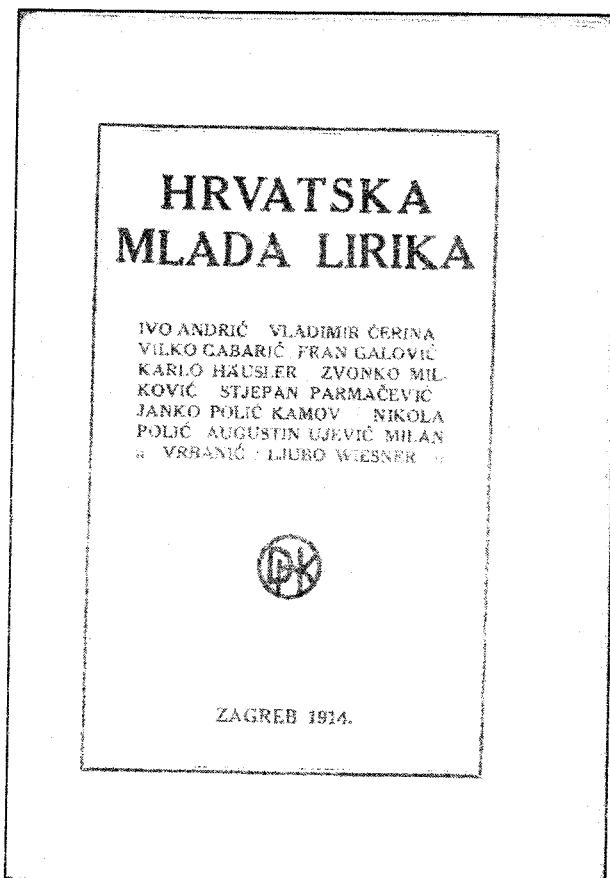
Превод от сръбски: Елисавета Ненчева
Редактор на превода: Вяра Найденова

⁵ Името „Крис“ е поправено по неизвестни причини в изданието на Шишич на „Борис“, което довежда до заблуди българските историци (вж. ЛИБИ, с. 170).

ЖЕПОЖЪЛТЕЛИ СТРАНИЦИ

ИВО АНДРИЧ В ХЪРВАТСКА МЛАДА ЛИРИКА

Светлозар Игов (БАН, ПУ „Паисий Хилендарски“)

Проблемът за националната идентичност (самосъзнание, принадлежност) на първия балкански Нобелов лауреат Иво Андрич (1892–1975) е една от най-сложните задачи за неговите биографи и интерпретатори и неядко се е превръщал в повод за проява на нездрави националистически страсти. Сложността на въпроса иде от босненския произход на Иво Андрич. Населението на Босна има общ славянски произход и език (дотолко-

ва, доколкото въобще може да се говори за етническа чистота и хомогеност). Но босненските славяни, които говорят един славянски език, имат различна верска принадлежност – част от тях са приели православното християнство и културноисторически принадлежат на византославянския православен религиозен и културен кръг (наречен от Рикардо Пикио *Slavia Orthodoxa*), друга част приемат католическата вяра и културно-исторически принадлежат (според същата, предложена от Пикио, класификация) към кръга на *Slavia Romana*. Трети (приема се, че това са някогашни богоимили, богоилството е било в определен период официална държавна религия на средновековна Босна) приемат исляма. Така католическото население на Босна постепенно започва да гравитира в националното си самоопределение към хърватите, православното – към сърбите, а мюсюлмани те да създават собствена национална идентичност като „мюсюлмани“ или „босненци“. Тенденцията към национално обособяване обаче в някои исторически периоди е била заменяна от тенденция към национално интегриране, националната дивергенция или конвергенция (според различни признания – етнически произход, език, вяра, държавност) е част от самата социално-историческа динамика на човешките общности.

В епохата на славянските национални възраждания (втората половина на XVIII и първата половина на XIX век) конституирането на националното самосъзнание и култура е съпроводено и от идеи за славянската общност и взаимност от най-различен вид – чешкия филологически славизъм, полския романтичен месианизъм, руския панславизъм (като реакционна имперска идея) и руското славянофилизътво (като културна идеология). Една от най-значимите и интересни „славянски“ идеологии е хърватският „илиризъм“, който дава името и на епохата на хърватското национално възраждане. „Илиризъмът“ (като културна идеология на южнославянското езиково и културно единство) има дълбоки корени в хърватската културна и литературна традиция, особено (също както и чешкият филологически славизъм) в т. нар. „бароков славизъм“, една от чийто програмни книги е *Царството на славяните* (*Il regno degli Slavi*, 1601) на дубровчанина Мавро Орбини (Мавър Орбин), ползвана като исторически извор от нашия Паисий Хилендарски и от ред други южнославянски автори. Вдъхновен от идеята за славянската общност е хърватинът Юрай Крижанич (1618–1683), който пише в този дух труда си *Политика*¹ и иска да заинтригува със своите идеи руските власти, но е прокуден от тях в Сибир. Не по-радостна е и съдбата на хърватина Павао Ритер Вitezович (1652–1713), който, вдъхновен от южнославянската идея, пише труда си *Serbia illustrata*, но възлага своите политически надежди за освобождение и обединение на южните славяни на Австрийския двор – идеите му обаче не намират добър прием във Виена, макар че по-късно се разгръщат в т. нар. „австрославизъм“, който – въпреки че намира отзив дори във виенските дворцови и прави-

¹ Трудът на Крижанич *Политика* (*Politika*) е публикуван от Безсонов през 1859–1860 г. – Б. р.

телствени среди – никога не става официална политическа доктрина. Особено силен отзвук има сред балканските славяни книгата на Андрия Качич Миошич (1704–1760) *Приятен разговор на славянския народ* (*Разговор угодни народъ словинскога*, 1760) – поетическа мистификация, която в духа на народните песни създава исторически „народни песни“ за ред личности и събития из историята на българи, хървати и сърби. Песните на Качич Миошич (особено тези с български сюжети – например песните за Орун и Ницефор, за Владимир и Косара) са станали основа на много нови литературни творби на южнославянски писатели, а в България има множество техни преписи, били са разпространявани и заедно с Паисиева та история. Вдъхновена от южнославянската идея е и книгата на сърбина Йован Раич (1726–1801) *История на разни славянски народи, най-вече на българи, хървати и сърби* (*История разных славянских народов, напаче Болгар, Хорватов и Сербов*, 1768, 1794).

В духа на тези и много други предшественици хърватското национално възраждане, наречено илиризъм, развива идеята за южнославянско езиково, литературно и културно единство, под знака на която се разгръща творчеството на най-видните хърватски илирийски книжовници – идеолога Людевит Гай и поетите Иван Мажуранич, Станко Враз и Петар Прерадович. Поетът Иван Мажуранич (1814–1890) пише най-забележителната си творба – хърватския национален епос, поемата *Смъртта на Смаил ага Ченгич* (1846), върху сюжет от борбата на черногорци с турците.

А най-значимият поет лирик и виден деец на Хърватския илиризъм е словенецът Станко Враз (1810–1851), който, вдъхновен от илирийските идеи, започва да пише не на родния си словенски, а на хърватски език (заради което е бил хулен от свои сънародници като „ренегат“).

Културната идеология на илиризма има и своите политически следствия в идеите на много хърватски, сърбски и български обществени и културни дейци за създаване на южнославянска и/или балканска федерация (конфедерация) – сред тях са Светозар Маркович, Любен Каравелов и Христо Ботев.

Както е известно, в резултат на Първата световна война, след разпадането на двете големи империи, в които векове живеят южните славяни: Хабсбургската и Османската, се създава независима държава на южните славяни – Обединеното кралство на сърби, хървати и словенци под скръптьра на сърбската кралска корона, а след Втората световна война – и социалистическата федерация Югославия под ръководството на комунистическия вожд Йосип Броз Тито. Въпреки началния ентузиазъм и надежди при създаването и на двете югославски държави те не успяват да решат националните въпроси и се разпадат: първата при нашествието на Хитлер през 1941 година, втората – след падането на Берлинската стена и краха на комунизма след 1989 година. Естествено за този политически разпад нямат никакви вина идеолозите и привържениците на илиризма и югославизма и техните идеи трябва да бъдат разглеждани в контекста на своето историческо време.

В този контекст трябва да бъде разглеждано и делото на Иво Андрич и други югославски писатели на XX век. А делото на Иво Андрич крие осо-

бена сложност от гледна точка на националната му културна идентичност.

В книгата за новородените на църквата „Свети Йоан Кръстител“ в Травник е записано, че на 9 октомври 1892 година се е родил син Иван от баща Антун Андрич и майка Катарина (римокатолици). И така – Иво (Иван) Андрич е по рождение босненски католик. След това Иво Андрич живее в Сараево и Вишеград. От 1903 година учи гимназия в Сараево, където прави първите си литературни опити и става един от участниците в тайната младежка националноосвободителна организация „Млада Босна“ (чийто член е и Гаврило Принцип, който през юни 1914 година убива в Сараево престолонаследника Франц Фердинанд, а това е поводът за започване на Първата световна война). През 1911 година Андрич публикува първата си творба (стихотворението *В здрава*) в сараевската „Босанска вила“.

През есента на 1912 година се записва да следва във Философския факултет на Загребския университет, продължава литературните си занимания и публикации и дружи с изтъкнати загребски творци и интелектуалици (Антун Густав Матош, Пиер Крижанич, Любо Визнер, Владимир Черина). През лятото на 1913 година се прехвърля да следва във Виена, а в началото на 1914 година продължава следването си в Ягелонския университет в Краков. През това време сътрудничи на загребските издания „Вихор“, „Хърватски покрет“, „Книжевни покрет“, „Савременик“, „Хърватска рийеч“. През юни 1914 година в Загреб излиза като издание на Дружеството на хърватските книжовници антологията *Хърватска млада лирика*, в която на първо място е представен Иво Андрич.

На 17 юли 1914 година, вече след започването на войната, Андрич през Триест пристига в Сплит, където на 29 юли е арестуван от австро-унгарската полиция като участник в националноосвободителното движение и прекарва военните години в затвор и изгнание до помилването си през юли 1917 година. През есента е мобилизиран, но поради заболяване влиза в болница, където дочаква и обявената обща амнистия.

В началото на 1918 година започва да издава в Загреб заедно с Бранко Машич, Нико Бартулович и Владимир Чорович списание „Книжевни юг“, където публикува най-често през следващите две години, сътрудничейки и на други загребски издания като „Хърватска нива“, „Омладина“, „Югославска жена“ и др.

От 1920 година Андрич започва да печата все по-често и предимно в белградската литературна периодика, най-вече в „Сръбски книжевни гласник“, премества се да живее в Белград и постъпва на служба в Министерството на външните работи. От 1921 година пребивава като растящ в йерархията дипломат в различни европейски страни (Ватикана, Румъния, Италия, Австрия, Франция, Швейцария, Испания, Германия).

Междувременно през 1918 година като издание на „Книжевни юг“ в Загреб и с предговор от Нико Бартулович излиза първата книга на Иво Андрич – *Ex Ponto*, лирико-медитативна проза. В Загреб през 1920 година излиза и втората му поетическа книга *Безпокойства (Немири)* – стихотворения в проза.

През 1920 година излиза и третата книга на Иво Андрич, но вече белетристична проза – повествувателният триптих *Пътят на Алия Джерзелез*, обозначена жанрово като „разказ“ („приповетка“). Това е не само първата прозаическа книга на Андрич, но и първата му книга, издадена в Белград. И следващите си три книги до Втората световна война Андрич ще издаде в Белград, и трите носят заглавие *Разкази* (1924, 1931, 1936).

Както се вижда, с ранното си поетическо творчество Иво Андрич се вписва в хърватската литература, дори като едно от водещите имена на нейната Модерна. Преходът към прозата, където той ще се утвърди като класик, е свързан и с преминаването му към белградския литературен кръг и сръбската литература. Именно като сръбски писател Иво Андрич достига и до най-високо световно признание.

Тук обаче е твърде важно да се отбележи, че и като сръбски писател Иво Андрич запазва своята – характерна и за ранния му хърватски период – югославистична ориентация. Преди всичко той остава верен на своята родна Босна и нейната мултикультурна среда, в еднаква степен е писател на босненските католици, православни и мюсюлмани. Не само пише за, но се чувства наследник и на традициите на великия черногорски поет Петар Петрович Негош (1813–1851) – не само защото Негош е класик и на сръбската литература, а защото това е и „илирийска“ традиция (да си спомним поемата на хърватина Иван Мажуранич). А поради предпочитанията му към „турското време“ на Балканите са го наричали и „най-големия турски писател“, което не е само шега. В известен смисъл е най-точно да наречем Иво Андрич „балкански писател“, за което писах в студията *Иво Андрич като художествен философ на балканското историческо битие*, поместена като предговор към третото българско издание на *Про-кълнстият двор* (изд. „Балкани“, 2001).

Изтъквайки „балканската репрезентативност“ на творчеството на Иво Андрич (в своите есета и фрагменти Андрич впрочем използва израза „нашите хора“ не в тесен етнически смисъл, а в смисъл на „балканци“), съвсем не искам да му отнема литературноисторическото място като класик на сръбската литература, а само да подчертая универсалния хуманистичен смисъл на творчеството му и общобалканското му културно значение и културна репрезентативност.

В този аспект заслужава литературоведско внимание и принадлежността на ранното му поетическо творчество към хърватската литература.

Най-значимият документ за това литературноисторическо присъствие в хърватската Модерна през второто десетилетие на XX век е участието му в антологията *Млада хърватска лирика* (*Hrvatska mlada lirika*), излязла през юни 1914 година в Загреб. В тази антология на първо място е представен с шест стихотворения Иво Андрич, а след него с лирически цикли са представени и поетите Владимир Черина, Вилко Габарич, Фран Галович, Карло Хауслер, Звонко Милкович, Степан Пармачевич, Янко Полич-Камов, Никола Полич, Августин Йуевич, Милан Върбанич и Любо Визнер.

Двама от тези поети вече не били сред живите: Янко Полич-Камов –

„първият футурист в Юgosлавия и верлибрист преди Милан Чурчин и всички други“, „умрял в анархистичната Барселона като боях и босяк след до лудост бесен живот, 24-годишен“ (както е отбелязано в придружителния портрет), и Милан Върбанич, „умрял в началото на 1913 година, на 29 години, оставяйки само два цикъла символистични стихотворения“. (Югославистичната ориентация на младата хърватска Модерна тук личи в разбирането на хърватската литература като част от една югославска литература.)

Съставителят на антологията Любомир Визнер в краткия увод към нея излага своите съставителски принципи, като нарича книгата „не антология, а преглед на най-младата хърватска лирика“. Визнер изтъква важното значение на двама от предходниците на включените в книгата най-млади – Владимир Видрич (1875–1909) и Антун Густав Матош (1873–1914). Тук трябва да се отбележи, че по време на следването си в Загреб Андрич се сприятелява с големия поет, разказвач, есеист и критик Матош, но приятелството им е твърде кратко – Матош умира през март 1914 година и Андрич произнася вълнуващо слово в негова памет на мемориална вечер във Виена (отпечатано в загребския „Вихор“). Тук е мястото да се отбележи и едно друго важно приятелство на младия Андрич – с големия хърватски писател Иво Войнович (1857–1929), по това време вече „жив класик“ (с когото е другарувал и нашият Пенчо Славейков). Войнович го посещава през декември 1917 година в болницата и след това записва в дневника си за „малкия Иво Андрич“: „Каква благородна и изтънчена поетическа душа!“

След изтъкването на значението на модерните предходници Видрич и Матош Любомир Визнер отбелязва в предговора, че най-младото поколение хърватски поети, включени в антологията, не са свързани в никаква общца школа или направление, а единствено от една изразявана по различен лирически начин съвременна чувствителност.

С днешна дата искам да отбележа, че без да има манифестен характер, антологията *Млада хърватска лирика* – и като избор на автори и творби, и като очертаване на художествени тенденции, представя етапна книга на модерната хърватска литература, репрезентативна за поетическото движение през второто десетилетие на XX век. Голяма част от включените в нея поети се развиват в последвалия следвоенен период като видни хърватски писатели, сред които особено трябва да се откри името на Тин Уйевич – най-значимия лирик на хърватския ХХ век.

Макар че – особено на фона на последвалото му литературно развитие – младежката лирика на Иво Андрич не изглежда особено зряла и звучи донейде старомодно анахронично (самият Андрич в разговор с мен през 1968 година се отнесе доста пренебрежително към младежките си работи), тя придобива по-богат смисъл в контекста на последвалите му две лирически книги, а може да бъде четена и като концептуален и поетологичен ключ към по-късното му творчество (за което впрочем съм писал в монографията си за писателя).

По-долу, в мой – и едва ли много добър – превод са дадени шестте стихотворения на Андрич от *Млада хърватска лирика*, чието оригинално

издание е една от най-ценните книги в библиотеката ми.

В края на антологията *Млада хърватска лирика* включените в нея дванадесет поети са представени с кратки критико-биографични портретни медальони (единствено Аугустин (Тин) Уйевич е написал сам портрета си, обозначен като „автобиография“).

Ето краткия портрет на Иво Андрич:

IVO ANDRIĆ. Najčudesniji Sarajlija: bez i najmanjeg turskog atavizma: nježan, bijel i bolnotanko mirisave duše kao oni bijeli njegovi cvjetovi što zare slatku tugu njegovih ženstveno čežnjivih snova. Odviše bez energije, da bi pisao duge članke. Kratak kao prolaznost avanturističke ljubavi. Princ bez dvorca, paževa i princeze. Zimi se nadiše kavanskog zraka, da bi se u proljeće liječio dahovima razbujalih livađa. Nesretan kao svi artisti. Ambiciozan. Osjetljiv. Ukratko: ima budućnost.

„Най-чудесен сараевчанин: без ни най-малко турски атавизъм: нежен, бял и с болезнено изтънчена ароматна душа като онези негови бели цветове, които озаряват сладката тъга на неговите женствено бленуващи съница. Прекалено без енергия, за да пише дълги неща. Кратък като преходността на авантюристична любов. Принц без дворец, пажове и принцеса. През зимата се надишива с кафански въздух, за да се лекува през пролетта с дъха на избуялите ливади. Нещастен като всички артисти. Амбициозен. Чувствителен. Накратко: има бъдеще.“

Тази великолепна портретна скица ни казва много и за младия Андрич, и за неговото ранно поетическо творчество. Тя ни показва и колко много се е променил Андрич като писател в зрелите си години в сравнение с младостта. Ранният Андрич е изглеждал „прекалено без енергия, за да пише дълги неща“. Ако приемем, че това е пророчество – то не се сбъдва, защото зрелият Андрич има достатъчно енергия, за да създаде голямо по обем повествувателно творчество, и се прославя най-вече с „дълги неща“ – романияте.

Но затова пък другото пророчество – „има бъдеще“ – се сбъдва, и то по начин, който не е постигал никой друг писател от Балканите преди него: младият, двайсет и две годишен по времето, когато е писан портретът, хърватски поет става първият южнославянски и балкански Нобелов лауреат.

LANJSKA PJEŠMA.

Mirišu silno bijeli cvjetovi
i pada sitna kiša proljetna,
ja kisnem sam.

O nitko ne zna, kako je
teško hoditi sam i bolestan,
bez ikog svoga,
u zlatno proljeće.

U srcu mome nema ljubavi,
u srcu mom su tavní spomeni,
davni i mučni.

Silno mirišu bijeli cvjetovi.
Kisnem. Bez mira, bez ljubavi
Sam i žalostan.

ЛАНСКА ПЕСЕН

Миришат сильно белите цветове
и пада силен дъжд пролетен,
а аз кисна сам.

Aх, никой не знае колко е
тежко да ходиш сам и болен,
без нийде никой близък
във златната пролет.

В сърцето ми няма любов,
пълно е сърцето ми с тъмни спомени,
отдавнашни, мъчителни.

Силно миришат белите цветове.
Крея. Без покой, без любов.
Сам и жалостен.

СТРОФИ В НОЩТА ПРЕХОДНОСТ

През нощта зли са ветровете,
През нощта, когато молитвите
гаснат,
тогава със страх на зелени езера
душата ми изпълва страстна

мисъл. — Така се появява тя,
злокобна и стара в късната нощ,
и през нея всеки тъжно вижда:
смъртта си бяла и безгласна.

ТРАГЕДИЯ

През нощта в града от кулата
жалостна тръба затръбява,
през нощта греховете запяват,
а нощта греховете си целува.

Пламва на дюшещите кръвта, —
нощта свойте грехове целува —
тогава всички звезди потъмняха:
жената уби юнака.

STROFE U NOĆI PROLAZNOST

U noći zli su vjetrovici
u noći, kad melitve gasnici,
kad strahom zelenici jezera
ispuni dušu mi strasnu

miso. — Tako se javija one,
zlokobna stara u noć kasnu
i kroz nju svaki tužio vidi:
smrt svoju bijelu i bezglasnu.

TRAGEDIJA

U noći je gradu s bedemima
žalobna truba zatrubila,
u noći su griješi pjevali,
noć je svoje grijehe ljubila :

dusečima krv je plasnila,
— noć je svoje grijehe ljubila —
tad sve su zvijezde potamnjele;
junaka je žena ubila,

JADNI NEMIR.

Cijelo popodne sjenka na mom licu,
cijelo popodne izludjela zvona.

Ispod mog prozora su prošla
mrtvačka kola;
vidio sam desnu stranu lijesa
i na njoj pisano slovima od zlata:
„75 godina stara”.
Poslije sam dugo mislio.
Ipak ima izvjesni red, neki:
jest bijedno živjeti i trudno
čovjeku na ovoj zemlji,
al konačno dodje svakom njegovo dobro popodne,
kad vrijedni rođaci il gradska općina
isplate histeričnim zvonima za plač
i sahrane naših stotinu laži:
onda nam dušu — valjda — smiri Bog,
a za tijelo se pobrine crv.
Olovno popodne:
i crv pod zemljom radi
i Bog na nebu, on gradi,
al čovjek na zemlji strada;
mi zalud zidamo toranj do neba,
mi zalud skidamo Boga sa neba,
mi zalud slazimo u srce zemlji,
mi zalud gazimo crva pod zemljom,
nas čeka stalno naše popodne
i jauk zvona i Bog i crv.

Cijelo popodne sjenka na mom licu,
cijelo popodne zvone neka zvona.

БЕЗПОКОЙСТВО

Цял следобед сянка на лицето ми,
цял следобед полудели камбани.

Под моя прозорец премина
мъртвешка катафалка.
Видях дясната страна на трупа
и надпис със златни букви:
„на 75 години“.

След това дълго мислих.
Все пак има известен ред, някакъв:
жалко е да се живее и е трудно
човеку на тази земя,
но накрая идва за всеки неговият добър следобед,
когато грижовните роднини или градската община
плащат на истеричните камбани да оплачат
и погребат нашите стотина лъжи:
и тогава душата ни – може би – Бог смирява,
а за тялото се погрижват червеите.

Оловен следобед:
и червеят под земята се труди
и Бог на небето гради,
но човекът на земята страда,
напразно зидаме до небето кули,
напразно съмъкваме Бог от небето,
напразно слизаме в сърцето на земята,
напразно газим червея под земята,
всички ни чака нашият следобед,
плачът на камбаните, червеят и Богът.

Цял следобед сянка на лицето ми,
цял следобед някакви камбани.

POTONULO.

Neki glas, miris neki i jedna lijepa zvijezda ne mogu noćas da dignu iz moje dubine sve što je bilo.

Ovo mora da su mi popucali svi konci, lijepi konci, tanani, što vezahu mene za moje Juče.

Ne drže konci. U dubini svojoj osjećam tegobu mrtvog Lane i žalost zaborava.

Od svih ružnih noći ovo mi dodje noć, kad zaboravih značenje svega.

Pa ipak mutno slutim, da sve to ima drage i tužne veze sa onim, što je potonulo.

TAMA.

Ja ne znam, kuda idu dani moji,
ni kuda vode ove noći moje.

Ne znam.

Ni otkud nemar jadni
na sve, što se željelo,
ni magla ružna
na sve, što se čekalo,
ni zaborav otkud žalosni
na sve, što se ljubilo.

Magla.

Tko će da mi kaže noćas,
šta meni znaće lica i stvari i spomeni
minulih dana?

I kuda idu ovo dani moji
i zašto bije tavnio srce moje?

Kuda? I zašto?

ПОТЬНАЛО

Някакъв глас, мириз някакъв и една хубава звезда
 не могат тази нощ да вдигнат от дълбините ми всичко,
 което е било.
 Изглежда, трябва да са се скъсали всички конци, хубавите
 конци, свилените, които ме свързваха с моето Вчера.
 Не издържат конците. В дълбините си усещам тегобата
 на мъртвото Лани и жалостта на забравата.
 От всички страшни нощи тази беше нощта, когато
 забравих значението на всичко.
 И все пак смътно чувствам, че всичко това има скъпти и тъжни
 връзки с онова, което е потънало.

ТЪМА

Аз не знам къде стиват дните ми,
 нито нощите ми къде водят.
 Не знам.
 Нито откъде е тази немара
 към всичко някога желано,
 нито мъглата грозна
 над всичко някога чакано,
 нито забравата жалостна
 над всичко нявга любено.
 Мъгла.
 Кой ли ще ми каже тази нощ
 какво за мен значат лицата, нещата и спомените
 на отминалите дни?
 И къде отиват мойте дни
 и защо бие тъмно сърцето ми?
 Къде? И защо?

НОЋ CRVENIH ZVIJEZDA.

Boga moli vjetar očajan.

Odmakni, ženo, te kukavne zavjese,
da vidimo šta nam Bog poručuje
po svojim zvjezdama.

Za zavjesama ruke sklopljene
i budne svjetiljke ; netko moli
Boga i mir nad vrele postelje.
Žale grane vriskom, mole grane
tišinu rumenog zlata.

Zavjese ! Zavjese !
Ovamo ruke drhtave.
Tornjevi igraju, oblaci luduju.
Noc putuje, — njeni se vjetri Bogu mole, —
prokletno tijelo, nitko je ne će preživjeti !

НОЩА НА ЧЕРВЕНИТЕ ЗВЕЗДИ

Бога моли вятърът отчаян.

Дръпни, жено, тези жалки завеси,
да видим какво Бог ни поръчва
по звездите свои.

Зад завесата ръце склопени
и будно кандило. Някой моли
Бога и покой над жарката постеля.
Жалят клоните със вик, молят клоните
тишината на руменото злато.

Завеси! Завеси!
Елате, трептящи ръце.
Кулите играят, облаци лудуват.
А нощта пътува – ветровете ѝ се молят Богу –
проклето тяло, никой не ще я преживее!

НОВИ ПРЕВОДИ

МИЛАН ДЕДИНАЦ (1902–1966) е най-изявеният лирик сред сръбските сюрреалисти. Роден е през 1902 г. в Крагуевац. По време на Първата световна война (1915) заедно с други сръбски деца е евакуиран във Франция, където продължава обучението си. През 1927 г. завърши Френска филология в Белградския университет. Между двете световни войни е сътрудник и редактор на вестник „Политика“, където се налага най-вече като театраплен критик. За кратко време е кореспондент от Париж (1929–1930). През Втората световна война попада в немски плен до 1943 г., когато е освободен поради болест. След войната става главен редактор на „Политика“, а след това и редактор на „Книжевне новине“ (бълг. „Литературен вестник“). От 1948 до 1953 г. е художествен директор на Югославския драматичен театър в Белград, а от 1956 до 1966 г. е управител на същия театър.

Дединац не е оставил много след себе си, въпреки че твърде рано се изявява в литературата – още през 1921 г. дебютира в загребското списание „Критики“ („Kritike“) като най-младия член на белградската модернистична група „Алфа“. Издава само четири книги със стихотворения, по една на всеки десет години: Явна птица (Явна птица, 1926), Един човек на прозореца (Један човек на прозору, 1937), Стихове от дневника на затворник номер 60211 (Песме из дневника заробъленика број 60211, 1947) и От немило до недраго (Од немила до недрага, 1957). Последната обхвасца почти цялото му поетично творчество. Дединац публикува и книгата с есета Театрални критики (Позоришне критике, 1956).

В едно свое откровение за поезията Дединац споделя: „Винаги ме е привличало повече онова, което предхожда художествената творба, отколкото крайният резултат. (...) Винаги са ме привличали повече търсенията на поета по кой начин да опише онова, за което няма думи, самото писане, творене, отколкото самият плод.“ Още след първите му стихотворения критиците изтъкват лиризма, непосредствеността и музикалността като главни характеристики на поетичната му индивидуалност.

Разграничаването от абстрактния лиризъм започва с поемата Един човек на прозореца, издадена в лявото списание „Наша стварност“ (бълг. „Нашата действителност“), която е вдъхновена от страшния ураган, опустошил през април 1937 г. Белград. В следващата стихосбирка – Стихове от дневника на затворник номер 60211, пресъздава драмата на човешкото падение. Сбирката е смесица от проза и стихове, записи и писма, които взаимно се преплитат.

В стиховете на Дединац няма нищо декларативно; те са вълнуващо лирическо откровение, което задава изключително продуктивна посока в развитието на модерната сръбска поезия.

Е. Грозданова

OKOVANA VIZIJA

Pevam da mi dan ovaj ne ode u priviđenja.

Tol'ko se minulog leta srušilo sunčanih jata,
toliko zvezdane vatre u oči prazne od bdenja,
da obnevideh odjednom pod pljuskom ognja i zlata
i glava mi se pomuti od nenadnog pomračenja.

Pa tek što sam sveo oči da se od bola umire,
zaiskah opet da vidim, još jednom, visoke boje,
al Sunca više ne beše: crni se koluti šire
i samo na obalama iskre se poslednje roje.

Ne znadoh da je s vidika odavno Sunce klonulo,
jer skitah spuštene glave jedino bleskom zanesen,
i ne slutih da je leto u svoju sen utonulo,
da je noć duža od snova i da se smrknula jesen.

Pa prihvatih se za granu, tražeći od nje spasenja.
„Grana je, grana je!“ – šanuh. O, našto ta iskušenja?

Nasmej se da ti dan ovaj ne ode u priviđenja!

Nebeskih svetlila nema, al pomrčinom ne bludim,
jer sam tog zlatnog leta toliko sjaja skupio
da mi se već kazivalo da mesto zora ja rudim
i da svud razlivam sjajnost koju sam s neba upio.

Budim se, a iz mog tela, gle, svetlost sama izvire!
Pođem li, pod mojim hodom zračna se staza stvara,
preda mnom sva ustreperi, ali već za mnom umire,
a istkana je od mora, i sva je od nebeskog žara.

Izdignem ruku ka nebu – u tavnom srcu svemira
novoizniklo sazveđe od moje šake zablista.
Oslonim li se na stablo, zapitam se pun nemira
da l' krošnja mog krvotoka il' srebrom maslinu lista.

Ko kuca? Je li to damar u grani jesenjeg zrenja,
il moje udara srce, veđ ludo od uzbudjenja?

ОКОВАНО ВИДЕНИЕ

Пея, да не отмине и този мой ден в привидения.

Толкова слънчеви птици видях да се срутват през лятото,
толкова звездни пожари в очите, празни от бдения,
че ослепи ме проливният дъжд от огньове и злато,
ненадейно размъти главата ми помрачение.

И едва-що притворил очите, от болката парещи,
аз поисках да видя отново за миг цветовете,
ала нямаше слънце – само в кръгове черни, догарящи,
се рояха искрите последни покрай бреговете.

Не разбрах, че търкулна се слънцето, а хоризонтът бе тъмен,
сkitах, свел поглед от блъсъка само понесен.
Не подозирах, че лятото в своята сянка потъна
и че ношта е по-дълга от сън, и че вече е есен.

И се вкопчих за клона, търсех от него спасение.
Клон е, клон е! – шептях. О, защо пак изкушения?

Усмихни се, да не отмине и този твой ден в привидения!

Светилата ги няма, но не блуждая в тъмата.
От лятото златно – сияния в мен са покълнали
и усещам как руменея наместо зората,
как разливам аз светлина, от небето погълната.

Светлина от гърдите ми, щом се събудя, извира.
От стъпките мои лазурна пътека се ражда,
тя потръпва пред мен, а зад мене умира,
от кошмари изплетена и от слънчеви сажди.

Към сърцето на космоса щом протегна ръка, във всемира
блъсва ново съзвездие от дланта ми лъчиста.
Щом на ствол се облегна, в беспокойство замирал –
на кръвта ми корона ли е, или маслина в сребро се разлиства.

Кой ли чука? Пулсът в клонката в нейното есенно зреене
или бие сърцето ми в лудо вълнение?

Pa ridaj da ti dan ovaj ne ode u priviđenja!

I vidim da, osim mene, svuda zare iz polutame
dozivi, bilje i stenje, i luče svetlost ko u snu.
I plime morske promatram kako se varniče same
i dime sumpornim sjajem kad međe kopna zapljušnu.

Sve što se napilo sunca – rasipa zračenja noću.
Glas prhne, a za njim sjaji, još dugo, drhtava struna.
Kroz lišće mraka bukti po grumen Sunca u voću,
a mesto Meseca greje svakog drveta kruna.

Negdašnja sazvežđa više s neba dažditi neće,
al' druga, oko mene, sada nad zemljom lete:
iz tame smokve i nara zvezdano kolo uzleće
i mladu Putanju Mlečnu maslinu od granja plete.

Varnicu hvatam u letu, sav skrhan s nepoverenja:
svitac mi na dlanu gori. Ne, neću ja snoviđenja!

Zastrepi da ti dan ovaj ne ode u priviđenja!

Kamen li dohvativ rukom – iskra u njemu sneva,
i tinja u svakom cvetu po jedan ugarak skriven.
Žut odsjaj ilinskih munja u grudima mi još ševa
i sav sam od mesečine i sav od sunca saliven.

I vidim: gube se mede između noći i dneva,
Moj život, zvezde i bilja prominu u magnovenju,
al istrajaču sve dotle dok sjaj iz mene izgreva
da opet prigrlim Sunce pri njegovome rođenju.

Ja ћu ga čekati mirno da put prevali do mene,
no ako mi pre te zore crn dvojnik Sunčev zasja,
pašcu u njegovoj senci pod kojom sve mre i svene,
al umiranje ћe moje i njegov mrak da obasja.

Pa zato ne strepim više od potpunog uništenja,
jer mojim prestankom zračim i Sunčev dvojnik se menja

...I pevam da mi čas ovaj ne ode u priviđenja.

О, ридай, да не мине и този твой ден в привидения!

И аз виждам и призиви, билки, скали в полумрака
като мен в светлина да избухват, като в сън да блестят.
И брега съзерцавам как искрящите приливи чака,
как докосват го те, как в сияние сярно димят.

В тъмнината, дето всяко нещо, пило искри, пламенесе,
пърха в блясъци – струни, дълго трептящи в нощта,
през листата на мрака всеки плод като слънцето грее
и блести на дървото короната вместо луна.

Съзвездия древни към нас не валят от небето,
вече други са те – над земята и мене летят.
Виж хорото им звездно от нар и смокини – там, дето
днес сплитат, чертаят маслините нов Млечен път.

Искрица летяща улавям, разбит съм от недоумение –
в дланта ми светулка гори. Не, не искам съновидения!

О, страхувай се да не отмине и този твой ден в привидения!

В камъка, който докосвам, искра сън сънува,
въгленче тлеет във всяко едно от цветята.
В гърдите ми мълнии в жълто сияние плуват,
и съм в слънце облян, и облян от луната.

Ето виждам как губят се нощите в дните и дните – във нощи.
Миг за билки, звезди е животът ми – няма как да се върне,
но додгдето от мене сияние блика все още,
ще доживея копнежка си слънцето пак да прегърна.

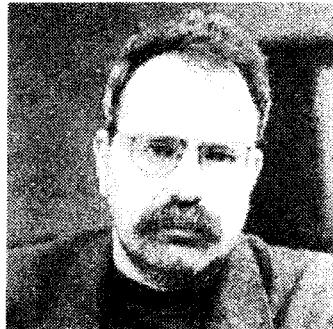
Ще го чакам спокойно да дойде до мене,
а ако двойник на слънцето черен превари зората –
ще пропадна тогава във сянка на мрак и на тлесие,
ала с моята смърт аз отново ще светя в тъмната.

И защо да се плаша от пълно унищожение? –
Със смъртта си горя, двойникът слънчев се сменя.

И пея, да не отмине и този мой час в привидения!

МИХАЙЛО ПАНТИЧ (1957) е сръбски белетрист и литературен критик. Разказите му са построени в съответствие с методите на неореализма и постмодернизма, в съчетание с елементите на новата урбанистична среда. Автор е на сборниците с разкази Хроника на стаята (Хроника собе, 1984), Уондър в Берлин (Вондер у Берлину, 1987), Поети, писатели и други от менажериета (Pesnici, pisci & ostala menažerija, 1992), Новобелградски разкази (Новобеоградске приче, 1994), Седмият ден от кошавата (Седми дан кошаве, 1999), Не мога да си спомня едно изречение (Не могу да се сетим једне реченице, 2000) и Ако това е любов (Ako je to ljubav, 2003). Разказите му са включени в антологични сборници на различни европейски езици.

В областта на литературната наука Михајло Пантич е автор на редица престижни изследвания, обединени в 4 тома със заглавие Александрийски синдром (Александрийски синдром, 1987, 1994, 1999, 2003), на монография върху Данило Киш (Киш, 1998) и др.

ЖЕНАТА С МЪЖКИТЕ ОБУВКИ

Светна червено.

Спряхме. За твърде дълго.

– Направо умирам на светофарите – каза тя. Не обичаше да чака. Никога и нищо, всичко трябваше да се случва на мига, дори и светлините на светофара. Погледнах я. Не приличаше на човек, който ще умира. Не, дори нямаше вид на някого, който ще отарее. Ако се съди по лицето ѝ, можеше да се каже, че е само малко уморена, но – боже мой – това се случва на всеки. Приналежеше към онзи тип хора, които винаги изглеждат по един и същи начин. Светът край тях се променя, винаги към по-лошо, те – не. Преди двадесет години, съвсем същата като сега, сякаш са минали

двадесет минути, а не толкова ужаси – Андропов, Горбачов, Елцин, Рейгън, Буш, Клинтън, Олбрайт, Тито, Туджман, Милошевич, ми каза да си вървя. Само Фидел Кастро е вечен. Върви си, каза, повече не мога да понасям никакъв мъж. Гади ми се от мисълта да спя в едно легло с някого. В една и съща стая. В една и съща държава. Това не е свързано с тебе, ти си златен, но изобщо сте ми отвратителни, бихте направили всичко, за да командвате. За каквото и да говорим: баскетбол,екс, любов, политика или изкуство, за вас всичко това е едно и също, всичко, каквото правите, го правите, за да победите.

Знаете я тази история.

Сякаш в любовта има победител.

Беше отдавна, ама много отдавна, сега мога само да се заблуждавам, да си измислям и да свеждам двадесет години до двадесет минути. Какви ти двадесет минути, бих желал да е така, ама че ги говоря, минали са двадесет години, наистина, видях смъртта на много императори. Не ме интересуваха, през всичките двадесет години мислех само за нея. И през всичките тези години в мислите си живеех с нея един възможен, пропуснат живот. За да обичате някого, не е задължително този някой да бъде до вас. А започна и свърши много бързо ... бях болен, тогава, от прекомерна любов. И от ревност, тя идва в часа, когато откриете дисхармония между любовта към самия себе си, а тя е безгранична, и любовта, която ви дават другите, а тя е винаги недостатъчна. Научих това с нея, а за да научите действително това с някого, всеки трябва да тръгне по своя път. Доколкото си спомням – а си спомням прекрасно, спомням си всяка секунда, споменът е трайно присъствие, – с мене тя се лекуваше от някаква друга, нещастна любов, въпросният следвал право също като нея и бил също от Нови Белград, познавали се от забавачката, не успяла да прегълтне някаква негова обида, до такъв извод успях да стигна, никога не ми каза как и защо се е случило всичко.

Бях три години по-малък от нея. Три години на тази възраст – това е континент от време. Като казах континент: тя е пропътувала половината свят, завършила е гимназия в Африка, нейният баща, словенски партизанин, беше югославски консул някъде надолу из страните, чито имена научих, събирайки картички от поредицата на Крашов *Държави и градове в света*, а аз, аз в училище учех руски, я *к вам пишу*, сибирските стоманодобивни комбинати изпълниха петгодишния си план три месеца предсрочно, руските кучета отидоха в космоса преди капиталистическите космонавти, киевският „Спартак“ победи на финала за купата на СССР отбора на „Млад комсомолец“ от Алма Ата с 3:2. Държеше на този образ, често го споменаваше, обичаше го по обратен начин, чрез омраза. Никога не изрече за него дори една-единствена добра дума, засегнал я беше някъде в нейната най-дълбока същност, но знаете го онова, когато някой ви каже *какво ли би си помислил или рекъл сега този и този*, ето това тя постоянно повтаряше: онзи скот сега сигурно би се засмял, онзи скот сега би казал: чувствам се като прасе в Техеран...

Хм, страхотна дефиниция, прасе в Техеран.

А аз, аз бях прекалено чувствителен, тогава още не умеех да не го показвам и когато тя усетеше тази моя свръхчувствителност, изричаше извинявай, нямах предвид това. Просто бях ревнив, защото постоянно споменаваше този Скот, наричаше го само и единствено така. Първо остави него, струва ми се, че веднъж го срещнах в автобуса, никога по-рано не го бях виждал, но знаех, че е той, знаех, не знам как, просто знаех, това се узнава веднага, а след това и на мене, след няколко месеца платонична любов, ми каза: *Добре, златен си, но си върви, по-добре да си вървии.* Какво можех да направя? Отидох си, но не престанах да мисля за нея, императорите изобщо не ме вълнуваха, дори и те умират, макар че, докато са на власт, това никога не им идва наум. Освен Фидел, естествено. След това тя замина за Африка и се върна, и отново замина, и пак се върна – да погребе баща си, и отново замина, и така постоянно, обърках бройката на тези нейни заминавания и завръщания. Има само едно по-отвратително нещо от заминаванията за друга страна, в изгнание, и това е завръщането. Очевидно не знаеше какво да прави със себе си, навсякъде е едно и също – и в Африка, и на Похорска улица, някъде в Нови Белград, някъде, където и да е. Ставаш сутрин, наливаш в себе си горещо кафе, полудяваш в градския транспорт, в службата наливаш в себе си горещо кафе, после уж работиш нещо, може още едно кафе, тръгваш от работа, полудяваш в градския транспорт, чакаш на светофарите, хапваш нещо студено, спиш след обяда, събуждаш се, изливаш в себе си горещо кафе, наприказваш се по телефона със същите нещастници и нещастнички, какъвто си и ти самият, прескачаш вечерята, уж заради здравето, а те мързи да готвиш за единствения син на майка си, зяпаш телевизия, докато не ти се присли, книгата, която месеци наред подхващащ, я местиш редовно от рафт на рафт (кой чете книги днес, пък и защо ти да се различаваш), падаш в хронично неоправеното легло, хъркаш, будиш се през нощта, ровиш в хладилника да наvakаш пропуснатата вечеря, сутринта всичко отначало...

Каква е разликата, Африка или което и да било друго място.

Затова съм тук, не мърдам.

Да, това беше любов, ако изобщо знам какво е това, ако не е поне малко променено равнодушие. Мисля, че специално за мен това беше любов, за нея – откъде да знам и как може изобщо да се знае. Два пъти ми се стори, че знам. Първия път, когато като студент, слушайки някаква досадна лекция, седях в аудиторията на партера, а прозорците ѝ гледаха към вътрешния двор на Капитан Мишината сграда. Беше в началото на лятото и тя беше дошла да ме изчака: видях я на обедната лятна светлина как седи под голямата липа и знаех, че това е любов. Втория път, някак по същото време, реших да намина през тях, без да ѝ се обаждам предварително. Близо до апартамента ѝ в края на Нови Белград, в старите Павилиони, докато мислех за това, дали изобщо ще я сваря въкъщи, я видях от автобуса в рамката на прозореца как на спирката чака точно моя автобус, за да отиде с него до центъра. Слязох от задната врата, приближих я в гръб и я прегърнах.

Обърна се и се усмихна: *Тъкмо мислех за тебе – каза, – бях тръгнала да те потърся.*

И тогава знаех, че това е любов.

После всичко се промени, забравил съм, но двете картини са ми се запечатали трайно, както постоянно е отворена любовта ми за всички онези, които съм обичал. Независимо от това, как са завършвали историите...

Какво се е случило с нас междувременно, не е за този разказ.

Вчера ме потърси по телефона след не знам колко време.

– Умирам – промълви някак едва-едва, – трябва веднага да се видим. Искам да спя с теб.

Това ме шокира. Онемях. Слушалката се изпълзna от ръката ми. Тогава от другата страна на жицата чух нейния приглушен плач, нещо като хлипане.

Тук трябва да спира, прекалено е интензивно. Някой би казал, че разказвам лошо; онова, което е твърде интензивно, не е за разказане, хм, да, всъщност всичко е за разказане, само трябва да се открие как да се каже. Никога не съм възприемал това по такъв начин, така фаталистично. Добре, гърчех се в треска заради нея, честно казано, и до ден днешен не съм равнодушен, само съм претръпнал на болката; когато нещо дълго ви боли, някак си потъва в утробата или кой знае къде, свиквате, не бих искал да досаждам. Просто това беше недоразумение, което аз бях изтълкувал като любов. Или става дума за травма? Да, с любовта е така. Тъкмо се е появила, и ти вече си мислиш за онзи ужасен ден, когато ще свърши и ще те остави да се наслаждаваш на новополучената травма. Ами да, всъщност ти си искал травма, а не любов. За следващите двадесет години. О, да. Когато най-накрая разбрах, че това е недоразумение или травма, кой знае, последва обрат. Вероятно предизвикан от страха от смъртта, от страх, че повече никой никога няма да я обича. Ще умра, помислила си е и си е спомнила всичко, което е пропуснala, тогава е поискала да я обичат всички, които са я обичали и които ще я обичат винаги, а тя тях... кой знае... сякаш любовта може да се изкупи.

Аз бях този.

Мисля, че бях.

И така, спряхме на светофара. Преди това отидох да я взема, чакащ ме в парка срещу клиниката. Гледах я изпитателно – след толкова години най-накрая да видя в кого все пак се бях влюбил някога. Изглеждаше, изглеждаше като, като, като ... нищо, с което да я сравня, не ми идваше наум, ами да, нямам сравнение, във всеки случай беше съвършена, в черен костюм, с подредени кичури, момиченце на своите петдесетина години, гальовна и любвеобилна както винаги, и винаги на някакво недостижимо разстояние, без значение колко е близо физически. Винаги тази, за която се мечтае, но с която реална любов не е възможна. Тогава погледът ми се пълзна надолу, не можех да повярвам, на краката си имаше мъжки обувки, наистина мъжки, най-малко три номера по-големи, тънки фини глезени – винаги съм обръщал внимание на женските глезени – тънките фини глезе-

ни в копринени чорапи бяха напъхани в грамадни черни обувки с шарени връзки, не, това само ти се привижда, си казах, това не е истина. Найнакрая светна зелено, пресякохме, след това минахме още никакви улици, а аз не смеех да погледна към краката ѝ в обувки, правени за Гъливер. На „Славия“ взехме такси и отидохме у тях, имаше апартамент в най-старата част на Нови Белград, много хубав апартамент в много грозна сграда.

– Какво да правя – каза тя, – знам, че този район е грозен, но го обичам, всъщност тук съм израснала.

Не казвах нищо. Продължавах да стоя безмълвен след онова нейно изречение. Доколкото си спомням, бях успял да изговоря единствено, че веднага отивам да я взема. И когато най-накрая се намерихме, изведенъж открих, че в този свят съществувам само дотолкова, доколкото е минимално необходимо, за да дишам и за да ям, през всичкото останало време в мислите си съм бил някъде другаде. На Тамара, колежката, с която симулирам любов, се обадих, че следобед ще се занимавам с джогинг, и така след двадесет години получих възможност да угася най-голямото желание, което никога съм имал, и го направих, макар да знаех, че изпълнението на едно желание никога не премахва докрай самото желание. Спусна щорите и дръпна завесите, съблече се в полуумрака и се приближи до мен. *Колко съм била глупава, колко съм била глупава – повтаряше, хълцийки.* Хвана ръката ми и я сложи на бедрото си, беше гладка и студена и на мене ми се зави свят, помислих си как всичко е закъсняло най-малко двадесет години. Събори ме на леглото, нежно, и легна върху мене, нещо тук не беше наред, но, възбуден, не го забелязвах, очите ми свикнаха с полуумрака и през нейните рамена можех да видя как няколко африкански маски ни наблюдават от стените с празните си очни цепнатини, кикотейки се безмълвно. Направихме го, малко нескопосано, но горещо, така както го правят живите към настоящия момент два и половина милиарда души на средна възраст, и когато започна да се облича мълчаливо, чак тогава видях, че има само една гърда, със зърно, напомнящо шоколадов бонбон. Край леглото лежаха нейните, хм, мъжки обувки.

Запалицигара.

– Трябваше да те видя – каза ми. – Избягах от болницата, от лъчетерапията, подкупих един тип от приемното отделение да ми даде дрехите. Не успя да ми намери обувките, дошла старшата сестра и в бързината грабнал първите, които му попаднали под ръка. Обадих ти се, постоянно мислех за това, как тогава те обидих и колко искам да те видя.

Да, помислих си, винаги е обичала да бъде обичана, но сама не правеше нищо, за да отговори. *Почекай* – казах внезапно и тя застина, както опръваше с пръсти ластика на бикините под полата. Ластикът шляпна. Трябва да призная, че ми действаше доста еротично и отново пожелах да видя кожата на гърба ѝ. *Ела* – измынках със свито гърло и тя послушно се отпусна в обятията ми, да, да, в този момент отново бяхме на двадесет години, всъщност тя на двадесет и три, а аз на двадесет. Намерих я, готова и топла, свиването на времето все пак е възможно, невинаги, но е въз-

малко, следващите дадесет минути се превърнаха във вечност; докато свършваше, повръщаше. *Това е от читостатаците* – каза след това, – *скоро ще започне да ми капе косата*.

Отиде в банята, чух я как взема душ, най-накрая излезе, облече се с привични движения, съвсем нееротично, макар че обличането може да бъде по-възбуджащо от събличането; като че ли го прави пред мене всяка сутрин, след това обу своите смешни, твърде големи мъжки обувки, малките е стъпала направо се изгубиха в тези лодки, обувките са като лодки, хм, нело-шо сравнение, обувките ни носят по улиците като по реки и по площадите като по морета, оправи си косата и каза:

– Готова съм. Ще ме изпратиш ли? Връщам се в болницата.

– Разбира се, само ми кажи защо не обуеш някой свой чифт.

– Абсолютно все едно ми е, тези бездруго трябва да ги връщам, а в болницата имам вече един чифт, пък и той няма да ми потрябва.

– Хайде сега, какви ги говориш – казах, колкото да кажа нещо. Какво изобщо можеше да се каже и да не прозвучи глупаво? И излишно?

Излязохме пред сградата, започваща да се свечерява. Там, в покрайнините на Нови Белград, към Бежанийска коса, между високите блокове, сълнцето – досущ голям червен компактдиск, се скриваше зад облак. По това се познава, че времето се разваля. *Искаш ли да вземем такси?* – попитах. *Май е най-добре* – отговори тя, но след малко размисли: *Все пак не, знаеш ли, ще ми се първо да видя Дунав.*

– Добре – казах, – да отидем на Дунав.

Между няколко карета от блокове, по улица „Джон Кенеди“, граничната линия между Нови Белград и Земун, която разделя два свята, защото про-кълнатият започва зад тази улица, все едно от коя страна, *там или тук*, зависи откъде се гледа, леви-десни, мълчаливо, без една-единичка дума, за дадесетина минути като за дадесетина години, през които измряха всички императори и през които на няколко пъти си мислех, че знам какво е любов, а само Фидел Кастро е вечен, стигнахме до Дунав. Дунав не е река, Дунав е Бог. Нивото му беше необичайно високо за това време на годината, водата беше заляла кея, обгръщайки стълбовете на уличните лампи. Спряхме под една. Голямо ято риби, привлечено от светлината, танцуващо в плитчината. Не знам колко дълго, излекувани от любовта или тъкмо обсебени от нея... кой би могъл да знае това... гледахме как лениво плува това голямо ято, постоянно менящо формата си, сякаш пише нещо по водата. Рибешкото ято и Бог са свързани по някакъв начин, знаех това.

Това беше единственото, което наистина можех да знам.

Превод от сръбски: Силвана Костадинова
Редактор на превода: Ничка Бечева

ЙОВАН ЗИВЛАК (1946) е един от най-значимите съвременни сръбски поети. Неговата поезия се ражда от метафизично-то познание, но същевременно е отправила поглед към смисъла на настоящето. В центъра на тази поезия стои философската основа, отражение на модерния субект и интелектуалец, неуловима рефлексия на нещата от живота. Езикът на Зивлак е духовно и художествено суверенен в своята метафизична проблематика, ясно изразен, въпреки че е накъсан от паузи, които разделят на части значението на една загубена завинаги цялост. В тези многозначни, често тъмни и мрачни картини и отражения на Зивлак се появява модерният парадоксален и загадъчен свят, в който отделният човек и културата с усилия търсят своите опорни точки, и своя смисъл. Поезията на Зивлак не е нито лека, нито проста, но ни дава усещане за един особен вид познание за тежестта на истината и света, пред които се изправяме очи в очи с нашето обичочовешко приключение.

Автор е на стихосбирките *Вечерно училище* (Večernja škola, 1974), *Триножник* (Tronožac, 1979), *Чекрък* (Čekrk, 1983), *Напев* (Napev, 1989), *Зимни известия* (Zimski izveštaj, 1989), *Остров* (Ostrvo, 2001) и др.

Превеждан е на френски, италиански, румънски, английски, немски, японски, китайски. Носител е на редица престижни литературни награди.

ТЕРЕТ

Носити орман или покућство
 Или хрпе књиге или цак пун жита
 Уз таванске степенице или поред
 гелендера
 до лифта теплити намирнице
 До одморишта
 са затегнутим мишицама
 Носити огледало у коме се не огледаш
 Оно што се одражава
 Помешане слике детињства и зрелости
 Спајају се у чиновима истим
 Подижеш и спушташ
 Доносиш и односиш
 Природна вода
 Вештачка влакна
 Кесе са сјајевима нагона
 Жеђ изгужвана као дисање
 Жеља која те узноси
 и стид који те погружава
 Ситан новац
 Време освојено и време изгубљено
 Осврћеш се за теретом
 Као плачљивац који плаче
 Као подсмевач који се подсмева
 Све произлази из свега
 Плод из клице
 Нечистоћа из чистоће
 Лав из лавље јазбине
 Хијена из хијенског брлога
 И све носи терет
 који се увећава и збраја
 Као небеска кула
 као стог у пољу који се не распада.

ТОВАР

Да качваш гардероб или покъщнина
 Или куп книги или чувал с жито
 по таванските стълби или покрай
 парапета
 да влачиш продукти до асансьора
 До площадката на стълбището
 със затегнати мищици
 Да носиш огледало в което не виждаш
 онова което се отразява
 Разбъркані снимки от детството и зрелостта
 се сливат в едно и също действие
 Повдигаш и спускаш
 Носиш и отнасяш
 Изворна вода
 изкуствени влакна
 торби с отблъсъците на нагона
 Жажда изпомачкана като дишане
 Желание което те въздига
 и срам който те срива
 Жълти стотинки
 Време спечелено и време изгубено
 Оглеждаш се зад товара
 като ревлю който плаче
 като присмехулник който се подиграва
 Всичко произлиза от всичко
 плодът от кълна
 нечистотията от чистотата
 лъвът от лъвското леговище
 хиената от хиенската бърлога
 и всичко носи бреме
 който се уголемява и въззема
 като небесна кула
 като купен в полето който не се разпилява.

СИЛАЗАК

док сам корачао сеновитим стазама
и посматрао како се пресијавају гушчији вратови
и копца како се обрушава и врапца у витицама перја
и пољског миша у хитњи и зебу на свинутом ластару
схватио сам да се и моје бледо лице одражава у зачуђеним очима
које су узмицале из светла у сенке из сувоће у влажност
да је време посуда и да сам ја дечак који види све
и да сам опажен од свега
и да се све сабира у једној тачки која ме држи на ногама
и покреће бичеве светлости и посвећују хиљадуструке руке
које моле и поричу
схватио сам да нисам сам и да сам покривен са хиљаде велова
и да нећу моћи да их размрсим и избројим док год се
ослањам на очи које ме воде кроз гајеве
преко топлих плитица и кроз ћутљиву траву која ме греје
знао сам да сам благословен и да је мој језик позајмљен
да сам га скупљао из уста која су ме надзирала
и која су ме посипала зачинима да будем светао јунац
кога спремају да његовим месом учврсте своје удове
и да свој језик учине гилким као што ловац чини свој њух
спремним да нађе плен међу милијардама ствари
и препозна свој разлог као непорецив међу замршеним именима
као со која се захватана да се баци преко врелине у сјајеве ждрела
да се зна да морам бити безброј пута рођен
и да се из уста увек наново спуштам у окриље сенке
која препознаје своје тело
овде у логу времена у које сам сишао да спознам
да нисам онај који јесам
и да то што видим
не види онај који ће бити
и да ме његова кожа чека у устима оног
који ће ме пројдерати

СЛИЗАНЕ

докато крачех по сенчестите пътеки
 и наблюдавах как проблясват гъшите шии
 и как соколът се стрелка и врабеца в къдрици пера
 и забързаната полска мишка и чинката на превития ластар
 разбрах че и моето бледо лице се оглежда в удивени очи
 които се отдръпват от светлината към сенките от сушата към влагата
 че времето е прибор и че аз съм момчето което вижда всичко
 и че съм под зоркия поглед на всички
 и че всичко се среща в една точка която ме държи на крака
 и задвижва камшиците на светлината и просветват хилядолики ръце
 които молят и проклинат
 разбрах че не съм сам и че съм загърнат с хиляди воали
 и че не ще мога да ги разплета и преброя докато се
 осланям на очите които ме водят през дъбрави
 през топли плитчини и през смълчаната трева която ме сгрява
 знаех че съм благословен и че езикът ми е даден назаем
 че съм го събирал от устата които ме надзираха
 и които ме посипаха с подправки за да бъда светлият юнец
 когото подготвят така че чрез месото му да подсилят крайниците си
 и да направят езика си гъвкав както ловецът учи своя нюх
 да е готов да намери плячката си сред милиарди неща
 и да разпознае своята причина като неоспорима между заплетените имена
 като солта която се опитва да се хвърли чрез горещината в блъсъците на гърлото
 да се знае че трябва безброй пъти да бъда роден
 и от устата винаги наново да се спускам към обятията на сянката
 които разпознава своето тяло
 тук в леговището на времето в което слязох за да разбера
 че не съм онзи който съм
 и че това което виждам
 не се вижда от онзи който ще бъде
 и че неговата кожа ме чака в устата на онзи
 който ще ме погълне

СТОГ

заборавио сам на шумове крошњи
из које се пробијао глас сребрнасте сове
на таван у којем је ткала свој други живот
на лепет који ме је бацао преко безимених гајева
на немост где сам сретао своје срце како се раствара
пред даховима обећања
заборавио сам на гласове који долажају преко лаганих
замаха ноћи који у својим окриљима
скриваше благогласни топот ситних створова
чије се очи цаклише као сутра које ће обасјати
уста која са тварима обнављају биће
заборавио сам на склиске канале по чијим је косинама
буктала трава и у чијем се трбуху непрестано
преображавала сврха у закон
а закон у меру коју мој поглед није могао да умножи
био сам у самом сабирању које се надвијало нада мном
као летач за којег нисам могао знати да ли ме вреба или ме
посвећује
био сам у анђеоској труби у којој је ваздух био миран
али сам осећао уста која ће позвати плућа да се покрену
тад нисам знао да се ватра разгорева у близини
и да је њен сјај само одблесак намере која је непромењива
и да стог сена гори тек да нас умири
и да је потпиривач невин а мера бестрасна
као догађај који се мора забити
и да је свака нагодба изван памети
колико ћеш воде пролити већ је израчунато
и сваки пут кад је захватиш биће врелија
и сваки пут кад је башиш
биће ближе огњишту
то твоја рука неће развезати
као душа која чека слепог анђела
да је подучи да је делање ватра која се не стишава
и да слепило вид који далеко добацује
велике уши и брбљива уста
која пламте као седефна слама

КУПЕН

забравих за звуците в короната на дървото
 сред които се открояваше гласти на сребърната сова
 за тавана на който тя тъчеше своя втори живот
 за пърхането на крилата което ме пренасяше над безименни горички
 за немотата където срецина сърцето си което се разпадаше
 пред дъха на обещанието
 забравих за гласовете които се носеха през лекия
 замах на нощта и които в своите обятия
 скриваха благия тропот на дребните създания
 чиито очи лъшяха като утрото което ще озари
 устата която чрез създанията обновява същината си
 забравих за хълъгавите канали по чиито стени
 избуява трева и в чийто търбух непрестанно
 се преобразява целта в закон
 а законът в мярка която моят поглед не можа да умножи
 участвах в скучуването което надвисаше над мен
 като летец за когото не знаех дали ме дебне или ме
 благославя
 бях в ангелска тръба в която въздухът беше спокоен
 но усещах устата която щеше да призове дробовете да се задвижат
 тогава не знаех че наблизо се разгаря огън
 и че отблъсъкът му е само отражение на намерението което е неизменно
 и че купенът сено гори само за да ни успокoi
 и че подпалвачът е невинен а наказанието безпристрастно
 като събитие което трябва да се случи
 и че всяко издевателство над паметта
 е вече сметнато колкото и вода да изтече
 и всеки път когато гребнеш от нея ще бъде по-гореща
 и всеки път когато я излееш
 ще бъде все по-близо до огнище
 ръката ти не ще разниши туй
 като душа която чака слепия ангел
 за да подскаже че дерзаенето е огън който не гасне
 че слепотата е поглед който далече достига
 големи уши и бъбриви уста
 които горят като седефена слама

Превод от сръбски: Евелина Грозданова
Редактор на превода: Гергана Иванова

МОМО КАПОР е роден в Сараево през 1937 г. Завършил живопис в Художествената академия в Белград през 1961 г. Публикувал е множество книги, сред които и романите: Ада, Зое, От седем до три (Od sedam do tri), Измамници (Foliranti), Уна, Книга за жалби (Knjiga žalbi), Последният полет за Сараево (Poslednji let za Sarajevo), Хроника на изгубения град (Hronika izgubljenog grada); също и сборници с разкази: И други разкази (I druge priče), 111 разказа (111 priča), Смъртта не боли (Smrt ne boli), Спомените на един драскач (Uspomene jednog crtača), Любовни разкази (Ljubavne priče). Сценарист е на голям брой документални филми и телевизионни предавания. Екранизирани са романите му Уна и Книга за жалби. Майстор е на кратки разказ. Последен представител в сръбската литература на жанра, известен като short-story. Превеждан е на френски, немски, полски, чешки, унгарски, словенски, шведски, също и на български.

Живее и работи в Белград.

МИРЪТ

Войната свърши.
Без победители.
Все пак подписах доброволна капитулация.
Дипломацията ще свърши останалото.
Не искам да се боря повече. Предадох се.
Остави ме да се погрижа за своите мъртви.
Оптимизъмът издъхна в ръцете ми.
Влача надеждата за краката.
Събирам разпокъсани чувства.
Мъкна на гърба си ревността, от чиято тежест ми се огъват коленете.
Изгоряха писмата, картичките, снимките и посланията ми, писани с ярко червило по огледалата.
В пепелника плуват кибритени клечки, удавени във вино.
Над бойното поле се кълби мъгла от безчет изгорели цигари.
Остави ме да се погрижа за своите мъртви.

Няма да ти трябват вече цитатите, стиховете, малките трикове, паролите, стопените в огъня ключове, игрите и привичките.

Остави ме да ги събера и да ги погреба, както подобава, защото след всяка битка се надига паплач, която граби всичко, до което се докопа.

Не искам нищо от това да попадне в ръцете им!

На теб, както винаги, ти е все едно, разбира се: след себе си не остави друго освен отпечатъка от своето красиво тяло в постелята, където се борихме на живот и смърт, а утре, без друго, сменят спалното бельо.

РАЙ

На Снежана М., Лозана. Сега я имаш! Сигурността, която винаги си искала! Надуших я в новата ти страна. Спомняш ли си, когато преди много години ми казваше, че *с него си изгубила три години и половина от живота си!* Ставаше дума за онзи младеж, който не те заведе пред олтара. Беше гениален пияница и чаровник, на когото заради усмивката прощаваха и двудневно закъснение за среща. Тогава се питах как е възможно да изгубиш три години и половина от живота си? Дори в затвора годините не са изгубени. Не е възможно да ги изгубиш, дори да ти се иска. Може да се изгуби само надеждата.

Разказваше ми още, че ти е писнало от такъв живот и че искаш сигурност, защото самата ти се чувстваш несигурна; казваше още, че вие двамата, дето толкова си приличате, просто се унищожавате един друг. Трябваше ти някой солиден, сигурен, някой, който да те закриля. Сигурност! Ето сега я имаш. И тази сигурност вече ти излиза през носа, през ушите, през всяка пора. Докарва те до лудост!

Имаш си мъж, който не пие, не пуши и не говори много, но пък е верен и сигурен. По професия е анестезиолог. Първо тебе упои. В клиниката го уважават и очакват един ден шефът му, доктор Хенке, да го направи свой съдружник. Всички мислят, че е швейцарец по рождение – толкова е акуратен, а това тук е най-големият комплимент, който може да получи някой варварин от по-несретната част на Европа. Ти чака дванайсет години, докато получиш швейцарско гражданство. За да станеш югославянка, ти бяха достатъчни само девет месеца в майчината утроба!

„Тя живее в Швейцария и всичко ѝ е идеално уредено...“ – чуваш шушкането зад гърба си, идвайки в Белград. Но ти си знаеш колко ти струва това. Единайсет месеца живееш като в аквариум без вода, за да дишаш през единния месец у дома.

Как си, Снежана? Приятели ли си да се скараш като хората с някого, да изпонатрошиш чиниите, да запееш, докато миеш прозорци, да поискаш кафе или олио назаем от комшията, да ядеш динята без нож и вилица и да си изплакнеш пръстите в реката?

Знам, най-тежки са вечерите у доктор Хенке и жена му. Трябва да бъдеш любезна, докато следят как се държиш: става ли от тебе добра швейцарка? Фондюто се точи по вилицата като дългите досадни вечери, когато се говори само за общи места, за времето и децата.

Спомняш ли си нощта, когато двамата с гаджето ти се сбихте пред *Двата елена*, защото той се правеше на идиот? Е, да можеше анестезиологът поне веднъж в живота си да се видиоти! Да се разкреци! Да се разпусва! Да покаже, че е жив поне мъничко! Как мислиш – един бой би ви се отразил добре: само да се прочисти въздухът, да експлодират натрупанияте, но премълчани неща, които нагнетяват тишината и зреят като червял сал рокфор.

Хайде, изхвърли телевизора през прозореца! Надуй грамофона до дупка! Какво губиш? Сигурността? И без нея може да се живее чудесно. Бъди смела и рискувай!

Снежанке, какво правиш сред тези джуджета?

УХАЖОРЪТ

– Айде, ще метем! – извика сервитьорът в два след полунощ и обърна първия стол на масата.

– Да пийнем по едно у нас... – каза жената.

– Какво? – попита мъжът.

– Съпругът ми е в командировка.

Сложи длан на коляното ѝ, докато го караше със своя малък фиат.

– Чакай... – каза жената и отмести ръката му.

– Имате хубав апартамент! – каза той, докато разглеждаше картините на стената.

Чуваше течащата вода през полуоткрехнатата врата на банята. Прехвърли плочите и сложи на грамофона *Crying Time* на Рей Чарлз. Намали звука и наля арманяк в две чаши.

В този момент се отвори една врата и в дневната, зад чиито отворени прозорци шумеше нощта, пристъпи малко босоного момиченце в дълга розова ноцница. В ръката си беше стискало някаква детска книжка.

– Ей – прошепна, – ще ми почетеш ли малко?

– Какво?

– „Пепеляшка“.

– Добре! – каза. – „Имало едно време един добър човек, който имал хубава къща и прелестна дъщеря, за която правел всичко, каквото искал...“

Жената излезе от банята. Разтвореният халат откриваше влажната ѝ матова кожа.

– Какво правиш тук? – попита тя момиченцето.

– Не мога да заспя... – отговори детето.

– Знаеш ли колко е часът?

Момиченцето не знаеше. Беше три и пет.

– Искам да ми дочете „Пепеляшка“!

– Марш в леглото!

– Остави я! – каза мъжът. – Ще я дочета. „...в многото дребни задължения ѝ помагали мишките и птиците. Но когато трябвало да тръгва за бала, Пепеляшка се сетила, че няма нито една красива рокля.“

– О, Боже! – въздъхна жената и изпи на екс арманяка.

– „...Мишките вярвали, че тяхната приятелка е най-доброто и най-красивото момиче на света.“

– Хайде, стига толкова! – каза жената и си сипа още едно.

Той се загледа в дългите ѝ загорели крака, а след това в момиченцето, което глезено каза:

– Искам да ми чете, докато заспя!

Той го улови за ръка и го отведе в детската стая. Седна на ръба на леглото, държейки книгата в скута си. Беше станало четири без петнадесет.

– „Преди много време в една далечна страна красива кралица седяла край прозореца в своя дворец и бродирала. Както бродирала, тя си убola пръста и три капки кръв паднали на снежнобялото платно...“

– Знам! – каза момиченцето. – Така се родила Снежанка!

– Ами като знаеш, защо не вземеш да заспиш?

– Искам да легнеш до мен!

– Тогава Синята фея – той четеше, легнал до момиченцето, – се обърнала към Пинокио, вдигнала лъскавата си вълшебна пръчица и изрекла...

– Събуди се, куклю малка, аз с живот те надарявам – изрецитира момиченцето.

Той не чу кога жената беше изключила грамофона. Беше измила чашиите и изчистила пепелниците. Когато влезе на пръсти в детската стая, ги видя да спят двамата с разтворената книга върху тях.

Нощта разняваше бързо черно-бялата лента на зората. Събуди го в шест сутринта.

– Време е да си вървите!

Погали я по крака, но тя вече беше облечена.

– Добро утро! – каза той, прозявайки се.

Изпрати го до вратата. Мушна ключа в тесния отвор и бравата щракна.

– Да Ви звънна утре?

– Утре стана днес! – каза тя.

Опита се да я целуне.

– О, боже! – възклика тя и врътна глава.

„Виж ти, брадясал съм!“ – мина му през ума, докато прокарваше длан по лицето си, пресичайки улицата.

СКАНДАЛ

– Това е най-ужасното лято в живота ми! – каза тя сред дима на запържената кайма за пълнените чушки.

– Защо? – попита той помътнялото огледало. Бръснеше се.

– Защо? Не виждаш ли?

– Кога ще тръгваме за плажа? – попита синът.

– Стана десет и половина... – обади се дъщерята иззад комикса.

– Каква е разликата? – говореше на дима. – Затова ли бихме толкова път – цяло лято да пълни проклетите чушки?

– Аз ли те накарах да ги пълниш?

– А какво щяхме да ядем тогава?

– Щяхме да ядем навън като останалите хора.

– Останалите хора почиват на хотел и вече са на плажа!

– Останалите хора имат пари.

– Въпросът не опира само до парите.

– Ами до какво?

– До това, че не си мръдваши и малкия пръст, за да ми помогнеш.

– Бръсна се.

– Не съм сляпа.

– Кога тръгваме за плажа? – изхленчи момчето.

– Вече е единадесет и половина – обади се момичето иззад комикса.

– Това е последното лято, когато готвя – каза тя, тъпчейки яростно каймата в чушката. – Другата година отиваме на хотел!

– Що пък не? – каза той, като изплакващ пяната. – Но тогава няма да бъдем на море цял месец, а само десет дни.

– По-добре десет дни, отколкото една година като сега! Защо ме гледаш така?

– Знаеш ли – каза той, – запасите ми от любов към теб не са неизчерпаеми. Мисля, че са на привършване.

– Заплашваш ли ме?

– Не, само ти казвам.

– Кога ще тръгваме за плажа? – продължаваше да пита момчето.

– Мълък! – изрева той.

– Сега пък си го изкарваш на децата! – каза тържествуващо тя.

– О, боже! Видя ли как се порязах?

– Да знаеш колко ми пуча!

– Добре – каза той, като я хвани за раменете, – какво всъщност искаш?

– Искам да почивам като останалите.

– А не почиваш ли?

– Не. И ти го знаеш също толкова добре, колкото и аз.

– Почиваме ли, или не почиваме? – попита той децата.

– Вече е дванайсет и половина... – каза дъщерята.

Сложиха тенджерата с пълнените чушки в плетена кошница и я покриха

с карирана салфетка. Нарязаха хляб. В друга салфетка увиха лъжиците и солта.

Белградската преса още не беше пристигнала. Той изпи на крак бутилка хладка бира, докато чакаха кораба за острова. От кошницата капеше червениковава мазнотия от пълнените чушки. На кораба бъкаше от крушовидни, смугли, заострени, обли и едри гърди с щръкнали зърна. Прекосиха ивицата изсъхнала трева и се спуснаха в камениста долчинка. Децата се изгубиха някъде. Жената се съблече и влезе в морето. То се простираше пред нея голямо и загадъчно, потънало в белезниковава омора. Мъжът гледаше хълбоците, стегнатите бедра и гърба ѝ на бивша плувкиня. Забеляза, че ръцете ѝ са нашарени от вените. Приготвяше тяхната храна. Той се приближи и я прегърна изтазд.

– Ти си моето голямо момиче... – каза. – Да знаеш, че не бих те сменил с която и да било!

– Защото ти готвя... – цупеше се тя, изпълзвайки се от прегръдката му.

– Знаеш, че не е заради това!

Минавах случайно оттам с лодка и видях най-щастливата двойка на света. Мъж и жена на брега на Адриатическо море.

Превод от сръбски: Светла Рускова-Джерманович

Редактор на превода: Гергана Иванова

РАДОСАВ СТОЯНОВИЧ (1950) е сред ярките фигури на съвременната сръбска литература. Бивш гимназиален учител, главен редактор на в. „Единство“ („Единство“), директор на сръбския театър в Прищина, през 1999 г. Стоянович е принуден да напусне родното си Косово и днес живее в Сърбия като изгнаник.

Твори във всички жанрове. Автор е на стихосбирките Другословие (Инословље, 1979), Чемерски ръкопис (Рукопис чемерски, 1982), Дяволско училище (Ђавоља школа, 1988), Завръщане на кол (Повратак на колац, 1990), Котва (Сидро, 1993) и Без да мигнеш (Netremice, 2003), за която през 2004 г. му е присъдена една от най-авторитетните литературни награди в Сърбия – „Драинац“. В областта на прозата се открява със сборниците с разкази Смъртта на Аритон (Аритонова смърт, 1984), Апокрифни разкази (Апокрифне приче, 1988), Мъртва стража (Мртва стража, 1988), Краят на света (Крај света, 1993), Господар на спомените (Господар успомена, 1996), Молитва към дечанска икона (Молитва за дечанску икону, 1998), Христови свидетели (Христови сведоци, 2001), както и с романите си Див калем (Дивљи калем, 2002) и Ангел (Angelus, 2004). Като драматург създава пьесите Мъртва стража (Mrtva straža, 1993), Свършекът на света по Великден (Пропаст света на Велигдан, 1999) и Кривово и други драми (Кривово и друге драме, 2003). Автор е и на публицистичната книга Да живееш с геноцида (Живети с геноцидом, 1990).

Предложението разказ е от книгата му Господар на спомените.

ЧЕРЕШАТА В РАКОШ

Има една череша в Ракош. Не мога да кажа дали още я има, но знам със сигурност, че съществуваше. И ще я има, докато я споменавам. Аз съм неин свидетел (няма по-сигурен свидетел от онзи, който разказва). Нямаше да се сетя за нея, ако не се бях сетил и за нашия Йован. А когато

си спомня за Йован, си спомням и за черешата. Неизменно. Всеки, който познава нашия Йован, се сеща и за черешата в Ракош или който знае черешата, не може да не е чувал за Йован. Това е някакъв омагьосан кръг от спомени, с които се борим вече години. Не мога поне два пъти в годината да не се сетя и за двамата – веднъж, когато цъфтят и зреят черешите и скорците зачуруливат на румените клони, и втори път – през есента, когато всичко тръгва на път – и гората, и водата. Наистина малцина сме тези, които сме останали да си спомнят, пък и няма кой повече да я споменава онази наша трагедия в Ракош. А черешата, както и всяка друга – с червени плодове, над къщата ни край разкованите огради извисяващо своята буйна корона над всички дървета в двора.

За нас, децата, тя беше спасение и утеша. Когато възрастните ни погваха заради някои беля, на нея намирахме сигурна защита. Сладките ѝ плодове на крехките клони, които можеха да издържат само нашите тела и птиците, бяха известни като едни от най-ранните в Метохийско Подгорие. Тогава над плета, на ливадата се трупаха рояци деца, а на черешата се качвахме само ние – Аритоновите внучи, и отгоре хвърляхме клонки със спончета сладки зрели плодове, а те лакомо ги поглъщаха, излежавайки се в полегналата ароматна трева, с очи, заряни в безкрайната синева на ширналото се лазурно небе на Хвостан, по което плуваха бели облаци, изпълнени с неясна тъга, която в първите дни на лятото непреодолимо ни обземаше и дълго тлееше в гърдите ни като някаква особена скъпоценна болест, от която повече няма спасение.

Въщност Йован е най-малкият ни брат. Малко приличаше на чичо Тренчо: своенравен, чалнат на моменти, неразбираем за нас, та вярвахме, че когато един ден той порасне, а това със сигурност щеше да се случи, ще продължи достойно рода на белите врани във фамилията. За краткото време – 12-те години, които преживя, показва завидни способности, които категорично го отличаваха от всички деца в Ракош, така че беше повече от ясно, че е тръгнал по пътеката, която отдавна бяха отъпкали някои наши вироглави предци – Аритон Вуксан, за чийто авантюристични премеждия се бяхме наслушали. А по време на нашето детство тази пътека не отклонило следващите чичо Тренчо.

Йованчо дори не подозираше какви роли му отрежда животът, каква съдба са му предрекли орисниците. Някаква сила го тласкаше настани бавно, но сигурно – така, както и мен караше да завърши строителното и да тръгна на гурбет, а най-големия брат – да наследи лозарските и земеделските работи в семейното стопанство. Но докато другите деца играеха на сляпа баба, прескочикобила или дама, Йованчо това не го влечеше. Единствен другар му беше един черен като пантера котарак със зелени очи. Където и да отидеше, зад него винаги се вееше знамето на вирнатата котешка опашка. Рядко можехме да ги видим разделени. Дори в училището идваше с него. Всички възрастни в семейството бяха настроени закрилнически към него, което оставяше у останалите деца неизличимото впечатление за неговата различност. Може би затова, че беше най-малък, или

заради рано изразената му склонност към необичайното, той беше освободен от всички домашни задължения, които падаха върху плещите на останалите деца. Когато другите се суетяха около белия и дорестия кон и приготвяха каруцата, той можеше да ходи, където си поиска. Докато наесен събирахме зрелите плодове от градините на Хвостан, него не можеше да го откриеш и с лупа, а точно тогава, когато не беше нужен на никого, се появяваше – някак нереален, блед, съпроводен от тихото котешко мъркане. Така странишком вървеше към някакъв свой свят, отнесен и замаян.

Но ми се струва, че всичко започна онази година, когато татко продаде къщата ни под Дръсничкия хълм на чичо Реджеп от Сухо гърло и когато се преселихме в Конарево до Кралево. Вместо някогашния чардак, тихия двор с дръвчета на края на Двоянка, купихме дом с обширен двор, откъдето се откриваше гледка към пътя за Рашка и ибърското крайбрежие. Вече ги нямаше Бистрица и Куявча, в чиито прозрачни катооко вирове, пълни с пъстърва и кротушки, охлаждахме своите напечени от слънцето тела и обезсилвахме ляtnата горщина. Преместването не ни натъжи веднага, нито ни жегна, както няколко лета по-късно.

Когато пораснахме, разбрахме, че никога няма да се върнем в лоното на Метохия, че завинаги е останала зад нас топлата ласка на небето и чистият мирис на хвостанската земя.

Дали затова, че бяхме пет деца, или защото новият свят ни мамеше с новите си предизвикателства, през тези първи лета в Конарево съвсем мъничко тъга се бе загнездила в нашите още раними души. В утрото преди преселването и окончателното сбогуване, докато „Дайцът“ с нашата сиромашка покъщнина пърпореше, готов за дълъг път, баща ми с малко уним, но все пак тържествен глас, като че декламираше, каза:

– Сбогувайте се с бай Реджо. Отиваме в Сърбия.

Последните му думи, макар да бяха кратки, прозвучаха така, като че ли каза, че ще ни води на поклонение в Дечани, Патриаршията или в Хиландар на Света гора. В камиона, който вуйчо ни изпрати от Чачак, през цялото пътуване бяхме преизпълнени с възхищение: нас ни чакаше Сърбия, земята на вечния мир и покой, последната надежда на баща ни.

Само Йованчо се затъжи истински за Ракош. И имаше защо. В деня, когато тръгнахме да се преместваме, освен къщата, която беше купил, на чичо Реджеп оставихме кучето и котарака. Те бяха стари, трябваше да завършат живота си край старото огнище, където се бяха родили. И Реджеп искаше да ги задържи в къщата, за да му носят късмет и благополучие, когато доведе семейството си от Сухо гърло. Досещайки се сякаш какво бъдеще сме му осигурили, последните дни преди преселването котаракът се изгуби някъде. Йован беше потиснат. Само мълчеше. Просто роптаеше безмълвно. Надявахме се, почти вярвахме, че в новия дом, когато проболедува раздялата с любимеца си, ще се обърне към нас – неговите братя и сестри. Но с времето ставаше все по-самотен, а в съня си – все по-неспокоен. В новата къща четирите деца спяха в отделна стая на две дървени легла, каквито правеха селските дърводелци. Йован, свит на кълбо до мен край прозореца, с глава, заровена под завивките, почти без

да диша, лежеше неподвижно като вдървен.

Сепвайки се от време на време в съня си, го заварвах да седи на кревата и да гледа уплашено през пролуките на завесите. Навън луната разливаше своето магично сребро, а той като замаян пътник плуваше с нея неизвестно накъде през преплетените призрачни сенки, които хвърляха дърветата, наредени край оградата на двора.

А щом усетеше моя прикрит поглед от възглавницата, пускаше завесите и бързо се завиваше през глава с юргана, свивайки се на предишното кълбце, досуц таралеж пред непредвидена опасност. Чувствах как безмерно тъгува за най-добрия си приятел, когото бе оставил, но не по своя воля, да крее до старото огнище, угаснало завинаги за нас. Дните минаваха, а на лицето на Йован се беше настанила тъгата. Наистина често общуваше с нас, за да бъде по-малко осезаемо истинското му отсъствие, но въщност изглеждаше, като че ли се бе залутал някъде и не може да намери пътя.

Докато през една звездна нощ открих, че го няма нито в леглото, нито в стаята, където по стените се заплиташе лунната прежда. Когато дръпнах завесите, забелязах ужасен как крачи през двора към онази някогашна череша от Ракош, която изведнъж се бе пръкнала на сред новия двор. Цялата в треперливо сияние под меланхоличната лунна светлина, беше разперила високата си призрачна корона. Изтичах навън, останал без дъх, но Йован вече се бе вкопчил в клоните и бързо се катереше по здравия ствол.

– Йоване, братко, спри! – извиках аз сякаш от дъното на душата си. – Ще паднеш! Нима не виждаш, че е нощ! – започнах да го моля да слезе от тази нощна корона, но напразни бяха братските ми молби, напразна цялата ми любов, моят таен страх, моето треперене над него в тази тъмна като плода на синя слива нощ, в която моят глас пропадаше, топеше се и изчезваше, без да стигне до онзи, към когото бе отправен така отчаяно.

Не ме чу както винаги, когато не желаеше да чуе това, което не му харесва. Катереше се като луд, сякаш имаше ношки на граблива птица, улавящи сръчно полуизгнилите клони. Обезумял от страх, немощно протягах ръце и гледах как моят най-малък брат, моят Йованчо изчезва във високата корона на дървото към звездите, където в същия миг се заплете луната и изведнъж угасна. Завих от отчаяние. Престанах да го викам от страх, да не би моите братски увещания да го уплашат и сънен, да се сгромоляся от онази незнайна висина. А той, без да спре, се катереше по смолистия ствол. Клоните се тресяха и се кършеха, листата шумяха, като че ли облаци по небето се носеха от вятъра. Душата ми се стягаше от невъзможността да направя каквото и да било за брат си Йован. Напразно протягах ръце към небесата, откъдето идваше само равнодушният шум на безкрайната нощ. Отчаян се втурнах въкъщи да будя майка и татко. Повтарях, крещяйки, че Йованчо, нашият скъп Йованчо се е покатерил на черешата и не може и не иска да спре, и съзнателно върви към гибел, към небето, което, прогорено от угасната луна, се чернееше някъде над черешовата корона.

– На каква череша, за Бога, синко? – слиса се баща ми. – Ти сънуващ, момченце!

– Никакви череши няма тук! – ококори сънените си очи майка. – Върни се в леглото!

– На черешата! Онази в двора! – треперех като вейка от страх. – Побързайте, ще падне! Той е досами ръба на ношта.

– Бълнуващ, сине! – опитваше да ме вразуми майка, но нейните думи не можеха да ме успокоят.

– Не сме в Ракош! Опомни се! – скочи от леглото татко.

Паникъсан, изтичах навън. След мене и те. Когато излязохме на двора, онова дърво вече го нямаше.

– Каква череша бълнуващ? Ето, виждаш ли, че всичко е било само сън! – укори ме баща ми. – Сънен си и настън ти се е сторило. Успокой се, Ивчо! Иди си легни. Анджелия, дай на детето вода със захар – каза той на майка.

– Ето, тук беше черешата, а Йован се катереше по нея. Виках го да слезе, но той не ме чу – хълцах и треперех, като показвах мястото, където преди малко величествено се издигаше черешата, за чиито клони се хвашаха слабите ръце на Йован.

– Успокой се, синко! Хайде, легни си – утешаваше ме майка, докато плаче за брат си Йован. Те не разбираха, че това не беше само сън. Не ми вярваха. Но вече беше късно, твърде късно...

Усещах това. И в този миг видях как на небето падаща звезда се насочва към Дръсничкия хълм, оставяйки огнена опашка след себе си на фона на тъмносинята градина.

– Качил се е на черешата и е изчезнал в небесната градина! – бълнувах като настън, съзнавайки, че преди малко бях гледал всичко това със собствените си очи. – Клоните повече не са могли да го удържат. Паднал е дълбоко към звездите.

Повече не можеха да спрат плача ми. И днес, като си помисля за това, в гърлото нещо ме задавя, гърдите ми се стягат, а сълзите ми сами напират.

Когато след това влязоха в стаята, разбраха, че Йован наистина го няма. Нито в леглото му, нито в къщата. Никъде! Настъпи денят, но за нас това не беше ден. Дрехите на Йован, грижливо подредени върху облегалката на стола, си бяха в стаята. Значи е тръгнал по пижама и понеже нощите ставаха все по-студени, можеше да настине. Търсехме го навсякъде, но нямаше следа, по която да го открием. Като че беше потънал вдън земя.

Привечер дойде телеграма от Ракош. Чичо Реджеп съобщаваше, че са намерили момче, което приличало на нашия Йован, мъртво под онази череша. Установено било, че е паднал от дървото. Откъде ли се е взело тук? – питаше се той.

Отидохме с камиона да го пренесем. Потресен като всички нас, Реджеп разказваше как след нашето заминаване котаракът просто полудял.

През нощта виел, а през деня ловял и разкъсвал кокошки, че даже нали-
тал и на хора. Три месеца го преследвала хайка, докато не го приkleщили
с вили в някаква барака. Това станало през онази звездна нощ, в която
Йованчо се измъкна от постелята и се покатери на черешата. Същата нощ
в Ракош започнало да вие нашето старо куче, което дотогава било спо-
койно. На сутринта намерили тялото на Йован под черешата, свито край
плета в прегорялата трева.

– Знаех си, че ще се случи нещо страшно с него. Не беше сякаш от този
свят. Господи, защо не ме научи как да го опазя! – хлипаше в камиона по
пътя баша ми.

Моят плач за Йован също никога не престана. И сега често богообразли-
во се питам: къде ли е онова момче, което сипе зрели череши от кошница-
та по безкрайния хвостански друм на път за Ракош? Години наред ми се
привижда неговият асфалтовочерен перчем, щом луната проблесне през
завесите на някогашната ни стая, години наред го следя в спомените си,
ровя из себе си като из стара кошница или сандък, прелиствам прашните
албуми на душата си, откривам избледнелите страници на съня. Години
наред се затварям в кръга на мъртвите неща, заривам се в пепелта на спо-
мените.

Скъпо мое момче, пътеката, по която си отиде, непрестанно ме води
към тъгата. Тъкмо помисля, че си още тук, и надеждата ми се разпръска
от шума на прекършените стъбла край пътя. От някой откъснат черешов
клон или от счупената стомна, надяната на оградата, под която живеят
самовили.

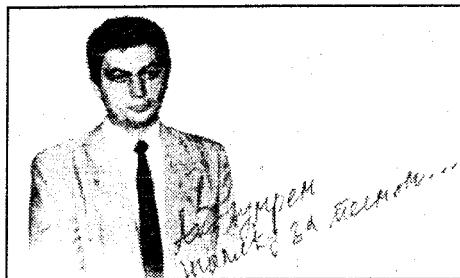
Как да те забравя и да започна всичко отначало? Как да скрия меланхо-
лията, в която е обвito твоето сърце под дъгата, където заедно тичахме
с надеждата завинаги да сме докоснати до щастието на простите мигове?
Моят спомен за теб е отпечатан като голяма синина в този ден, във всеки
ден.

Превод от сръбски: Таня Станкова
Редактор на превода: Гергана Иванова

БРАНКО С. РИСТИЧ (1961) е завършил Филологическия факултет в Скопие. Върху своя докторат из областта на българистиката работи в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Понастоящем е доцент в Учителския факултет на университета в Прищина. За своето литературно дело е награждаван многократно.

Стихотворенията му (в списания, антологии и сборници) са преведени на редица езици. Пише литературна критика, есеистика и превежда от български и македонски. Живее и твори във Велики Шилеговац. Публикувал е поетичните книги *Анатомия на едно защо?* (Анатомија једног зашто?, 1987), *Пристига чакането* (Долази чекање, 1993), *И име си няма* (Ни име на себи, 1997). Автор е на научните трудове *Ванчо Николески, баща на македонската литература за деца* (Ванчо Николески, отац македонске књижевности за децу, 1994), *Панорама на македонската поезия. 1965–1995* (Панорама македонске поезије. 1965–1995, 1996). Превел е от български език *Чудомир* (Лажлив Саби, 2004; Конзул Голог Брда, 2005) и от македонски – поезията на *Бранко Цветкоски* и *Димитар Бащев*.

ОЧИТЕ МАЈНЕ ЉУБИЦЕ

Осташе само успомене
Обнављане између два одласка
И уплакане очи мајке
Што дрхте у страху
Приковане за моје чело

ОЧИТЕ НА МАМА ЛЮБИЦА

Останаха само спомени
Съживявани между две заминавания
И разплаканите очи на мама
Които от страх треперят
Приковани в челото ми

МАТИ

Отвори очи мати
 Очи
 Мог детињства
 У њима коначи мој сан

Док лутам светом оне чакају
 И лик мој у њима борави
 Као да сам
 Ту
 И
 Зову ме

Отвори очи мати
 Очи
 Мог детињства
 У њима ја гледам небо

НА МАЙКА МИ

Отвори очи майко
 Очите
 На моето детство
 В тях живее сънят ми

Докато се лутам по света те ме чакат
 И лицето ми е в тях отразено
 Сякаш съм
 Тук
 И
 Ме викат

Отвори очи майко
 Очите
 На мосто детство
 В тях виждам небето

**КАД СЕ ВРАТИМ
ОЦУ СТЕВАНУ**

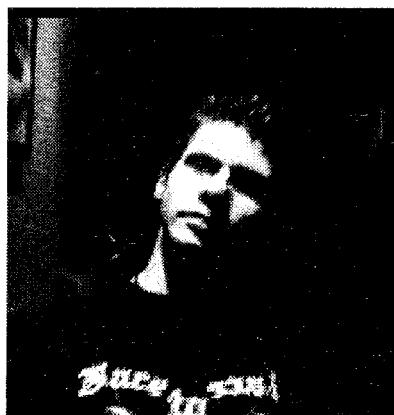
Кад се вратим срешћу самог себе
 Преко моста када пређем
 Поздравићу реку
 Пред родном кућом
 Клекнућу да молим
 У звездном луку
 За будуће песме
 Нећу рећи ништа
 У песми оставићу муку
 Кад се вратим
 Остарелом оцу пољубићу руку

**КОГАТО СЕ ВЪРНА
ПРИ ТАТКО СТЕФАН**

Когато се върна ще срещна самия себе си
 Като премина през моста
 Ще поздравя реката
 Пред родната къща
 Ще коленича да се помоля
 Под звездния свод
 За бъдещи песни
 Няма нищо да казвам
 В песен мъката ще оставя
 Когато се върна
 На стария баща ръка ще целуна

МАТИЯ САДОВИЧ (1985) е роден в Загреб, но от двегодишен живее в Белград, където завърши средното си образование. В момента е студент в Академията по изящни изкуства (Академија лепих уметности) в Белград, където изучава артмениджмънт, медиен менеджмънт и журналистика. Проявява интерес към фотографията и изобразителното изкуство.

Творчеството му обхваща значителен брой стихотворения и разкази. Най-голямо влияние върху младия писател имат автори като Милош Ърнянски, Бранко Милкович и Мирослав Антич, на когото е посветено стихотворението На болния поет. Предстои да издаде първата си стихосбирка.

BOLESNOM PESNIKU

Ili to nisi ti, ili su sve
ptice i ribe i delfini
iz tvojih očiju iščileli.

Toliko budalast setim se smrti,
i poverujem da nesto znači,
nesvesno prihvativ da će ove moje,
plave i crne i sede čuperke
da potkači.

Zašto preživeti takvo veče?
Ne poznaješ grad u kiši
kad lupa o beton, praveći dugu.
Zar ne vidiš taj most od boja,
gde su kuće sa zvezdama umesto broja?

НА БОЛНИЯ ПОЕТ

Или това не си ти, или всички
птици и риби, и делфини
от твоите очи са изчезнали.

Някак си глупаво се сещам за смъртта
и започвам да вярвам, че нещо значи,
неволно се съгласявам моите
руси и черни, и сиви кичури
да откъсне.

Защо да надживееш вечер като тази?
Неузнаваем е градът в дъжда,
когато плющи в бетона под изгрялата дъга.
Нима не виждаш този мост от цветове,
където звезда вместо номер
на всяка къща свети?

Šta ako umireš, i mi čemo sutra,
sa istim pravom na tugu.
I mi čemo, već sutra,
ali čemo se bledi smešiti,
jer čućemo, u glavi
kako nam nepoznato dete piše,
kako nas grdi, sto smo odrasli do ljudi.
Čućemo kako se buni, kako grize,
za svoje bogove i neba,
i kako nam svojim sjajem
gori misli i rebra.

Prijatelju jedini, dragi moj brate,
ne dozvoli da nam dosade
naše reči krilate.
Nemoj mi, bar ti, osmehe krasti,
seti se septembarskog jutra
kada su sve laste i slavuji i vrane
obletali nam oko glave.

Tada se nisi pitao,
da li je naša moć prava?
Znao si, kao što znaš da umireš,
da moć je beskrajna,
i traje dokle god i lepota lutanja,
dokle god tvoja i moja gvala i dalje
ume da sanja.

Seti se, druže,
da vreme ne postoji,
ali ni: ovde,
ni: sada.
Dosta je: postojali smo
i zauvek čemo biti.

И какво от това, че умираш,
и нашият ред ще дойде със същото
право да бъдем тъжни.
И нашият ред ще дойде, навярно утре,
но ще се усмихваме бледи,
защото ще чуем в главата си
как едно непознато дете ни пише
как ни се кара, че сме пораснали
и че сме възрастни.
Ще чуем как се бунтува, как стене
за своите богове и небеса
и как със своето сияние
изгаря нашите ребра и мисли.

Единствен приятелю, скъпи мой брате,
не позволявай да ни омръзнат
крилатите наши думи.
Поне ти не кради усмивките ми.
Спомни си за онази септемврийска утрин,
когато всички лястовици, славеи и врани
кръжаха над главите ни.

Тогава не се попита
дали силата ни е истинска.
Знаеше, както знаеш, че умираш –
силата ни е безкрайна,
и ще я има, докато я има красната
да се луташ,
докато твоята глава и моята
все още могат да сънкуват.

Спомни си, приятелю,
времето не съществува,
но нито тук,
нито сега.
Стига ни това, че бяхме
и завинаги ще бъдем!

I nemoj da tvoj osmeh zlatan
ovo prvo, i poslednje,
i večno veče moje misli ne prati.

Nasmej se sad na sve leptire
u mom glasu,
na peraja koja ti preti iz očiju,
i ove moje velike ruke, jer znaju,
kad osmeh mi praskozorjem umiji,
da lete.

Zažmuri dragi brate,
tada shvatićeš da senke ne postoje:
u jednoj velikoj živimo.
Iz te velike, najveće, koja zarazila
nam je oči,
sve naše šarene misli se kroje, i roje,
i postoje, večno postoje.
Jesam li ja kriv, noćas,
za mala krila,
i duge u tvojoj glavi?
Da li je bitno hoćeš li noćas
poginuti
pokušavajući da preskočiš mesec sami,
znajući da smo sve,
odavde do večnosti,
jedni drugima zauvek dali?

И нека твоята усмивка да не съпровожда
тази първа и последна,
и безкрайна вечер на моята мисъл.

Усмихни се сега на пеперудите
в гласа ми,
на перата, които ти се заканват от очите ми,
и на огромните ми длани, защото,
когато сутрин усмивката ми
със зора измият, те отлитат.

Затвори очи, мой скъпи братко.
Ще разбереш тогава –
сенките не съществуват:
в една голяма ние с теб живеем.
От тази, най-голямата, която очите ни
е заразила, всичките ни пъстри мисли
се кроят и реят, и живеят, живеят вечно.
Виновен ли съм тази нощ
за малките крила
и за дъгата в твоята глава?
Има ли значение, че тази вечер
ще загинеш
в опита си да прескочиш синята луна,
щом знаеш ти, че всичко,
оттук до вечността,
един на друг завинаги сме дали?

Превод от сръбски: Евелина Грозданова
Редактор на превода: Гергана Иванова

ИРЕНА ГРУДЖИНСКА-ГРОС РАЗГОВАРЯ С ДУБРАВКА УГРЕШИЧ¹

Разговорът с Дубравка не беше съвсем лесен. Задавах въпроси, които ми се струваха прости, но тя отговаряше с някакво вътрешно раздразнение. Моите въпроси я вкарваха непрестанно в категориите, от които се стараеше да се изтъръгне. Избрала е много труден начин на живот: иска да бъде писателка, добра писателка, която се издържа със своя писателски труд. Това никога не е лесно, още повече в емиграция. Не иска да бъде възприемана като представителна фигура на бивша Югославия, която служи за илюстрация на всеизможни журналистически тези. Накрая, когато попитах за „проточилия се балкански конфликт“, загуби търпение. „Това е безмислица, това е постоянно повтаряща се баналност. В Югославия нямаше война. До война се стигна едва с нейното разпадане.“ Тогава си припомних какво ми беше казала за Дубравка една наша общознайка: „Дубравка е вдовица. Вдовица на бивша Югославия“.

Родена е в Югославия няколко години след Втората световна война, отрасства в Загреб. Там се дипломира и става преподавател. Занимава се с руска авангардна литература и има много руски приятели, които днес живеят предимно извън границите на Русия. Пише книги за деца, разкази, романи и есета. Надигането на национализма и разпадането на Югославия я принуждават да се установи на Запад. Живее в Амстердам, но също така

¹ Интервюто е публикувано в сп. „Високие общаси“ („Wysokie obcasie“, бълг. „Високи токчета“, 1999, бр. 17, 7-11).

често отскача до САЩ и до западноевропейските университетски центрове. Води живот на пътуващ преподавател.

Като много писатели на средноевропейската култура Дубравка Угрешич се занимава освен с белетристика и с есеистична проза. Нейни есета са публикувани в най-добрите западни издания, такива като „*Les Temps Moderns*“, „*Times Literary Supplement*“, „*Lettre Internationale*“, „*Die Zeit*“, „*Partisan Review*“, „*Cross Current*“. Получила е няколко престижни международни награди и много възторжени отзиви от западната критика.

Макар в ежедневието да е хубава, весела и енергична блондинка, в нейните книги, които са писани неизменно в първо лице, прозира горчива и иронична фигура. Тя е язвителна и много интелигентна писателка, духовита и блестяща. С голямо удоволствие строи своите текстове от номерирани фрагменти, защото, както твърди, само чрез фрагмента можем да се опитаме да разберем естеството на войната, която не може да бъде описана по друг начин. Голям почитател на нейното творчество е бил нобелистът Йосиф Бродски. Някога той казал за нея: „Само чужденец може да забележи колко мрачен е този свят. Дубравка Угрешич е именно такъв чужденец“. А по-скоро чужденка, както личи от нашия разговор, който се състоя в сянката на войната в Косово.

– Малцина източноевропейски писатели обръщат внимание на деглата на жените. Кога започнахте да се интересувате от тази проблематика?

– Да, интересува ме положението на жените – този интерес се роди доста спонтанно. Моята първа книга, която публикувах преди 20 години, се нарича *Поза за проза* и засяга въпроса за писането и половете. Разказвачката в нея става писателка – нещо като Шехеразада, за да съблазни един млад мъж, който е нещо като литературен критик. Въпросът за половете е двигател на действието и в моята книга *Животът е приказка*. Но тази тема не е най-важна за мен. Аз съм писателка и преди всичко ме интересува литературният текст – романът, разказът, есето, литературата сама в себе си, с всичките свои права, фокуси, удоволствия. Всяка моя книга е различна от предишната, всяка е преди всичко литературен проект.

В живота заплатих много висока цена заради отказа си от принадлежност към какъвто и да е колектив, особено народен. Сега ми е трудно да се заселя в женското литературно гето. Съществува ли категорията мъж писател? Третирането ми като жена писател за мен е омаловажаване и вид унижение, пред което предпочетох бягство от Хърватия. Неотдавна ми се случи нещо, което смяtam за най-висша степен на унижение. Някакъв журналист ме помоли да „interpretiram“ индивидуалността на Миряна Маркович, съпругата на Милошевич. След всичко това, което направих в живота си като писателка и преподавателка, – ами че

толкова писах за своя „източноевропейски“ опит и за своя западноевропейски опит, а също и американски, – никакъв си журналист ме принизи до ролята на коментатор, който обяснява психиката на съпругата на убиец. Защото аз съм за него преди всичко „жена хърватка“. Жена хърватка. Женна писател. Какво означава това? Нищо.

– Понякога сама се наричате „постюго“, понякога „циганка“, понякога „балканка“...

– Аз нямам никакви национални чувства. Поради много причини – първата е навсярно историята на моето семейство. Майка ми е българка², но с много слабо чувство за етническа принадлежност. Нито се гордее, нито се срамува от това. Никога не изтъкваше българското у себе си. А баща ми беше югославянин. По време на Втората световна война се е сражавал в партизанската война за многонационална Югославия. Нямаше никакво чувство за национална принадлежност, можеше да принадлежи само към своето общество — семейството, фабrikата, в която работеше, града, в който живееше. Родителите ми бяха атеисти и следователно религията не е станала, както при мнозина други, причина за моето идентифициране с определена нация.

Второ, аз съм дете на бивша Югославия. От идеологическа гледна точка във всекидневната практика югославското „сантиментално образование“ беше подобно на това, което наблюдавам в Холандия. Също такива учебници в училище, в които се пропагандира мултикультурността, точно такива телевизионни програми за деца, също такива символични форми (фолклорни танци, мирна идеология за съвместно съществуване между „черни, бели и жълти“). Когато говоря за това на холандските си приятели, те изразяват недоверие. Западът прекалено силно вярва в убеждението, че комунизъмът не е позволявал изявата на етническата идентичност. Хората на Запад смятат, че идеята и идеологията на обществото „мулти-култи“ е изключително открытие на демократичния Запад.

Докато съществуваше Югославия, не съм се замисляла над своята национална идентичност. Но процесът на разпадане на Югославия бе представян като борба за национална идентичност и независимост. За мен от самото начало всичко изглеждаше по-скоро като фашизиране на обществото и макар никой да нямаше смелостта да го каже, аз говорех за това, но когато попаднахме в националистичния хаос, не бях подгответена за него, нямах етническо „убежище“, не принадлежах към никакво племе. Нещо повече: не исках да имам, това дори е по-важно. Не виждах основания, заради които Югославия би трябвало да се разпадне и войната да бъде неизбежна. Знаех, че войната ще погуби цели поколения през следващите 50 години. Самоопределението като юго, постюго, балканка, циганка има многообразно и иронично значение. Това е моят начин за отхвърляне на

² Майка ѝ се казва Елисавета и е от Варна. – Б. р.

това национално „заклеймяване“. Новите държави на бивша Югославия особено репресивно натрапиха идентичност преди всичко затова, защото тези държави сами по себе си нямаха идентичност. Национална и държавна идентичност, натрапвана трескаво, истерично, брутално и престъпно. Последствията бяха гротескни. Когато беше обявена независимостта на Република Хърватия и всичко от този миг трябваше да бъде хърватско, някой „откри“, че местните жаби са изключително хърватски, защото по време на размножителния период те изменят цвета си – да, хърватските жаби – от зелен на син, националния хърватски цвят! Това е само пример, доста смешен, за едно от многото „хърватски чудеса“.

Шумът около етническата идентичност направи така, че етническите чистки през последните десет години бяха лесни и морално приемливи. В такъв истеричен (защото не е историчен) и брутален контекст на съществуване на хърватина в Хърватия това означаваше той да стане добър, одобрителен, а битието на сърбина предполагаше маргинализация, преследване, дори смърт. Югославянин означаваше „комуняга“ и предател, циганин или албанец – опасния „чужд“. По същия начин се действаше и в Сърбия, макар ролите да бяха разменени. След всичко това се чувствах просто „никой“ и бях „никой“. Да бъда никой, беше моята автентична позиция, да се декларирам като никого, беше моят избор на идентичност.

– Това вероятно е бил рискован избор...

– Съвсем сама бях твърде лесна цел. Публикувах няколко статии в чуждестранната преса. В тях оспорвах необходимостта да се стига до войни, етнически чистки, национализъм, необмислени стъпки. Веднага бях атакувана в местната преса от своите колеги, от своята среда. Публично бях обявена за предателка и „вещица“. Някои хора ме заплашваха, колегите от Загребския университет се отдръпнаха от мен, както и колегите писатели. Всеки минувач можеше да ме заплюе и щеше да бъде възнаграден за това.

Антипатията между мен и моята среда беше взаимна. Тогава реших да зарежа работата в университета и да замина. Днес съм „никой“ и понасям последствията от избора си. Вече живях в няколко страни, сега съм в Амстердам. Връщам се в Хърватия поне веднъж в годината, навестявам родината. Но времето не е променило моите чувства.

Хърватия и цяла бивша Югославия станаха за мен в един миг съвършено чужди и ще останат неизменно чужди.

– Значи в емиграция непрекъснато се връщате към въпроса за националната идентичност?

– За мое разочарование и на Запад не спряха да ми приписват национална идентичност. Издателите, без да питат, си служат върху кориците на моите книги с етикета „хърватска писателка“, журналистите ме предста-

вят като „хърватска писателка“, не ги е грижа за това, какво мисля аз по този въпрос. За тях това е лесно. Западните общества също са изградени върху здравата основа на националната държава, макар да са толерантни и мултикультурни. Затова не са в състояние да одобрят такива понятия като „никой“ или „транснационална“ личност, или просто молбата „Моля, оставете ме на мира!“.

Напуснах Хърватия така, както бих напуснала всяка друга част на Югославия, защото не можех да понеса факта, че хората биваха убивани поради вида кръв или пък живееха, защото тяхната кръв била такава, а не друга, че бяха превъзнесени или преследвани заради произхода си. Междувременно в чужбина станах „представител“ на страната, която изоставих и в която вече не съществувах като писател. Принудена съм да бъда такава, каквато искат да ме смятат другите хора, защото според тях трябва да бъда някой. И така, както виждате, не се занимавам с постоянно дефиниране на своята идентичност, решително протестирам срещу въпроса за моята идентичност.

– Лесно ли беше да атакувате като жена? А дали беше лесно да не се подчинявате от позицията на жената?

– Струва ми се, че тези три неща: да избера изгнанието, умението ми да се противопоставям и да бъда жена, твърде много са свързвани помежду си. На Балканите жените и мъжете принадлежат към различни подкултури. Това може да се види също и на Запад. В Амстердам има босненско кафене. Посещават го само мъже. Те живеят групово, тяхната индивидуалност, действия са решени от групата. Жените по-малко са подчинени на терора на колектива, много повече са личности.

Идеологическият пакет на новородените национални държави (новородени с кръв) е крайно консервативен и патриархален. В такава ситуация жената трябва да знае своето място, трябва да се подчини на (мъжките) правила. Тя трябва да бъде „морална опора“, машина за раждане, мълчаша „съпровождаща особа“. Нищо чудно, че публично бях наречена вецица, а и не само аз, също и няколко други интелектуалки и стойностни жени. Вецицата е най-лонгият мъжки кошмар, това е личност, изключена от общество, неподчинена на задължителните правила, освен това владееща някаква „магическа сила“ (или наука, такава вецица например е интелектуална). Опасна е, защото не принадлежи на никого.

– Писахте, че войната в бивша Югославия е война на мъжете, война на югомъжа (хомо балканикус), който съществува и действа само колективно, в група, подчинена на мита за мъжката сила и националното единство.

– Да, войната е била и все още е мъжка работа. Есето *Храбри момче-*

та сме ние от книгата *Култура на лъжата* огорчи моите приятели мъже. В него, разбира се, обобщавах, както обикновено се прави в есетата. Обобщавах, за да подчертая факта, че цялата бивша Югославия, не само някаква нейна част, е патриархално общество. А беше по-малко патриархално по време на комунизма. В идеологическия пакет на комунизма имаше място за жените, те имаха сигурни права, бяха видими, поне на хартия. Войната е занятие само по себе си патриархално, така както и национализмът, свързващо жената с идеологическия пакет на патриархалните ценности – както в хитлеристка Германия: кухнята, църквата, децата.

– Но дали етнонационализмът не е предаден на тези мъже от жените, които са ги възпитавали? Струва ми се, че тази война нямаше да бъде възможна, ако жените не бяха я подкрепляли.

– Жените подкрепяха войната само като мълчаливо мнозинство. Причината тук беше пасивността, страхът, отчаянието, примитивизъмът. Правеха това заради своите семейства, мъже, групи, към които принадлежат. Жените в политиката, които поддържат активно войната, са малцинство. Помня как преди доста време, някъде през 1992 година, една народна представителка в хърватския парламент, която се представяше като „хърватка, майка на четирима синове, фармаколог“ (в този ред), каза публично, че е готова да посвети живота на своите синове на Хърватия. На следващия ден един от нейните синове беше убит в някакво военно стълкновение. Тази жена беше обявена за модел на хърватска майка. Това е нещо, което не съм в състояние да разбера. За мен тази жена е военен престъпник.

Но жените в бивша Югославия бяха единствената сила, която полагаше усилия да спре войната. Жените от Босна, Хърватия и Сърбия отидоха през 1991 г. в Белград и манифестираха против войната. Бяха безмилостно разгонени от военните. Множество от малки неправителствени организации, оглавявани от жени, поддържат връзката между новите държави на бивша Югославия. Такива фигури като Наташа Кандич или Соня Бисерко са отличен пример за активистки, които в продължение на десет години се стремяха да дадат отпор на сръбския фашизъм. „Жените в черно“ проявиха сила и смелост и бяха единствената група в Сърбия (а дори в цяла бивша Югославия), която упорито се противопоставяше на войната.

– А дали се чувствате онеправдана, или се смятате за жертва на тази война?

– Много са жертвите в бивша Югославия, жени и мъже, цели региони са опустошени, хората – избити, стотици хиляди изгубиха домовете си. Но не мога да забравя, че мнозинството от хората с мълчание или гласно подкрепяха разрушителните действия на своите избрани предводители. Не възприемам себе си като жертва. Нося последиците от своите избори, от своята

морална, интелектуална и политическа позиция. Това е всичко. Вероятно бих понесла същите тези последици в друго общество, среда или страна.

Напълно наясно съм с това, какво се случи в бивша Югославия, имам пълното съзнание за престъплението, което бе извършено в името на националната идентичност. Няма да кажа някой ден, както ще направят мнозина, че не съм знаела защо и как е станало. Парадоксално е, но аз осъзнавам всичко, защото съм „никой“. Който има силна национална идентичност, той се прикрива зад националния флаг, зад безопасна, защитна общност. А общността не вижда нищо, не се чувства виновна, нито отговорна. Общността е като дете, невинна жертва, това са просто сърби или хървати, това не са личности, а само лица, щастливи, че могат да се разлеят в топлината на „националната идентичност“.

– Сега, когато приключи битката за Косово, виждате ли някаква специална роля за жените от двете страни на този конфликт?

– Сръбските и албанските жени са длъжни да се постарат да възстановят прекъснатите връзки или да изградят нови, така че животът отново да стане възможен. Страхувам се обаче, че такава голяма задача не ще може да бъде реализирана чрез тихо геройство. Нужни са институции. Една личност, дори такава като защитничката на човешките права Наташа Кандич, не може да излекува всички рани. Жените трябва да се научат да вземат участие в политическия живот, да протягат ръка за власт и отговорност, да се политизират, да се борят. Това е дълъг, но единствено възможният път.

Превод от полски: Катя Белчева

СРЪБСКИЯТ ЕЗИК ПРЕЗ ИСТОРИЯТА

Божо Чорич (Белградски университет)

В работе прослеживаются этапы и характерные особенности в развитии сербского языка, начиная с периодаproto-славянского языка, который лежит в основе сербского. Исследование акцентирует факторы, оказавшие влияние на облик современного сербского языка.

The paper deals with the stages and characteristics of Serbian language through the centuries beginning with the Proto-Slavic (or common Slavic) language that Serbian language stemmed from. The study emphasizes the factors that have shaped modern Serbian language.

1. Дълбоките корени на *сръбския език* отвеждат към общия славянски език, който се е говорел в прародината на север от Карпатите. От този далечен период не са останали никакви писмени следи и нашите познания за структурата на общия славянски език са резултат от лингвистични реконструкции на базата на сравнение между по-късните живи славянски езици. Този хипотетичен езиков идиом в науката обикновено се нарича *предславянски език*. След разпадането на предславянската общност се разпада и нейният език, и то на три групи: *източна, западна и южна*. Ясно открояващите се езикови особености на южната група насочват към съществуването на южнославянски праезик. Този езиков идиом в резултат на последвалите миграции на славянското население се разделя на *западноюжнославянски и източноюжнославянски праезик*. Корените си сръбският език води от западната част на южнославянския праезик.

За историята на отделните славянски езици изключително значение има създаването на славянската писменост през седмото десетилетие на IX в. Следователно от разпадането на предславянската езикова общност до създаването на азбуката не минава много време и така в най-старите запазени славянски преводи на богослужебни книги (X–XI в.) намираме езикова структура, близка до предславянския език, и то до късната му фаза на развитие. Въщност в тези книги откриваме първия *славянски книжовен език*, най-често познат под името *старославянски език*¹. Той има функцията на книжовен език в целия славянски свят, което значи, че на славянската ези-

¹ Старославянски език – установлен в сръбското езикознание термин за назованане на Кирило-Методиевия език. – Б. р.

кова територия са съществували два езикови идиома за различни цели: на единия (старославянски) се пише, преписва, проповядва, пее, а на другия (народен) се осъществява всекидневната комуникация. Първият, съобразно с функцията си, не се променя като цяло, докато другият търпи спонтанно развитие. Проследяването на развитието на сръбския език е затруднено от липсата на писмени паметници: най-старите запазени писмени документи на сръбски език са от края на XII в. В този доисторически период на сръбския език (от разпадането на праезика до края на XII в.) голямо значение за проследяване на историческото му развитие имат странични извори – писмени текстове на старославянски, гръцки и латински, но не са без значение и заемките, топонимите и съвременните диалекти. Събранныте данни от такива извори ни помагат за осветяване на доисторическия период от развитието на сръбския език. С появата на писмените следи на сръбския народен език от края на XII в. става възможно по-пространното и по-точно проучване на историята на езика. От това време наблюдаваме две паралелни посоки на развитие на сръбската писменост: едната е на народния сръбски език, а другата – на книжовния (църковнославянски)²; в началото на първата стоят подписите на Стефан Немания и княз Мирослав от 1186 г. и грамотата на бан Кулин от 1189 г., а в началото на другата – Мирославовото евангелие (края на XII век). Кирилското писмо характеризира и двете направления в развитието.

2. Фонетичната и граматичната структура на прасръбския народен език е до голяма степен унаследена от праславянския език в късната му фаза.

а) прасръбската вокална система е претоварена с голям брой елементи: *а, о, у, е, и, ъ, ы, ё, ж, ћ, ѕ, љ, њ, љъ, љњ*. Тази система, представена тук с букви от старославянската кирилица, можем да разделим на две групи: в първата са петте класически вокала – *а, о, у, и, е*, а в другата са вокали, непознати на съвременния сръбски език. С буквите *ж* и *Ѡ* са отбележани вокали с носов изговор (напр. в думите *ржка* и *мѧсо*); с буквите *ъ, ы* – редуцирани, свръхкратки вокали, т. нар. полугласни, различаващи се помежду си по палаталност: напр. в думата *сънъ* (съвр. сръбско *сан*) са „твърди“, а в думата *дънъ* (днешното *дан*) – „меки“; вокалът *ы* („ери“) е с изговор, близък на днешното руско *ы* (като в думите *мыслити*, *дымъ*); зад знака *ё* („ят“) се крие вокал, чийто точен изговор ни е трудно да определим, а се намира в думи като *мѣра*, *лѣпота*, *вѣда* (мера/мјера, лепота/љепота, беда/биједа). По своята функция към тази система принадлежат и сричкообразуващите *р* и *л*, в твърд (*ръ*, *лъ*) и мек вариант (*ръ*, *лъ*). Тази сложна вокална система (фактически съдържаща 15 единици) се стреми към опростяване. По принцип този процес се развива към опростяване и така вокалите от втората група се уединяват с някои от вокалите от първата група. С това старата пренатоварена система се свежда до далеч по-проста – петчленна (плюс сричкообразуващо *р*). Този процес, започнал

² Църковнославянски език – в българското езикознание това название означава руска редакция на старобългарския език. – Б. р.

през X–XI век, завършва до края на XV век в преобладаващата част от сръбската езикова територия.

Най-напред носовите гласни изгубват назалната част от артикулацията си и така се изравняват по звучене с вокалите *е* и *у*, което се вижда в примерите *месо* (<млесо) и *рука* (<ръжка). Еровите гласни *ъ*, *ь* изчезват от езика в т. нар. „слаба“ позиция (в края на думата и пред сричка с друг вокал), а в т. нар. „силна“ позиция (пред сричка със слаба ерова гласна, под ударение) се уеднаквяват и оттогава в сръбски има само една ерова гласна. От X–XI в. в думите *сънъ* и *дънъ* ще се изговаря само една ерова гласна, и то в средата на думата, където е „силна“, докато в края на думата изчезва, защото в тази си позиция е „слаба“; по този начин от двусричните думи се получават едносрични (*сън* и *дън*). В нашите най-стари текстове този изравнен по гласеж еров вокал се отбелязва със знака *Ь* (малък ер), а в писмената традиция се пише същият знак и на мястото на „слабия“ (изчезналия) еров вокал, който не е имал реален изговор, т. е. *сънъ* и *дънъ*.

Сонантичните *р* и *л* твърде рано, още през доисторическия период, също се изравняват помежду си, и то в полза на твърдите варианти, т. е. *p'*, *l'* > *p*, *l*. В сръбските средновековни текстове сричкотворните сонанти се отбелязват с буквенната комбинация *p*, *l* + *ъ* (*пръво*, *тръба*, *влъко*, *плъти*).

През XII в. вокалът *ы* започва да се изравнява с *и*, така еквивалент на старославянските *мыслити*, *дымъ* са сръбските *мислити*, *дим*.

В края на XIII в. *ѣ* се изравнява с *е* или *и* (*мѣра*, *лѣпота*, *вѣда* (мера/мира, лепота/липота), а малко по-късно и *иже/је* (*дијете*, *дејца*)).

През XIV в. в по-голямата част от сръбските диалекти полугласът (*ъ*) преминава в широката гласна *а*: *дънъ, сънъ* > *данъ, санъ*.

В същия век сричкотворният сонант *л* се изравнява най-често с *у*: *иасълька, съльнцє* > *јабука, сунце*.

С тези процеси, осъществени през средните векове, се обособява сръбската петчленна вокална система (*а*, *о*, *у*, *е*, *и*), а *р* в определени позиции може да е сричкообразуващ (носител на ударението).

В консонантизма няма толкова значими промени както във вокализма. Прасръбската консонантна система има следните елементи: *в*, *j*, *м, н*, *њ*, *л*, *љ*, *р*, *р'*; *к*, *г*, *п*, *б*, *т*, *đ*, *đ'*; *ц*, *ч*, *(ф)*, *с*, *з*, *ш*, *ж*. От тази система рано се отстранява *r'* чрез изравняване с *r* (*мор'e>more*), с което се намалява броят на сонорите, а алвеопалаталните съгласни *t'*, *đ'* преминават в африкатите *h*, *ђ* и така се увеличава броят на африкатите (наред с по-ранните *ц*, *ч* сега се появяват и *h*, *ђ*).

Звукът *ф* липсва в славянски думи (освен в онomatопеи като *фију*, *фр'клати* и подобни). С навлизането на чуждици на Балканите славяните го заменят с подобните звуци *п*, *б* (*стѣпанъ*, *стѣванъ*). Чак по-късно, с навлизането на все повече чужди думи с *ф* в състава им, този звук става член на сръбската консонантна система.

През Средновековието сръбският език притежава двуакцентна система („, ^), в която различителна роля имат *дължината* и *мястото* на ударението: *сестрѣ*, *глѣвѣ*, *језѣк*, *нѣрѣд*, *клѣчѣ*. Тази система се запазва до

XIV в., когато в по-голямата част на сръбските диалекти настъпват иновационни процеси, които довеждат до възникването на четириакцентна система: " ^ ' ' ". Стига се до т. нар. новошокавско пренасяне на ударението непосредствено на предходната сричка и така получаваме сестра, сестрē, глáва, јéзик, народ, клéчъ.

б) *И морфологичната система* на стария сръбски народен говорим език е наследена от праславянския език, но е много усложнена: склонение-то и спрежението имат голямо число форми и видове. Наред с единствено и множествено число съществува и трето граматично число – двойствено.

В склонението на съществителните имена всеки граматически род има по няколко типа склонения с различни окончания. Така например съществителните от мъжки род, които имат пет склонения, в местен падеж ед.ч. имат четири различни окончания: *градъ*, *мъжси*, *съмъг*, *гости*, *камене*. С течение на времето броят на типовете склонения намалява, докато не се стига до един вид промяна на съществителните имена от мъжки род. Основните причини за опростяването на различните видове склонение се състоят в това, че някои падежи имали едни и същи окончания, а и вокалните промени допринасяли за увеличаването на падежите с еднакви окончания. (Разликите в номинатив ед. ч. между *градъ* и *гостъ* изчезват с изгубването на еровата гласна в края на думата, което повлиява за разширяване на изравняването и сред останалите падежи, чийто окончания са различни.) В своеобразната борба между окончанията победа извоюват тези, към деклинационния тип на които принадлежат най-голям брой съществителни имена, т. е. от типа *градъ*. Що се отнася до съществителните имена от м. р., изключение е местен падеж ед. ч., където се налага окончанието -у на съществителните имена от типа *сънъ* (броят им в езика е 8). Процесът на опростяване се развива през цялото Средновековие и довежда до това, че сръбският език днес има само три типа склонение на съществителните имена: един – за м. и спр. р., и два – за съществителните имена от ж.р.

До XIV в. в сръбски съществува *двойствено число* (*дуал*), отделна категория за число, която служи за обозначаване на двойка понятия: думите имат специфични форми, ако са стояли до числителното два (оба) и когато са означавали двойка (*ноге, руке*). Двойственото число има само три различни окончания: едно – за именителен, винителен и звателен падеж (*женъ*), второ – за родителен и местен (*жену*), и трето – за дателен и творителен (*женама*). От втората половина на XIV в. в сръбския език двойственото число губи значението си, но формите за изчезналото дв. ч. започват да означават множествено число. Оттогава някои падежи могат да имат най-малко два вида окончания в мн. ч.: наред с предишните форми за мн. ч. са и съответните в дв. ч.: в дателен падеж наред с *женам* (старото мн.ч.), съществува и *женама* (дв. ч. в значение на мн. ч.), по същия начин и в творителен падеж наред с *женами* има и *женама*. Т. е. при старото дв. ч. дателен падеж = творителен падеж, което с изгубването на дв.ч. като категория и включването на окончанията му в мн.ч. води до това, че в тези два падежа съществуват дори три различни форми: *жен-*

нам, женами, женама. В сръбски изконно двойствените форми (с характерен завършак на *-ма*) имат значително влияние върху развитието на мн. ч. и при трите рода. В по-голямата част от сръбската езикова територия формите, завършващи на *-ма*, изместяват старата форма за мн.ч. и така се стига до характерния синкретизъм на падежите в мн. ч.: дат. пад.=твор. пад. = мест. пад. Остатьци от дв. ч. в мн. ч. наблюдаваме при окончанията *-у/-ију* в род. пад. (*руку, ногу, очију, ушију*) и при конструкциите *два/три/четири человека* (но *пет луди*).

Личното местоимение за 1 л. някога е гласяло *азъ*, от което чрез фонетични промени се получава формата *ја*: ерът е в слаба позиция и отпада, в началото на думата се развива протетично *ј (јаз)*, а крайната съгласна се изгубва, първоначално при съчетания от типа *јаз знам*, а след това и извън тях. Личните местоимения за 1 и 2 л. в дат. и вин. пад. ед. ч. и мн. ч., а възвратноличното местоимение – в единствено число, имат дълги и кратки форми, но само дателните в ед.ч. *ми, ти, си* са енклитики (без самостоително ударение) от самото начало. По аналогичен път към споменатите енклитики се присъединяват *му, јој*, а после и във вин. *ме, те, се, га, ју (је)*, а и в родителен падеж *ме, те, се, га, је*.

За личното местоимение в 3 л. е характерно, че в косвените падежи произлиза от едно (анафорично), а в номинатив от съвсем друго (старо показателно) местоимение *он*. Косвените падежи започвали някога с *ј- (јему)*, а по-късно са заменени с *њ- (њему)*.

Именителните форми на местоименията *ко и што/шта* в началото гласят *къто* и *чъто*. С изчезването на еровата гласна в слаба позиция се появяват групите съгласни *км-* и *чт-*, които по-нататък се променят по различен начин. Във формата *кто* се стига до метатеза *тко* (днешният вид на това местоимение е относително нов), а във формата *что* протичат дисимиляционни процеси (африкатът *ч* вече съдържа експлозивен елемент *t*, който в съседство с другото *t* отпада и така *тиито>што*); формата *шта* преминава в им. пад. от род. пад.

От праславянски са наследени няколко показателни местоимения: *ть, та, то, онъ, она, оно, овъ, ова, ово и съ, си, се*. Последното местоимение изчезва от езика преди XVI в., а негови остатъчни форми откриваме в края на наречията от типа *данас, летос, ноћас* (в значение този ден, това лято, тази нощ). Местоимението *ть* има ерова гласна под ударение, което позволява съществуването ѝ в края на думата, а в съответствие с това – и вокализацията ѝ след XIV в. Впрочем към тези местоимения във всички падежи се е добавяла частицата *и (=ји)*, т. е. в им. п. ед. ч. и трите форми могат да бъдат *таj, таj, тоj*. Частицата изчезва във всички падежи, с изключение на им. пад. ед. ч. м. р., с което се открява разликата между м. и ж. р. в им. пад. ед. ч. (*таj:та*). Идентичен е процесът, през който преминават и следващите две местоимения (*онъ, овъ>онаj, оваj*): формата им е създадена аналогично на местоимението *таj* (техният еров вокал в края е в слаба позиция и би отпаднал, дори и не по аналогия). Първоначалната форма на показателното местоимение *онъ* получава значение

на лично местоимение за 3 л.

Местоимението *сав, сва, све* в праезика гласи *въсь, въса, въсе*. Днешните форми в им.пад. ед. ч. за ж. и ср. р., както и в косвените падежи, са резултат от метатеза, до която са стига след изгубването на ера в слаба позиция (*въса, въсе > вса, все > сва, све*). М. р. в им. пад. има силна ерова гласна, която, както би трябвало да се очаква, дава *а* от XIV в. и следователно местоимението, трябва да гласи *вас*. Обаче по пътя на аналогията и този падеж получава форма, съответстваща на другите два рода, както и на по-голямата част от косвените падежи. Очакваната форма намираме в думи като *ваздан, васуели* и др.

Въпросителното местоимение *који, која, које* първоначално е *къши, ката, кок*, което по фонетичен път дава *ки, ка, које*. По аналогия на формата за среден род *које* и на косвените падежи (род.пад. *којега*, дат.пад. *којему* и др.) се получават формите *који, која*.

Прилагателните имат две форми: проста и сложна. Така напр. род. пад. м.р. ед.ч. в първия случай гласи *богата* (като *града*), а във втория – *богатајко* (към кратката форма се добавя съответната форма на анафоричното местоимение). В сръбски още в доисторическия период се стига по фонетичен път до съкращаване на тези дълги форми (чрез отпадане на интервокалното *j*, чрез вокална асимилация и съкращаване): *богатајего > богатаего > богатааго > богатаго*. Крайното *-аго* търпи влиянието на местоименните форми (*того, кого*) и се получава *-ого*, а краесловното *-о* се заменя в прилагателните имена с *-а* под въздействието на съществителните имена от м. р. Чрез такива процеси в много падежи се заличава разликата между кратките и дългите форми.

В стария сръбски език числителните имена от 1 до 4 са склоняеми. Числителните от 5 нагоре не се скланят, като под тяхно влияние престават да се скланят и първите, така че склонението се запазва единствено при числителното *један* (старото *кдънь, кдъна, кдъно*). Числителните от 11 до 19 са пълна синтагма от типа *кдънь на десете, кдъна на десете* (забелязана и в старите сръбски паметници до XVI в.). С течение на времето поради фонетични редукции се стига до промяна в структурата на такива синтагматични форми. Първо се редуцира краесловното *е* (*три на десет*), след това и предходното (*три на десет*), а после чрез дисимилия на двата дентални съгласни звука и чрез сливане се получава формата *тринаест*. (В писмените паметници могат да се срещнат различни звукови форми на числителните от 11 до 19). Числителните 20, 30 и 40 в стария ни език гласят *два (три, четири) десети, а 50, 60...90 – пет десет (>педесет), шест десет (>шездесет)...девет десет (деведесет)*. В писмени паметници от XIV–XV в. намираме потвърждение на формата *двадесет*, където крайното *и* е редуцирано под въздействие на числителните от типа *пет десет (педесет)*. Числителното *сто (<съто)* е било съществително име от ср. р. и се скланя по образца на съществителните имена, а с течение на времето става несклоняемо. За това, че някога е съществувало склонение, свидетелстват форми като *триста*. В първите паметници формата за числите

телното 1000 е *тисућа*, която се скланя като съществително име от женски род. След XV в. е заместена изцяло от гръцката чуждица *хиљада* в сръбския език. Числителните редни в сръбски са имали (и имат) форми на сложни прилагателни имена.

До известни промени и редукции се стига и сред наследените глаголни категории. Презенсът има два вида окончания: едините са характерни за т. нар. атематични глаголи (без вокал в основата), а другите – за т. нар. тематични (с вокал *e* или *i* в основата). Само пет глагола спадат към първата група. Те в 1 л. ед. ч. имат окончания *-мъ*: *кимъ*, *дамъ*, *ьмамъ*, *тамъ*, *вѣмъ*, докато всички останали имат окончание *-ој* (<-ж). В сръбския език след XIII в. окончанието *-м* се разпространява сред почти всички останали глаголи. Най-характерното никога окончание *-у* (<-ж) се пази в книжовния език и до днес в *хођу* и *могу*. Двойственост при окончанията има и във 2 л. ед. ч.: окончанието *-и* (<ињъ) се приема от всички глаголи още от XIII–XIV в., с изключение на *јеси*, където се пази старото окончание на атематичните глаголи. В 3 л. ед. и мн.ч. отпада краесловното *-т* и така вече в текстовете от XII в. тези форми са *буде* (<будет), *буду* (<будут), *мине* (<минет). 1 л. мн. ч. в сръбски има окончание *-мо* от най-стари времена. Във 2 л. мн. ч. и до днес се пази старото праславянско *-те*.

Имперфектът в сръбския език никога е имал окончания *-х*, *-ше*, *-ше*, *-хомо*, *-шете*, *-ху* (*могах*, *могаше*, *могаше*, *могахомо*, *могашете*, *могаху*). В 1 л. мн. ч. окончанието *-хомо* под въздействието на аористните окончания се трансформира в *-хмо*, а след това в *-смо*, а във 2 л. *-шете* в *-сте*.

В старосръбски *аористът* има следните окончания: *-х/-ох*, *-ø/-е*, *-ø/-е*; *-хомо*, *-хмо*, *-смо/-охомо*, *-охмо* *-осмо*, *-сте/-осте*, *-ше/-оше*. В 1 л. мн. ч. окончанието *-смо* (*-осмо*) с времето измества останалите и преобладава в по-голямата част от диалектите.

Перфектът в сръбския език още в далечни времена се образува от презенса на глагола *јесам* (*јесьмъ*<*јесьмъ*) и миналото деятелно причастие. С образуването на глаголните енклитики *сам*, *си*, *је* се създават условия за изместване с тяхна помощ на съчетанията с пълни форми (освен в случаите, когато спомагателният глагол е в началото на изречението).

От най-стари времена и плусквамперфектът в сръбски се образува с помощта на имперфекта на спомагателния глагол *бити* и миналото деятелно причастие: *Што бѣху бесѣдили?* (Образуването на плусквамперфекта с помощта на перфекта на спомагателния глагол *бити* е по-нова особеност на сръбския език.)

В праславянския език няма отделни форми за бъдеще време. Това глаголно време още от миналото в сръбски се образува с помощта на пълните и енклитичните форми на презенса на глагола *хтети* и инфинитива: *хоћу*, *хоћеш*, *хоће*, *хоћемо*, *хоћете*, *хоће+инфинитив*, съответно *ћу*, *ћеш*, *ће*, *ћемо*, *ћете*, *ће+инфинитив*. Отрицателната форма е една и съща и в двата случая: *нећу*, *нећеш*, *неће*, *нећемо*, *нећете*, *неће+ инфинитив*.

Императивът в сръбски се характеризира с премахване на двойствеността на окончанията *-ите/-ќите* в мн.ч. в полза на *-ите* и по този начин от двете

форми – *молите* и *берите*, сръбският език приема *молите*, *берите*. Във функция на отрицание на императива много рано започва да се употребява конструкцията *немој+инфinitiv* (където *немој* е получено от *не мози*).

От най-ранни времена *условно наклонение* се образува с помощта на аористните форми на спомагателния глагол *бити* и деятелно причастие. И в 3 л. мн. ч. е приета формата с *би* (*кои би хотели*).

Някогашните *причастия* са категория, свързана едновременно и със съществителното име, и с глагола. Били са пет, а по своите промени във всичко приличат на прилагателните имена. В сръбски, както и в другите славянски езици тази сложна система претърпява значителни промени. Едно от тях (*сегашно страдателно причастие*) съвсем изчезва от езика. *Сегашното деепричастие* се свежда рано до наречие на -*e*, -*uhi* и -*ehi* (някогашни окончания): *хвале*, *хвалеће*, *хвалећи*, *знаући*. През Средновековието наречията на -*e* в езика са изцяло заменени от тези на -*hi*. *Миналото деепричастие I* също изгубва значението си на причастие и става наречие, запазвайки две форми, завършващи на -*v* (някога окончание за м. и сп. р.) и -*vши* (някога за ж. р.). *Миналото деепричастие II* става деятелно причастие, разпознаваемо по окончанията -*o*, -*ла*, -*ло* (<-лъ, -ла, -ло). Още от най-далечни времена ги откриваме в състава на сложните глаголни форми. *Миналото страдателно причастие* става страдателно причастие. Запазва значението и склонението на прилагателно име и служи за образуване на страдателни форми. Разпознаваме го по окончанията -*и*, -*на*, -*но* и -*т*, -*та*, -*то*.

Съюзите претърпяват големи промени. Много праславянски съюзи изчезват от сръбския език (*же*, *бо*, *аће*, *јако*, *идеже*, *јегда* и т. н.), а негова важна особеност е разпространението на употребата на съюза *да*.

Основният *речников фонд* на сръбския език е наследен от праславянски. На Балканите този фонд се попълва с думи от езика на местното население, както и на други народи, преди всичко от гръцки.

3. Друга посока на развитие на писмеността на сърбите през Средновековието е *църковнославянският език*. Това е вариант на старославянския език, формиран в отделните славянски страни в зависимост от местните езикови съответствия. Разликата между „*классический*“ старославянски и църковнославянски език се свежда основно до разлика в произношението. Някои старославянски звукове, които не са съществували в съответната среда, са заменяни с други. По този начин възникват *редакции на старославянски език*. Общото наименование на всички тези редакции (*руска*, *българска*³, *сръбска*, *чешка* и др.) е *църковнославянски език*. В сръбската си редакция той има щокавска фонетична „*опаковка*“. Носовите гласни *ж, љ* са заменени от *e, u*, вместо два ера остава един, отбелязван с малък ер (*ь*), и др. Така образуваният книжовен език се използва от сърбите в литературата, църквата и културата до XVIII в. В научната литература е известен под името *сръбскославянски език*. В този период на него е писа-

³ Българска редакция – този термин не се употребява в българското езикознание. – Б. р.

на църковна литература, оригинална сръбска средновековна литература (жития, биографии) и преводна литература (рицарски романи и др.) Различните варианти в самия сръбскославянски произлизат от различните функционални стилове. Може да се каже, че типичният сръбскославянски езикът, използван в житийната литература. Езикът на литургичната (църковната) литература е много близък до старославянския, докато езикът на преводната литература носи повече черти на народния говор. През този дълъг сръбскославянски период се забелязва развитие в графичната система. В най-старите текстове кирилицата се основава на глаголицата в определени случаи, което дава отражение в нежелателна двуфункционалност на някои букви (ѣ, є, Ѹ). В началото на XIII в. този недостатък е поправен чрез реформа, която вероятно е била поощрена от св. Сава. В края на XIV в. сръбско-славянската кирилица става по-консервативна (с въвеждането на буквата ъ).

През първата половина на XVIII в. в сръбската култура навлиза т. нар. *рускославянски⁴* език, който до днес остава в сръбската православна църква като езика на богослужението. В края на века в литературата е създаден език, наречен *славяносръбски*, който всъщност е смесица от няколко езикови идиома (рускославянски, сръбски народен говор, руски, дори и сръбскославянски при някои писатели). С такъв книжовен език сърбите влизат в XIX в.

4. Днешният сръбски книжовен език в известен смисъл е резултат и/или продължение на онази насока в развитието на писмеността, която е във връзка с особеностите на сръбския народен език. Връзка с другата посока на развитие – църковнославянската – практически не съществува. Създател на модерния сръбски език е Вук Стефанович Караджич. В основата на този език е говорът на неговия роден край, т.е. диалектът, на който той говори и чиято структура добре познава. Този диалект, познат в науката днес под името *новошокавски*, е най-разпространеният между сърбите.

Превод от сръбски: **Донка Дойчинова**
Редактор на превода: **Славка Величкова**

БИБЛИОГРАФИЯ

- Белич 1999:** Александар Белић. Историја српског језика (Фонетика / Речи са деклинацијом / Речи са конјугацијом) // Изабрана дела Александра Белића, четврти том, Београд, 1999.
- Вукович 1974:** Јован Вуковић. Историја српскохрватског језика, I дио, Увод и фонетика. Београд, 1974.
- Грицкат 1975:** Ирена Грицкат. Студије из историје српскохрватског језика. Београд, 1975.
- Джордже 1990:** Петар Ђорђић. Историја српске ћирилице. Београд, 1990.
- Ивич 1991:** Павле Ивић. Из историје српскохрватског језика. Ниш, 1991.

⁴ Рускославянски език – според българската терминология терминът означава църковнославянски език. – Б. р.

**СЪПОСТАВИТЕЛНО-ТИПОЛОГИЧНИ
АСПЕКТИ НА ПОЛИСЕМИЯТА
ПРИ НАЗВАНИЯТА ЗА ЖИВОТНИ
(В БЪЛГАРСКИ, РУСКИ И СРЪБСКИ ЕЗИК)**

Палмира Легурска, Ничка Бечева (БАН)

Предметом внимания в настоящем тексте являются сопоставительно-типологические аспекты полисемии, показанные на материале тематической группы „животные“ в болгарском, русском и сербском языках. Работа представляет собой часть проекта. Фрагменты языковой картины через призму вторичного называния (на материале болгарского, русского, сербского, чешского, французского, английского языков и иврита). Руководитель проекта – старший научный сотрудник, доктор П. Легурска из Института болгарского языка, БАН. Работа проводилась в период 2003-2005 гг (Легурска 2003).

The paper deals with the comparative-typological aspects of polysemy, shown on the material of topical class „animals“ in Bulgarian, Russian, and Serbian. The work is a part of the project Fragments of the language picture through the prism of second level signifying system (examples from Bulgarian, Russian, Serbian, Czech, French, English and Hebrew). Supervisor of the project – P. Legurska, PhD, from the Bulgarian language institute, Bulgarian Academy of Sciences. The work was conducted in 2003-2005 (Легурска 2003).

Полисемията на лексемата като една от разновидностите на знаковите отношения може да се разглежда като проява на човешката възможност и склонност към систематизиране на знанията.

В лингвистиката съществува схващането, че отделните значения на многоизначната лексема се групират в определени типове с редовна проява (т. е. за тях е характерно свойството регулярност), които превръщат полисемията в една от класификационните категории. Отделните типове полисемия са с различна проява и различна продуктивност в отделните тематични групи лексика както в отделния език, така и в рамките на различните езици. И в двата случая обаче основно свойство на полисемията е редовността (с *редовност* превеждаме термина *регулярный* от руската лингвистична традиция от 70–80 г. на ХХ в.). Под редовна полисемия разбираме полисемия, при която вторичните значения на дадена лексема, принадлежаща към определена тематична група, се определят от семантичните характеристики на групата и в крайна сметка от първичните значения на съответните лексикални единици

(Шмельов 1982: 16-17). В този смисъл редовната лексикална полисемия се изразява в семантични формули (Новиков 1982:193-195). За да се определят характеристиките на отделната лексикална единица, принадлежаща към дадена тематична група в даден език, е достатъчно да се знае семантичната формула на групата, определена на базата на семантичната тема (разбирана като архисема). Например, ако лексемата се отнася към тематичната група „животни“, определена на базата на семантичната тема „животно“, то е възможно тя да има метонимичните значения ‘кожа от животното’ и ‘ястие от животното’ в руския и българския език.

Смята се още, че двата основни семантични процеса – метафората и метонимиията като основни начини за вторична номинация – притежават свойството редовност в различна степен. Обикновено предмет на внимание е редовната проява на метонимичните значения (Апресян 1974, Гинзбург 1985, Шмельов 1973). Цитираните автори смятат, че за метафората това свойство е характерно в по-малка степен. Други автори (Петрова 1989) опровергават това мнение и предлагат йерархични класове и за метафората. В по-ново време, от 80-те г. в американската традиция (работите на Дж. Лейкъф и М. Джонсън, вж. Лейкъф, Джонсън 1980) и от 80-те–90-те г. в руската традиция (изследванията на Е. С. Кубрякова от 1981, 1999, Е. В. Падучева от 2004, В. И. Кустова от 2000) и др. метафората и метонимиията се изследват като когнитивни явления и се формулират възможните им аспекти като гносеологично и класификационно явление (Фрумкина 1993). И в двете лингвистични традиции според нас става дума за един и същ подход към езика, изразен с различни термини и фокусиран под различен ъгъл в зависимост от преобладаващата научна парадигма, характерна за съответното десетилетие. Този подход в руската традиция се нарича „семантичен“ и е издържан в духа на добирите традиции на структурно-семантичния подход и функционалната лингвистика, характеризиращи отделните, преливащи се един в друг етапи в развитието на мисленето на лингвистите от XX в. В американската традиция подходът се нарича „когнитивен“, тъй като се е развивал предимно във връзка с психолингвистиката и други разклонения на лингвистиката с безспорен изход в практиката – езиково обучение, социална и клинична психология, обработка на информацията за различни цели и пр.

Една от авторките на тази статия – П. Легурска – изучава в работите си полисемията на предметните имена върху материал предимно от руския и българския език, както и от други славянски езици, като работата ѝ преминава различни стъпала на обобщение (Легурска 1983, 1984, 1985, 1987, 1988, 1990, 2003, 2004, 2005). Н. Бечева приема идеите и ги прилага върху материал от сръбски език (Легурска, Бечева 2000; Бечева 2002, Легурска, Бечева 2003). Тази статия като част от разработвания проект е резултат на плодотворното сътрудничество между двете авторки в изучаването на полисемията, илюстрирано с материал от български, руски и сръбски език. В него се предлагат класификационни схеми за редовните семантични

процеси в рамките на тематичната група „животни“ в българския, руския и сръбския език.

Изследването на езиците и възможната съпоставка между тях се базира на няколко теоретични допускания.

Първото допускане се свежда до разбирането, че лексикалното значение, лексикалната група и семантичният компонент са трите елемента от модела на менталния лексикон, разглеждани като аналитичен параметър за съпоставително-типологично изучаване на езиците.

Второто допускане е, че изследваните лексикални масиви в отделните езици се анализират и съпоставят чрез матричен модел като еталон на гносеологичен и съпоставителен анализ. Матричният модел има вид на лингвистичен конструкт във вид на обща информационна рамка за образуването и функционирането на вторичните значения и общата система на тяхното определяне и отчитане. Моделът е хибрид – семасиологично-ономасиологичен, и се изработка като изчисление на данните от съществуващите тълковни речници на съответните езици за определен исторически период в качеството на вместилища на езиково съзнание, допълнени от данни на информанти и авторска интроспекция за българския като роден език.

Третото допускане е, че чрез този конструкт вторичните значения на лексемите се представят в определена познавателна (когнитивна) рамка, която е основа както на съпоставка между езиците, така и средство за установяване на семантични и функционални еквиваленти на съответните значения в анализираните езици. Така се съставя лингвистичен речник корпус върху материал от изброените езици за определени групи предметни имена, в това число и групата на животните.

Четвъртото допускане е, че на базата на получения лингвистичен корпус на съпоставяните езици може да се изготви ономасиологичен каталог на типовете семантична деривация в синхронен план, който ще бъде следващ етап в разработването на проекта.

Тук ще илюстрираме една от възможните картини на ономасиологичен лексикон, базиран върху изготвения лингвистичен речник корпус, съпоставка на петте езика – български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език.

Семантичното пространство на назованията за животни се представя чрез еталонен модел на вторичните значения, назован в проекта с термина инвариантна семантична структура (ИСС) на лексемата – прототипен представител на дадената група (Легурска 2003).

ИСС на думата – член на тематичната група „животни“ в българския, руския и сръбския език:

1. ‘определен животно’ (основа за установяване на семантична еквивалентност на думите в руския, сръбския и българския език);
2. образна метафора: ‘човек, охарактеризиран по свойство, приписвано на животното’;

3. номинативна метафора: ‘част на предмет/ предмет, подобен/-на по свойство (външно или функционално) на животното’;

4. метонимии:

4.1. ‘кожа от животното’;

4.2. ‘месо/ ястие от животното’;

4.3. ‘действие, подобно на действието на животното’;

4.4. ‘животното като мярка за количество и време’.

Изброените на метаезик семантични преходи разделят семантичното пространство на метафорично: образна и номинативна метафора, и метонимично, състоящо се от четири метонимични типа. Дадените типове са представени в различна степен в отделните езици (в случая български, руски и сръбски език). По-нататък илюстрираме една възможна картина на ономасиологичен лексикон, представлящ вторичните значения на названията за животни в руския, сръбския и българския език.

Последователно се представят образните метафори, номинативните метафори и метонимичните типове, като на първо място се дава семантичният преход на метаезик и после следват изразявящите го названия в трите езика.

Образни метафори:

Ономасиологичен каталог на семантичния преход:

‘животно’ – ‘човек, по свойство подобен на животното’

р. **агнец** – б. **агне**

2. ‘кротък и послушен човек’ 2. +

ср. **јагње** – б. **агне**

2. ‘кротък и послушен човек’ 2. +

р. **акула** – б. **акула**

2.1. ‘човек, който експлоатира’ 2.1. –

2.2. ‘хищен човек’ 2.2. +

ср. **ајкула** – б. **акула**

2.1. ‘човек, който експлоатира’ 2.1. –

2.2. ‘алчен човек’ 2.2. +

р. **волк** – б. **вълк**

2.1. ‘хищен човек’ 2.1. +

2.2. – 2.2. ‘човек, който експлоатира’

2.3. – 2.3. ‘храбър, опитен човек’

ср. **вук Ср1/ курјак Ср2** – б. **вълк**

2.1. ‘храбър, опитен човек’ 2.1. +

2.2. ‘жесток човек, насилиник’ 2.2. ‘човек, който експлоатира’

ср. **курјак Ср2** – б. **вълк**

2.1. ‘жесток човек, насилиник’

2.1. ‘човек, който експлоатира’

2.2. ‘храбър, опитен човек’

2.2. +

р. видра – б. видра		
2. ‘прекалено слаба жена’	2. –	
ср. видра – б. видра		
2. ‘съобразителен, хитър човек’	2. –	
р. козел – б. козел		
2.1. –	2.1. ’похотлив мъж’	
2.2. –	2.2. ‘човек с дълга брада’	
ср. ярац – б. козел		
2.1. –	2.1. ’похотлив мъж’	
2.2. ‘човек с брада’	2.2. +	
2.3. ‘мъж, чиято жена му изневерява’	2.3. –	
р. корова – б. крава		
2.1. ‘дебела и неподвижна жена’	2. обща негативна характеристика за жена	
2.2. ‘глупава жена’		
ср. крава – б. крава		
2. ‘глупава жена’	2. обща негативна характеристика за жена	
р. кот – б. котарак		
2. ‘похотлив мъж’	2. +	
ср. мачак Ср1/ мачор Ср2 – б. котарак		
2. –	2. ‘похотлив мъж’	
ср. мачор Ср2 – б. котарак		
2. ‘атрактивен, предизвикващ женското внимание мъж’	2. ‘похотлив мъж’	
р. ястреб – б. ястреб		
2. –	2. ’политик с крайни възгледи’	
ср. ястреб – б. ястреб		
2.1. ‘граблив човек’	2.1. –	
2.2. ‘политик с крайни възгледи’	2.2. +	

Номинативни метафори:

Ономасиологичен каталог на семантичния преход:

‘част на предмет/ предмет, подобна/-ен по свойство (външно или функционално) на животното’

р. гусеница – б. гъсеница

3. ‘метална верига на колелата в трактор, танк и др., която прилича на гъсеница’

гусеница танка, трактора, крана

3.3. +

**гъсеница на танк,
трактор, кран**

ср. гусеница – б. гъсеница

3. ‘метална верига на колелата в трактор, танк и др., която прилика на гъсеница’

гусеница танка, трактора, крана

гъсеница на танк, трактор, кран

р. еж – б. таралеж

3. ‘предпазно военно съоръжение, по форма подобно на таралеж’

ср. єж – б. таралеж

3.1. ‘инструмент за трамбоване на пътища’

3.2. ‘вид оръжие за хвърляне на бомби срещу подводници’

3.3. ‘бодливо растение’

3. ‘бодливо растение’

р. зебра – б. зебра

3. –

3. ‘пешеходна пътека’

ср. зебра – б. зебра

3. ‘пешеходна пътека’

3. +

р. конь – б. кон

3.1. ‘шахматна фигура, изобразяваща кон’

3.2. ‘гимнастически уред’

ср. коњ – б. кон

3.1. ‘шахматна фигура, изобразяваща кон’

3.2. ‘гимнастически уред’

3.3. ‘подпора за рязане на дърва’

3.4. ‘пиростия’

р. кошка – б. котка

3.1. мн. ч. ‘котва’

3.2. мн.ч. ’приспособление, прикрепено към обувките за катерене’

ср. мячка – б. котка

3.1. мн. ч. ‘котва’

3.2. –

3.3. ‘вид растение (лъвска муцунка)’

3.4. ‘вид животно (морско куче)’

3.1. –

3.2. мн. ч. ’приспособление, прикрепено към обувките за катерене’

3.3. –

3.4. –

р. черепаха – б. костенурка

3. –

3. ‘кола, по форма подобна на к.’

ср. коръча – б. костенурка

3.1. ‘кола, по форма подобна на к.’	3.1. +
3.2. ‘прикритие от войнишки щитове в античността’	3.2. –

Метонимични преноси /названия за животни/:

4.1. ‘кожа от животното’

р. барашек – б. агне

4.1. ‘кожа от агне’	4.1. –

ср. ягъе – б. агне

4.1. –	4.1. –

р. волк – б. вълк

4.1. ‘кожа от животното’	4.1. +

ср. вук – б. вълк

4.1. ‘кожа от животното’	4.1. +

р. соболь – б. самур

4.1. ‘кожа от самур’	4.1. +

ср. самур – б. самур

4.1. –	4.1. ‘кожа от самур’

4.1.1. ‘изделие от кожата/ черупката на животното’

р. черепаха – б. костенурка

4.1.1. ‘изделия от роговата пластина на костенурката’	4. –

ср. коръча – б. костенурка

4.1.1. ‘изделия от роговата пластина на костенурката’	4. –

р. волк – б. вълк

4.1.1. –	4.1.1. –

ср. вук – б. вълк

4.1.1. ‘подплатено с вълча кожа палто’	4.1.1. –

4.2. ‘месо/ ястие от животното’

р. барашек – б. агне

4.2. ‘месо от агне’	4.2. +

ср. ягъе – б. агне

4.2. –	4.2. +

р. голубь – б. гъльб	
4.2. ‘месо от гъльб’	4.2. +
ср. голуб – б. гъльб	
4.2. +	4.2. +

р. индюшка – б. пуйка	
4.2. ‘месо от пуйка’	4.2. +
ср. йурка – б. пуйка	
4.2. –	4.2. +

р. форель – б. пъстърва	
4.2. ‘месо от пъстърва’	4.2. +
ср. пастрмка – б. пъстърва	
4.2. ‘месо от пъстърва’	4.2. +

р. цыпленок – б. пиле	
4.2. ‘месо от пиле’	4.2. +
ср. пиле – б. пиле	
4.2. –	4.2. +

4.3. ‘действие, подобно на действието на животното’

р. муравей – б. мравка	
4.3. –	4.3. мн. ч. ‘тръпки по тялото’
ср. мрав – б. мравка	
4.3. мн. ч. ‘тръпки по тялото’	4.3. +

4.4. ‘животното като мярка за количество и време’

р. лошадь – б. кон	
4.3. –	4.3. ‘конска сила’
ср. коњ – б. кон	
4.3. ‘конска сила’	4.3. +
4.3.1. ‘животното като мярка за количество’	4.3.1. –
два коња дрва	

р. лошак/ мул – б. катър	
4.3. –	4.3. –

ср. мазга – б. катър	
4.3. ‘животното като мярка за количество’	4.3. –

И даде му седам мазги блага.

Представените семантични класове в рамките на метафората и метонимията в тематичното пространство на названията за животни в българския, руския и сръбския език очертават принадлежността на трите езици към един и същ семантичен тип, в рамките на който всеки един от езиците има специфична лексикална мозайка. Метафоричното пространство се характеризира със следните преходи:

1. образна метафора: ‘животно’ – ‘човек, охарактеризиран по свойство, приписвано на животното’;

2. номинативна метафора: ‘животно’ – ‘част на предмет/ предмет, подобна/ подобен по свойство (външно или функционално) на животното’.

Метонимичните преходи се модифицират в следните подтипове:

1. ‘животно’ – ‘артефакт от животното’: ‘кожа от животното’;

2. ‘животно’ – ‘артефакт от животното’: ‘изделие от кожата/ черупката на животното’;

3. ‘животно’ – ‘действие, подобно на действието на животното’;

4. ‘животно’ – ‘животното като мярка за количество и време’.

В рамките на тези преходи всеки един от езиците създава класификационна мрежа, която се възприема от говорещия тези езици. Тази мрежа е резултат на комплексното съчетаване на фактори от три посоки: на първо място, това е „картината на света“, формирана като резултат от културно-историческия опит на дадения етнос и националната му психология; на второ място се намира мисленето като резултат от съчетаването на колективното езиково съзнание и индивидуалното езиково съзнание; на трето място, езикът, разпадащ се на два подфактора – езиковата система и езиковата традиция като инерционни подфактори, модифициращи действието на първите два. Езиковите традиции, формирани в резултат на определено историческо развитие на дадения език, създават „номинативна традиция“ – тенденции за назоването на определени обекти от т. нар. картина на света по едни или други принципи, записани в езиковата програма на представителите на даден етнос. По такъв начин основен фактор за националната специфика на всеки език стават не толкова културно-социалните условия на говорещите даден език етноси и техният национален менталитет, колкото езиковата система като изходно условие, дадено в рамките на която се извършва семантичното членение на езиковата картина по представените по-горе семантични (когнитивни) преходи (Козлова 2000, 62).

Последните твърдения модифицират принципа на лингвистичната относителност, която според мнението на Д. Слобин има два варианта – твърд и мек, като езикът е само един от факторите, който влияе на мисленето и поведението (Слобин 2003). Езикът “манипулира” мозъка на носителите, така че те вземат лингвистичната картина на света за истинска картина на универсума. Езикът влияе, води и канализира начина на мислене за света. Като резултат привържениците на твърдия вариант на теорията за лингвистичната относителност на Б. Уорф никога не показват, че езиците повлияват начина на мислене на езиковия носител, те просто илюстрират лингвистичната относителност (Порсел 2002). А и не биха могли да направят повече в началото на ХХI век.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Апресян 1974:** Ю. Д. Апресян. *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. Москва, 1974.
- Бечева 2002:** Н. Бечева. Семантичка структура као модел представљања полисемије у двојезичним речницима // *Научни састанак слависта у Вукове дане*. Београд, 30/1, 2002, 111–117.
- Гинзбург 1985:** Е. Л. Гинзбург. *Конструкции полисемии в русском языке*. Москва, 1985.
- Козлова 2000:** И. Е. Козлова. Национальная специфика языка как объект лингвистического исследования // *Актуальные проблемы русистики*. Издание Томского университета, 2000
- Кубрякова 1981:** Е. С. Кубрякова. *Типы языковых значений. Семантика производного слова*. Москва, 1981.
- Кубрякова 1999:** Е. С. Кубрякова. Семантика в когнитивной лингвистике (о концепте контейнера и формах его объективацации в языке). // *Известия АН, серия литературы и языка*, 1999, т. 58, 5–6.
- Кустова 2000:** В. И. Кустова. Когнитивные модели в семантической деривации и система производных значений. // *Вопросы языкоznания*, 2000, 4.
- Легурска 1983:** П. Легурска. *Вторичните значения на конкретните лексикални номинации в руския и българския език*. София, КД, 1983.
- Легурска 1984:** П. Легурска. Тематическая группа и типы полисемии предметных имен (на материале русского и болгарского языков). // *Болгарская русистика*, 1984, N5, 31–39.
- Легурска 1985:** П. Легурска. *Семантичен анализ на вторичните значения на предметните имена в руския и българския език (върху материал от имена, обозначаващи естествени и изкуствени предмети)*. София. Ръкопис, 1985, 115 стр.
- Легурска 1987:** П. Легурска. Проблеми на предметната лексика (върху материал от руски и български език). // *Съпоставително езикознание*, 1987, N 5, 27–34.
- Легурска 1988:** П. Легурска. Полисемията – модел на езика или модел на описание му? // *Проблеми на овладяването на чужд език*, „Народна просвета“, София, 1988, 54–61.
- Легурска 1990:** П. Легурска. *Предметните имена в руския и българския език (теоретични проблеми)*. София. Депозиран ръкопис в ЦИНТИ, 1990, 128 стр. публикувана част: Легурска 2002.
- Легурска 2002:** П. Легурска. Анализ на предметните имена в руския и българския език (теоретични проблеми). // *Българско езикознание*, т.3: *Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография*, София.
- Легурска 2003:** П. Легурска. Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назование (основи на научноизследователски проект). // *Чуждоезиково обучение*, 2003, 5, 5–22.
- Легурска 2004а:** П. Легурска. Полисемията в рамките на структурно-семантичното и когнитивното изследване на лексиката. // *Чуждоезиково обучение*, 2004, 2, 3–13.
- Легурска 2004б:** П. Легурска. Отново по въпроса за универсалиите в полисемията. // *Чуждоезиково обучение*, 2004, 5, 3–13.
- Легурска 2005:** П. Легурска. Сопоставительно-типологический анализ предметной лексики (на материале болгарского, русского, сербского, чешского, английского и французского языков – представление научно-исследовательского проекта) //

- Opera Slavica*, 2005, 4 / под печат/. www.belb.net.
- Легурска, Бечева 2000:** П. Легурска, Н. Бечева. Проблеми на семантиката на диминутивите в руския, сръбския и българския език и представянето ѝ в двуезичен речник (върху материал от тематичната група ‘названия за части на тялото’). // *Южнословенски филолог*, LVI/ 1-2, Београд, 577–588.; също в www.rastko.org.yu.
- Лейкъф, Джонсън 1980:** *Metaphors we live by*. 1980. Превод на руски език: **Лейкъф, Джонсън 1990:** Лакоф, Дж., М. Джонсон. *Метафоры которыми мы живем. Теория метафоры*. М., 1990.
- Новиков 1982:** Л. А. Новиков. *Семантика русского языка*. Москва, 1982.
- Падучева 2004:** Е. В. Падучева. *О когнитивной теории метонимии. Диалог*. 2004.
- Петрова 1989:** З. Ю. Петрова. Регулярная метафорическая многозначность как проявление системности метафоры. // *Проблемы структурной лингвистики. 1985–1987*. Москва, 1989.
- Порсел 2002:** St. Pourcel. Investigating linguistic relativity. A research methodology. // *Durkam Working Papers in Linguistics*, vol. 8, 2002, pp. 125–138. S. s. pourcell @durham.ac.uk
- Слобин 2003:** D. I. Slobin. Language and thought online: Cognitive consequences of linguistic relativity. // *Language in mind. Advances in the study of language and thought*. Cambridge, 2003, pp. 157–192.
- Фрумкина 1993:** Р. М. Фрумкина. Языковые гештальты и проблема знаний. // *Сборник в чест на 70 г. на проф. М. Янакиев*. София, 1993.
- Шмелев 1973:** Д. Н. Шмелев. *Проблемы семантического анализа лексики*. Москва, 1973.
- Шмелев 1982:** Д. Н. Шмелев. Введение. // *Способы номинации в современном русском языке*. Москва, 1982.

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ НА МЕЖДУМЕТИЯТА

Славка Величкова (ПУ „Паисий Хилендарски“)

В работе анализируются описания междометий в болгарских, сербских и хорватских грамматиках и других исследованиях. Несмотря на большие совпадения в их подходах определения и классификации этой части речи, все таки наблюдаются и некоторые различия, напр. по отношению к междометиям, образованным от других частей речи. Ставится вопрос о необходимости сопоставительного исследования междометий, которые являются безэквивалентной лексикой и тем самым несут также культурно-национальную информацию.

The paper analyses descriptions of interjections in Bulgarian, Serbian and Croatian grammars and other studies. Despite the general similarities in the methods of description and classification of this part of speech, there are also some differences, including interjections formed from other parts of speech. The paper discusses the importance of comparative study of interjections – these words are considered language-specific and thus carry also cultural-specific information.

Ако се опитаме да съпоставим описанието на междуметията в някои български, сръбски и хърватски граматики и лингвистични проучвания, ще се убедим, че тези думи най-често са представени по сходен начин. Обикновено на първо място се изтъква, че служат за непосредствено изразяване на чувства и настроения. Подчертава се особеният им „синкремтизъм“, т. е. способността един и същ звуков комплекс в различни ситуации да служи за изразяване на разнообразни емоции, понякога дори противоположни, което се илюстрира с многообразни примери. Често се обръща внимание на фонетичната характеристика на междуметията, например, че могат да се състоят само от един вокал, че някои съдържат звукове и звукови комплекси, непознати на съответната фонемна система, поради което липсват букви за тях – записват се съвсем условно. Наред с липсата на каквито и да било морфологични категории много автори отбелязват, че в синтактичен план междуметието може да изпълнява функцията на самостоятелно изречение. Освен това има учени както сред българските, така и сред сръбските и хърватските, които не смятат междуметията за истински думи, а за условни езикови знаци поради тяхната неопределено в съдържателен и формален план. Но все пак преобладава мнението, че те са лексеми, защото представляват звуков комплекс, с помощта на който се изразява някакво съдържание. В

миналото някои езиковеди включват в тази група думи и частиците.

За мнозина от авторите на споменатите граматични трудове същински междуметия са преди всичко думите, които непосредствено изразяват чувства и настроения. В сръбски и хърватски граматики те са наричани екскламации, експресивни знаци или усклици, а в българските – предимно възклицания. В такива случаи звукоподражанията се споменават отделно, понякога още в заглавието или – най-често – при класификацията. Има, разбира се, сполучливи опити за представянето на тази неизменяема част чрез комплексна дефиниция.

Съществуват сходства и при подялбата на междуметията. Според изпълняваните от междуметията функции преобладаващо е разпределението им в рамките и на трите групи граматични изследвания на възклицателни, подбудителни и звукоподражателни. При класификацията по произход обаче съществуват различия. Ако за българските изследователи, особено в по-ново време, към междуметията се числят както първичните, така и производните от други части на речта, за повечето сръбски и хърватски учени към тази група неизменяеми части се отнасят само първичните междуметия.

По отношение на използвания термин за назование на тази част на речта за разлика от сръбските и хърватските езиковеди, които се ориентират към домашния термин узвик, българските учени (след период на известна неустановеност в по-далечното минало) възприемат названието междуметие (от лат. *interiection*), явно предпочетено, тъй като по своята мотивация отговаря на характерната особеност на думата да се вмътя в изречението. За думите, имитиращи звукове в природата, в българските граматики се е установило названието звукоподражание, чиято мотивираност е напълно прозрачна, и вероятно това е причината да бъде предпочетено, впрочем както и в първия случай. Понякога се среща и гръцкият по произход термин ономатопея, установил се твърдо в сръбските и хърватските граматични текстове.

Известно е, че някои учени смятат междуметията за много стар езиков пласт, като им отреждат важна роля в самото възникване на човешката реч. Те свързват произхода на езика (глотогонията) с имитиране на различни шумове и звукове от външната среда, с отговор, т. е. отзук на природни звуци, или със спонтанен крясък и с постепенното им превръщане в знаци за предметите и явленията, т. е. в думи от речта на человека. Така възникват съответно т. нар. *бау-бау* или *звукоподражателната*, *динг-донг* или *нативистичната* и *пух-пух* или *междуметната теория* за произхода на езика. Именно поради своята стариност и характер на думи, произлезли от звукове и звукови групи, изговорени спонтанно и инстинктивно, редица междуметия могат да се срещнат в сходна или дори в тъждествена форма в различни езици. В още по-голяма степен това се отнася за инвентара от междуметия при такива близки езици, каквито са разглежданите тук. В тях първичните възклицателни междуметия се образуват от гласен звук, който може да се употреби самостоятелно или като ядро, съчетано със

съгласни. Както отбелязва П. Пашов, практически всички гласни могат да послужат за междууметия (Пашов 1989: 191). Гласните звукове обикновено се комбинират със съгласните x/h (ах, ех, их, ох, ух и др.) и й/j (ай, ей и др.). Във възклицателните междууметия се появяват и назали. Но това са звукове, които само приблизително съответстват на фонемите м и н в разглежданите фонетични системи. Д. Рагуж дава пример с хм/hm, където не могат да се различат нито х/h, нито м като чисти фонеми, макар че се записват със съответните букви. Посоченото междууметие според него представлява единство от особени глухи носни звукове, чрез които се изразява известно съмнение, нерешителност, недоверие или недоволство (Рагуж 1997:288). Нещо подобно представляват междууметията, които се произнасят с вдишната, а не с издишната въздушна струя. Така се получават звукове, които не представляват част от стандартната фонетична система на посочените езици и които също се записват съвсем условно поради липса на съответни знаци в графичната система(напр. нц! при отрицание – вж. още примери у Пашов 1989:191).

Както в български, така и в сръбски и хърватски се наблюдават сходни механизми и похвати, чрез които се обогатява сравнително ограничената група по-установени междууметия. При уточняването на съдържанието им важна роля играят суперсегментните средства, наред с паралингвистичните, с контекста и със структурните им изменения. Тук важно значение имат квантитетът, силата, тембърът на гласа, интонацията. Тъй като това са особености на устната реч, за постигане на по-голяма точност и яснота при записването ѝ често се появяват коментари за по-съществени прозодични особености, наред с поясненията, свързани с жестове и мимики.

Ако се съпоставят някои от приведените от Д. Рагуж възклицателни междууметия заедно с техните прозодични особености, уточняващи съдържанието им, както и съответните примери (Рагуж 1997: 89–293), ще се забележи почти пълна идентичност не само със състоянието в сръбски език, но и в български. Ето няколко примера:

- a (произнесено кратко или удължено с нисък тон):
  - изненада, учудване: A, to si ti. (A, това си ти.)
  - припомняне, разбиране: A, znam. (A, знам.)
  - несъгласие, неудоволствие: A, tako više ne možemo.(A, така повече не можем.)
  - равнодушие: A, šta možemo? (A, и какво можем да направим?)
  - неудобство, болка: A, što me to muči! (A, колко ме измъчва това!)
- a (изговорено кратко и напрегнато, с висок тон):
  - несигурност, колебание: A, nisam baš siguran.(A, не съм съвсем сигурен.)
  - решителност: A, ne, ne, dragi moj! (A, не, не, драги мой!)
- аха (изговорено с подчертана втора част):
  - осведоменост: Aha, sad razumem. (Аха, сега разбирам.)
  - заплаха, злорадо удовлетворение: Aha, uhvatio sam te! (Аха, хванах те!)

и (произнесено дълго или кратко):

- упрек: I, što učinih. (И, какво направих!)
- задоволство: I, da si samo video. (И, да беше видял само.)

Ролята на интонацията при противопоставянето на междуметията според изразяваните от тях положителни или отрицателни чувства в сръбския език (вж. Йоканович-Михайлов 1997:173) в същата степен може да се отнесе и към български: междуметието о!, изговорено с възходяща или низходяща интонация и маркиращо съответно приятна изненада или разочарование и недоволство, илюстрира един от многобройните случаи на идентичност в двата езика. Впрочем трябва да се подчертава, че в сръбската и хърватската книжовна прозодична система се съдържат интонация и квантитет, които в редица случаи изпълняват смислоразличителна роля и при други части на речта, вследствие на което се получават различни думи (напр. лук чрез различната интонация и квантитет може да придобие значение на льк и лук, пас – на куче и пояс, и др.). В българския книжовен език интонацията (и квантитетът) не се свързват с други части на речта. Тук междуметието е изключение. Би могло да се допусне като причина както неговата стариност, така и непосредствената му връзка с експресивно-емоционалната сфера. От друга страна обаче, наблюдения над българския младежки говор, чиято отлика е повишената експресивност, показват активно използване на суперсегментни средства както при междуметия, така и при други части на речта, но вече с цел превръщането им в сленгизми (Каракостойчева 1988:118).

Макар че междуметията имат доста сходства в много езици, в това число, както вече бе посочено, в българския, сръбския и хърватския, все пак съществуват и такива, които са типични и установени за даден език и поради това се причисляват към елементите на неговата национална специфика и самобитност. Някои специалисти разглеждат тази група думи като част от онези лексеми, които носят националнокултурна информация подобно на езиковите реалии и конотативните думи. Такива междуметия са регистрирани и в преводните речници на разглежданите езици. Така например напълно установеното и високофреквентно в сръбската и хърватската езикова общност междуметие јао за непосредствено изразяване на отрицателни емоции отсъства в българския език като звуков комплекс, свързан с никакво съдържание. Същевременно посоченото междуметие служи за образуване на други части на речта, като јаук (стон), јаукати (стёна), което показва неговата словообразувателна активност и жизненост. Естествено и производните думи са непознати в българския език като звуков комплекс за изразяване на определено съдържание. Нещо подобно може да се каже за междуметието куку в сръбски и хърватски, с което непосредствено се изказва мъка, болка, тъга (напр. в израза Куку вама! със значение на Горкó ви!), както и за производните му кукати (плача от болка и скръб), кукњава (плач, оплакване) и др. При това междуметие се натъкваме на интересен случай, напомнящ междуезикова омонимия, тъй като същият звуков комплекс (написан с дефис) в българския език

функционира само като подражание на звука, издаван от кукувицата, като ономатопея. Чужди на българския език са също така междууметията joj (за изразяване на нетърпение, учудване, укор, болка, тъга), тја (за изказане на отвращение), уа (за негодуване, презрение). При други междууметия в разглежданите езици понякога съществува частично съвпадение. Напр. ах в зависимост от конкретната ситуация и интонацията може да изразява в посочените езици болка, радост, задоволство, учудване, въодушевление, но в българския също и предупреждение, заплаха. Затова българският израз „Aх, да ми паднеш в ръцете!“ се превежда с „Jao, ако ми дођеш руку!“, с установеното в сръбската езикова общност междууметие за изразяване на предупреждение. По описателен път се предава и съдържанието на производния глагол „ахкам-ахна“, поради което той може също да се включи в национално маркираната лексика.

В книжовоезиковите системи на споменатите славянски езици привличат внимание редица лексеми, които по брой и по фреквентност изглеждат по-характерни за българския език. Това са неизменяеми форми като греб, гък, лап, млък, относяни в българските граматики към различни части на речта. Понякога ги определят като глаголи от по-специален вид, тъй като пазят следи от граматичните категории на глагола, в изречението обикновено изпълняват ролята на предикат, а в стилистично отношение представляват експресивни синоними на съответни глаголни лексеми. В други случаи ги наричат глаголни междууметия или междууметни глаголи, подчертавайки и тяхната неизменяемост, но и очевидната им връзка с глагола. Макар да твърдят, че в нашата специална литература все още не е решен въпросът за тяхното място в езиковата система, авторитетни изследователи все пак ги смятат за отделна междинна група в рамките на подбудителните междууметия, заемаща място между глаголната система и междууметията (вж. Граматика 1983:473).

Подобни лексикални образувания се привеждат и от сръбски и хърватски автори, като напр. от Й. Хам, който сред примерите за междууметия включва гле и де като съкратени форми от императивите гледай и дай (вж. Хам 1967:64). В речниците някои от цитираните по-горе български междууметия от този тип са представени чрез описателни конструкции или пълнозначни думи, тъй като са характерни само за българската езикова общност и нямат съответния преводен еквивалент, напр. „ни гък!“ се предава с израза „ни речи!“, а „млък!“ – с „хутите!“. Всъщност това са непреводими лексеми, защото на друг език не може да се предаде особената им конотация, а освен това се губят характерните стилистични особености, подчертано разговорният им характер, присъщ на междууметията като цяло.

Ако възклицателните междууметия изразяват непосредствено чувства и емоции и поради това все пак имат характер на съобщение за емоционалното състояние, за вътрешния свят на човека, то, обратно на това, звуко-подражанията имат по-скоро изобразителна функция – със средствата на езика уподобяват звуковата картина на външната, природната среда, отразена в човешкото съзнание.

Звукоподражателните междууметия привличат вниманието още на античните философи с очевидната естествена, природна връзка между звуковия си състав и съдържанието си, представящо различни звукове и шумове чрез имитация. Естественият характер на ономатопеите се е свързвал с определени звукове в техния състав, сред които са били разграничавани „нежни“, „резки“, „мъжествени“ и др. Като допуска, че напр. р спада към „резките звукове“, Дж. Лайънз твърди, че присъствието му в думи като „режа“ се мотивира от значението им (Лайънз 1978:25). Във връзка с това С. В. Воронин (по Кликовац) изтъква, че във всички проучени от него езици звукоподражателният потенциал на р е използван по един и същ начин. Според него р означава преди всичко звук, който се повтаря в бързи серии, без никога те да се слеят. Д. Кликовац нарича този звук „разпръснат“, „разсипан“, при което открива това негово свойство в редица звукоподражания (Кликовац 1995:178). Въз основа на това тя възприема тезата на посочения автор като валидна за сърбохърватски. Би могло да се добави, че тя важи в пълна степен и за българския език.

При съпоставяне на някои от примерите, дадени от сръбската авторка, с техните съответствия в българския език се наблюдава идентичен начин на използване на звукоподражателните възможности на звука р при предаване на: звука на будилника – zvr/zrpp; звука на тръбата – tra-ta /тра-та-та; звук от падащ метален предмет върху твърда основа – cangr/чангър и др.

По сходен начин се използват и особеностите на мекото л, но не толкова акустичните, колкото артикулационните – по мнението на Д. Кликовац положението на говорните органи (езика и твърдото небце) метафорично се пренася върху взаимното разположение на предметите в природата. Дадените от нея примери със звукоподражателните междууметия pljas, šljap и др. имат тъждествени български съответствия, които имитират звука, издаван от падащ във вода предмет или при газене във вода.

Този вид междууметия се отличават с преобладаването на съгласни звукове. Заедно с това прави впечатление, че много изследователи отбеляват възможността звукоподражанията да се увеличават непрекъснато, тъй като звуковете и шумовете от природата могат да се възпроизвеждат и имитират по различен начин.

Сред групата ономатопеи, подражаващи на звукове и шумове в природата, интерес представляват и междууметията, с които се възпроизвеждат звукове, издавани от различни животни и птици. При някои от тях в трите езикови системи, които са обект на внимание, може да се наблюдава използване на акустичния и артикулационния потенциал на различни звукове на човешката реч за по-голямо доближаване на звукоподражанията до звуковете на посочените обекти от заобикалящата среда. Съвпадащите напълно или частично ономатопеи, често привеждани в граматиките поради значителната си установеност в разглежданите езици, се отнасят в по-голямата си част до познати от най-дълбока древност или до домашни животни и птици. Може да се предположи, че това сходство не е само поради еднак-

востта на фонетичните особености на определени гласни и съгласни, оформящи въпросните междууметия. Изглежда напълно допустимо да се приеме, че те са възникнали още преди разпадането на общността, към която са принадлежали трите съвременни езика в далечното минало, свързано и с опитомяването на някои от животните и птиците. Еднаквост се наблюдава например при възпроизвеждането на следните животински звукове: на крава, овца, куче, котка, петел, кокошка, гълъб, кукувица (предадени съответно в българско графично оформление – му, бе, ав-ав, мяу, кукуриг/к/у, ко-ко-ко, гу, ку-ку).

В тази група думи – звукоподражания на животни и птици – има различия, които са обусловени от конвенционалния произход на част от тях, т. е. от обичая, традицията, своеобразния „обществен договор“, свързан с възникването и употребата им в различен езиков колектив. Странни за българското езиково съзнание са ономатопеи като *ruć-purić* (за врабци, чикчирик), *živ-živ* (за малки птичета, пиу-пиу), *kva-kva* (за патица, па-па), *pja-nja* (за рева на магарето), някои от които са словообразувателно активни и са залегнали в основата на редица пълнозначни думи. Отделно подробно проучване на този вид междууметия с привличане на материал и от други славянски езици може да има значение не само за съпоставителното езикознание, но също и за други сродни дисциплини.

Сходства и различия се виждат и при звукоподражателните думи, с които се обръщаме към животните – еднакви са напр. *иш* (за отпъждане на птица) или *мац-мац* (за повикване на котка). В сръбска градска среда са възникнали любопитни новообразувания за повикване на домашни любимци. По наблюдения на Й. Йоканович-Михайлов върху езика на деца между шест и дванадесет години по образец на двусъставния модел за повикване на котка или куче възникват други – за обръщение към заек, костенурка и др. (Йоканович-Михайлов 1997:176).

Повечето сръбски и хърватски специалисти по съвременна граматика разглеждат междууметията традиционно, като рядко включват сред тях междууметни думи, произлезли от други части на речта. Едно от изключенията е споменатата вече студия на Й. Йоканович-Михайлов, в която тя прецизно се спира и на секундарните междууметия, като разширява представата за фонетичната, формалната, интонационната и синтактичната страна на тази част на речта. Сходство може да се открие в негативното отношението на нормативистите към някои по-нови междууметия, които по произход са чуждици. Така например Вл. Мурдаров, след като се спира на прибягването към чужди средства за изразяване на чувства и привежда за пример широко използваното възличание *уоу*, заключава, че „това вече говори за изкривяване в мисленето ни“ (Мурдаров 2004:24). Изследвайки превръщането на лексемата *супер* в истинско междууметие, цитираната по-горе авторка отбелязва, че това става „в резултат на една негативна в основата си тенденция – в бързото градско общуване да не се търси точната дума и точният нюанс, а да се употреби такава дума, която да съответства на колкото е възможно повече речеви ситуации“ (Йоканович-Михайлов 1997:177).

Проучването на междуметието в съпоставителен план може да даде интересни резултати, които да обогатят и разширят представата за особеностите и ролята на тази част на речта в езика.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Граматика 1983:** Граматика на съвременния български език. Том 2. София (БАН), 1983.
- Йоканович-Михайлов 1997:** Ј. Јокановић Михајлов. Категорија узвика – граматички и лексички аспект // Научни састанак слависта у Вукове дане, 26. 2. Београд, 1997.
- Каракийчева 1988:** Цв. Каракийчева. Българският младежки говор. София, 1988.
- Кликовић 1995:** D. Klikovac. Vri, štrkљa, klječka. O fonetskom simbolizmu u srpskoj-rvatskom jeziku// Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXIII/1. Нови Сад, 1995.
- Лайонз 1978:** Дж. Лайонз. Введение в теоретическую лингвистику. Москва, 1978.
- Мурдаров 2004:** Вл. Мурдаров. Защо са още грозни чуждите думи? // Българска реч, X/2. София, 2004.
- Рагуж 1997:** D. Raguž. Praktična hrvatska gramatika. Zagreb, 1997.
- Хам 1967:** J. Hamm. Kratka gramatika hrvatskosrpskog jezika. Zagreb, 1967.

**СЛОВО ЗА ЛЮБОВТА
НА ПОЕТА ОТ НОВО БЪРДО
ДИМИТЪР КАНТАКУЗИН**

Драгиша Бойович (Университетът в Ниш)

Работата исследува Слово о Любви Кантакузина, которое является интегральной частью его Послания к Исаи. Специальное внимание обращено на воздействие святого Апостола Павла, святого Иоанна Богослова и святого Ефрема Сириня на Кантакузина, а также на связь Кантакузина с другими сербскими авторами.

The paper explores Kantakuzin's Note on Love which is an integral part of his Epistle to Mr. Isaih. Special attention is paid to the influence of Saint Apostle Paul, Saint John the Evangelist, and Saint Ephraim from Syria upon Kantakuzin, as well as to his relationship with other Serbian authors.

Бог е любов (1 Йоан, 4,16)

I

Сръбската църковна литература¹ е изградена върху един вид свидетелство за любовта, която се осъществява во Христе, онзи, когото Бог е изпратил от любов, онзи, който чрез акта на любов на кръста има за цел да покаже на падналия човек триумфа на вярата, а чрез възкресението си да възвести надежда. Светците са нейното осъществяване на земята, а жизнеописанията им ни учат, че Христовата любов, чрез постигнатата святост, възкръства у всекиго от тях. Житието не е единственият жанр, в който този мотив е доминиращ или осезаемо присъстващ. Той се намира и в службите, молитвите, похвалите, словата, посланията. Във всеки един от тези жанрове е възможно да се намери или разпознае този мотив.

Учените, които не са виждали в произведенията на сръбската религиозна литература своеобразен храм, изпълнен с любов, и Христос в него, така

¹ В нашата (сръбската – б. пр.) наука рядко се употребява такова определение за сръбската литература през Средновековието. Говори се предимно за средновековна или стара литература. За проблема около названието на тази литература вж.: Д. Бојовић. *Идеје србистике и наставни програма Старе српске книжевности*.

и не са могли да се доближат по-сериозно до тези произведения, без значение от коя позиция са ги разглеждали. Светото писание е домът на тези произведения, а ключът за вратите на този дом, ключът за тълкуването, е литургията, която се служи в храма. Можем ли въобще да си представим историк на изкуството, който в наоса на храма затваря очи пред живописните сцени, които свидетелстват за Христовото дело – любовта? Нима литературният историк няма същата задача – да открие образите на делото на Спасителя в литературния текст?

Когато става въпрос за присъствието на този мотив в нашата (сръбската – б. пр.) литература, то той най-често се свързва с творбата на деспот Стефан Лазаревич *Слово към любовта* (*Слово љубве*), възникнала в началото на XV век. Поставя се, разбира се, въпросът за присъствието на този мотив в литературата от XIII и XIV век. Дори един бегъл преглед показва, че този мотив присъства неизменно при повечето автори, които предшестват деспот Стефан. В сръбската литература мотивът е въведен от свети Сава. Втората част на беседата на Стефан Неманя от *Житие на св. Симеон* (*Житије светог Симеона*), написано от Сава Сръбски, която е произнесена при слизането му от престола, е под знака на заръката за любов, отправена към синовете Стефан и Вукан: „Защото ви давам тази заповед: да обичате брат брата, без да таите помежду си никаква злоба“ (Свети Сава 1986:103). Тази мисъл има своя първоизточник в *Първото съборно послание на свети апостол Йоан Богослов* (1 Йоан 4:20–21). Истинска експанзия на мотива се наблюдава в произведенията на Доментиан и Теодосий. Доментиан вече е наречен *поет на светлината* (Трифунович 1972:349–372), а може спокойно да го наречем и поет на любовта. Защото любовта и светлината във византийската естетика са символи на единния Бог. Бог е любов (1 Йоан 4:16) и светлина (2 Кор. 4:6 и Йоан 8:2).

Наблюдателният Светозар Радойчич блестящо забелязва, че „началните пасажи на *Житие на свети Сава* (*Живот сватога Саве*) са увод към някакъв трактат за любовта“ (Радойчич 1979:216). Почти няма страница, на която да не се споменава любовта, няма беседа от Сава или поучение, в което любовта да не доминира. Заедно с беседите и поученията Сава създава и едно *Слово за любовта* (*Слово о љубави*), отправено към унгарския крал, когото улавя „с любезните връзки на апостолската любов“ (Доментиан 1988: 163–164). Следователно не само мотивът за любовта, но и словото (за любовта) като поджанр присъства в сръбската литература много преди да се появи деспот Стефан Лазаревич. Невъзможно е да си представим християнската литература без този мотив, нито първите два века развитие на сръбската литература без неговото присъствие. В този контекст трябва да се разглежда и появата на две *Слова за любовта* в сръбската литература през XV век – на писателите деспот Стефан Лазаревич и Димитър Кантакузин².

² Димитър Кантакузин произлиза от известната гръцка фамилия Кантакузини. Баща му е бил митничар в Ново Бърдо, където Димитър, вероятно, е роден и живее до падането на града под турска власт. След прогонването от Ново Бърдо, което се е случило около 1467

II

Слово за любовта (*Слово о љубави*) от Кантакузин е съставна част на неговото *Послание до свещеноинока Исаи* (*Посланице кир Исаији*). Включено в посланието, то не предизвика по-сериозно внимание сред учениците. Намира се след увода и преди второто слово, наречено *Слово за развратените и онези, които развращават* (*Слово о развраћенима и онима који развраћују*). Ключа към причините за появата на *Слово за любовта* намираме в увода на посланието. Словото е отговор на писмо, изпратено от Димитър Кантакузин до „почитания между свещениците свещеноинок Исаи“³. Кантакузин ни осведомява, че в посланието на Исаи доминират поученията за любовта: „Затова, предвещавайки съвършено любовта, за всичко ни писа, постара се мъдро, поучи ни отлично, без да пропуснеш нещо за основаването и утвърждаването на Църквата, за оповестяването на вярата, за милостинята, за правдата, за непорочността, за разсъдливостта, за любовта, за молитвата, показвайки старото и разгласявайки новото“ (Съчинения 1993:55). Въпреки че посланието на Исаи не е запазено, узиваме неговото съдържание благодарение на увода на посланието от Кантакузин. Освен доминиращите рефлексии за любовта, то говори и за други феномени от духовния живот. Любовта не е само *гносис*, но и *праксис* на свещеноинока Исаи, за което Кантакузин говори в заключението или послеслова на *Посланието*: „Виждам, че се стараеш с Христовата помощ да постигнеш съвършенството на любовта. Нека заради нея се удостиши да приемеш голямото човеколюбие на Владиката и милостта му. Ако е възможно, отче, стойки с ангелите пред олтара на славата, да не ни забравяш, **творителю на любовта**, а ни спомени в часа на страшната молитва“.

За *праксиса* на любовта на Кантакузин говори Владислав Граматик, съвременник и събеседник на Димитър, свидетелствайки посланието му

година, вероятно живее в Ежево, в близост със султанка Мара, покровителка на Кантакузини. Предполага се, че прекарва последните години от живота си в Месемврия. Освен Посланието написва още няколко значими произведения, между които се откроява *Молитва към Богородица*. За Кантакузин и неговото дело вж. *Димитрије Кантакузин*, приредио Ђорђе Трифуновић, Београд, 1963; *Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика*, приредила Јасмина Грковић-Мејџор, Београд 1993; Д. Бојовић. *Песник будућег века. О поезији Димитрија Кантакузина*. Приштина, 1995.

³ Ђорђе Сп. Радичич вижда в инок Исаи известния композитор и доместик Исаи Сърбин, който живее в манастира Матейча, в Скопска Черна гора, по същото време и в същия манастир, където Владислав Граматик преписва сборник за Димитър Кантакузин (1469), когато му отправя посланието. Това означава, че Владислав Граматик и Исаи Сърбин са се познавали добре, възможно е едновременно да са водили приписки с Кантакузин, създавайки един духовен и литературен кръг. Не е ли Исаи, както Кантакузин и Граматик, жител на Ново Бърдо, който след падането на града се озовава в изгнание? Може би този учен Сърбин е бил диригент в някоя църква в Ново Бърдо, откъдето произлиза и неговото запознанство и духовно побратимство с Димитър Кантакузин. За свещеноинок Исаак вж. Радичич 1967: 252.

(недостигнало до нас), отправено към този известен преписвач и писател: „*И любовта своя в него си ни живописал като в огледало и каквото си мислел, че ще стане с нас, така си писал и посочил* повече, отколкото в самите тези дела, че *премного ни обичаш* и че поради *голяма любов* не ще забравиш нашите усилия. Прилягаше ли нам да пишем на твоето благородие с прилежност, след като си от Бога научен и свише удостоен с много откровения и голяма благодат да търсиши и да искаш истината. Бихме ли сътворили своята размисъл за спасението си, ако не беше постигнал вещината на *мъдролюбето*. Ти нам това написа зарад постигането на величието на любовта в твоите поръчения, благи и духовни“ (Съчинения 1993:112).

Каква интелектуална преписка! Какво мъдролюбие! Какви литературни и духовни колоси – Димитър Кантакузин, свещеноинокът Исаи, Владислав Граматик! И то през XV век, когато би било по-вероятно да се очаква спад вместо духовен полет на сръбската литература.

III

Техните запазени и изгубени послания говорят, че любовта е била главна творческа сила и литературна тема на кореспонденцията, която Димитър Кантакузин води със свещеноинок Исаи и Владислав Граматик⁴. „Съвършеното известие за любовта“ на Исаи е търсело отговор от Кантакузин. Така се появява *Слово за любовта – от любов към онзи, когото обичам*, както казва самият автор.

Началото на словото има химничен характер:

Колко е сладка и блага,
красива и желана,
съвършена и вседобра,
свята и сияеща с добродетели,
основна и първа.⁵

А след това малко по-смилено Кантакузин пише един вид похвала на любовта: „Ако назова любовта съвършенство и глава на добродетелта, струва ми се, че няма да сгреша. Към Бог, смятам, че тя е съвършенство.

⁴ И в първото послание в сръбската литература, това на свети Сава, писано до игумен Спиридон, намира отражение любовта, която Сава изпитва към своето духовно чедо Спиридан и неговите събрата. Сава нарича Спиридон „в Господ Бог превъзлюбен мой божествен син“.

⁵ Началото на словото има песенен ритъм, както се потвърждава и от Кантакузиновата мисъл в послесловието на *Посланието*: „Приими творбата ми в стихове, последователю на възвишеното и духовното“.

Нищо не ѝ посредничи – нито съмнение, нито страсти, душевни и телесни, защото е от тебе, Христе Боже, обилно дарена на слугите твои. Нищо друго съществуващо не е подобно на нея, защото тя е на всички добродетели корен“ (Съчинения 1993: 57).

Самото слово се състои от две части. В първата доминират примерите за изпълнение на любовта, а във втората се говори за греха и отказа от любов. Като илюстрация за изпълнението на любовта Кантакузин цитира примери от Стария и Новия завет, защото „любов такава имаха всички светци, които Богу угодиха“.

„Авраам, великият между патриарсите, който истински обикна Бог, оставил земята си родна, постигна обещания Ханаан, думам, и настани се в него. И Исаак, от силна любов, от усьрдие по повеля на Господ бе готов да заколи, гостолюбие да покаже и Светата Троица като хора да угости. Йосиф, продаден, смяташе се за свободен, макар че телом бе продаден в робство, запази непокорната си душа и в нея любовта към Бога, и не се помами от египтянката лъжлива. Затова и в тъмница несправедливо бе хвърлен, но изпълнен с любов, не похули и праведно се възцари над Египет. А Йов, истински диамант на страданието? Богатството изгуби и всичките си деца, и всичко, по бунищата покрит с дрипи, от глад притиснат, в рани страдащ, на изгарящото сълнце изтезаван, от жена подбуждан, от духа съветван. С любов към своя творец и Бог изпълнен, всичко славно изтърпя, показвайки търпение, и стана победител. А Мойсей, онзи законодател, който прие на плочите тази заповед, с пръста Божи написана. Но и Давид, и Самуил, и Илия, и всички им подобни, които пред Закона Богу угодиха, всички я изпълниха, за което и написаното свидетелства. Към това се насочи Петър, главният между апостолите, спечели я и възлюби, а също и Йоан и близките му. Нима ще пропуснем божествения и велик Павел, който и единствен би могъл да бъде пример (...) Но така и мъчениците, с божествена любов към Христа изпълнени, различни и негърпими мъки претърпяха. Не решиха ли заради нея всичко да понесат божествените мъже, които в пустинята живяха, да се приближат с любовта. Така и смъртта си дочакаха, блажени и триждиблажени воистина бяха, и днес са малобройни достойните им последователи“ (Пак там:58).

От този цитат се очертава образецът, с който се посочват онези, които са изпълнени с Христовата любов:

1) личности от Стария завет (Авраам, Йосиф, Йов, Мойсей, Давид, Самуил, Илия),

2) личности от Новия завет (светите апостоли Петър и Павел, свети Йоан Богослов),

3) мъченици,

4) монаси пустинници.

Подобен образец намираме и при Доментиан:

„.... Истински заобичаха Христа (Сава и Симеон – б. а.) с топла Авелова обич и с вяра Авраамова, и с чиста любов, която първо се всели в сърцето на Авел, и която сътвори и патриарсите, и запази Мойсей, и в про-

роците живя, и създаде пророк Давид като дом на светия Дух, и Йоан укрепи.

И заради тази любов Синът Божи слезе от небесата при нас и даде всички блага на онези, които го обичат, и смъртта бе стъпкана, и адът бе пленен, и от любов ангели и хора станаха едно стадо, и раят се отвори, и царството небесно бе подгответо за онези, които истински обичат Бога. Тази любов направи рибарите мъдри и мъчениците укрепи, и тя превърна пустините в домове, и тя изпълни планините и пещерите с песнопения, и тя научи любещите Бога да ходят по тесния и скръбен път“ (Доментиан 1988:91).

Изтъквайки спасителното дело на любов на Исус Христос, Сина Божи, и Доментиановият образец за любов е идентичен с този при Кантакузин:

- 1) личности от Стария завет (Авел, Авраам, Мойсей, Давид),
- 2) личности от Новия завет (свети Йоан, *рибарите* – асоциация с Христовите ученици),
- 3) мъченици,
- 4) монаси пустинници (любовта е „превърнала пустините в домове и тя е изпълнила планините и пещерите с песнопения“).

Началото на образците възприема буквално Даниловият ученик в *Житие на Стефан Дечански* (*Житије Стефана Дечанског*), при това само старозаветната му част:

„Защото този благочестив крал възлюби Христа с истинска любов и този в края на живота си искаше да служи с истинска вяра и с вяра Аврамова, и с честна любов, която първо се всели в сърцето на Авел и която патриарсите създаде, и Мойсей запази, и в пророците живя, и цар Давид направи дом на Светия Дух“ (Данилов ученик 1989:57). При Доментиан обичащите Христа са Сава и Симеон, а при Даниловия ученик – Стефан Дечански. Разликата е единствено в това, че Доментиан нарича Давид пророк, а ученикът – цар.

Този цитат от *Житие на свети Сава* Доментиан заимства дума по дума от словото на свети Ефрем Сирин *Още за покаянието и за любовта, и изповедта, и похвала за кръста, и за бъдещия съд* (вж. Бойковски 1988: 406–407). Даниловият ученик заема опосредствано чрез Доментиан или непосредствено от цитираното слово за свети Ефрем Сирин, което е част от известния му *Паренесис*. Реално изглежда и предположението, че Ефремовия образец за любов е познавал и Димитър Кантакузин, но незначително го обогатява и реинтерпретира. Самият Кантакузин отлично е познавал делото на св. Ефрем, а вероятно е превел неговите *Молитви плачевни* (*Молитве плачевне*, вж. Бойович 2003).

Освен че се позовава на осъществени дела за любовта, Кантакузин цитира и известни теолози на любовта и нарича апостол Павел „най-великолепния неин учител“ (*Послание до свещеноинока Исаи*, 58). От него-вия известен *Химн на любовта* (1 Кор. 13) цитира следните стихове:

3. (...) Ако предам тялото си, а любов нямам, нищо не ми помага.
4. Любовта страда, смирява, любовта не завижда, любовта не се вели-

чае, тя не е горделива.

5. Не твори зло, не търси своето, не се сърди, не мисли зло.
6. Не се радва на неправдата, а се радва на истината.
7. Всичко люби, във всичко вярва, на всичко се надява, всичко търпи.
8. Любовта никога не престава...
13. Сега остават вярата, надеждата, любовта (...), но най-добра и най-голяма от всички е любовта⁶.

Цитирането на апостол Павел е прекъснато между осми и тринадесети стих от химничните стихове на Кантакузин в прослава на любовта:

Това известие на съвършенство,
тази картина на любовта,
това отказване от злобата,
тази крепост на вярата,
този венец на светците.

Послание до свещенононока Исаи, 59

От свети Йоан Богослов са заети стихове, които са основни за разбирането на християнската любов: „Бог е любов и който живее в любов, в Бог живее во истина, и Бог живее в него“ (1 Йоан 4:16). Цитирани са и Христовите думи, в малко по-съкратен вариант, от *Евангелие на Матей*: „Обичай своя Господ Бог с цялата си душа, а също и близкия си както самия себе си. Защото целият закон и пророците се уповават на тези две заповеди“ (Мт. 22:37–40).

В словото си Димитър Кантакузин се позовава и на мисли на светите отци: св. Ефрем Сирин, както вече стана дума, св. Йоан Златоуст и св. Йоан Дамаскин (Съчинения 1993:62). Самият Кантакузин казва, че е показвал само малко от многото, написано за любовта, събирайки от божественото писание, т.е. онова, което светците са рекли за любовта в Светото писание и литературата на църковните отци (Пак там:58).

IV

Слово за любовта на Кантакузин завършва с още един цитат от св. Йоан Богослов – Бог е любов (Пак там:59). След това започва втората част на *Словото*, неговото поетично свидетелство за изчезването на любовта, на което се придава есхатологично измерение: „Така в последните ни години изчезнаха добродетелите, заради умножаването на злобата и лукавството, и накрая любовта изчезна...“ (Пак там:59).

Писателят посочва знаците на „последните времена“ и на множеството грехове, изпълнили вселената. Съзnavайки, че „не подхожда на обикнове-

⁶ Срви, с превода на Комисията на Светия Синод СПЦ.

ните и недоволните да обясняват православното учение и някои църковни въпроси“, той свидетелства, че архиереите не са осветени, свещениците са неуки, монасите – недостойни, миряните – неправедни, неспазващи закона, блудници, завистници, убийци и пр. (Пак там:62). При това Кантакузин не пести и забележките към себе си, а сред греховете си поставя и радостта от „любовта блудна, пагубна, разнолика, чрез която се угажда на господаря на тъмнината“ (Пак там:61).

В християнската църква той вижда само едно място, където „любовта живее“ – това е Света гора. Светогорските монаси „не паднаха на колене пред греха, пред дявола, а говореха истината, нито пък последваха никаква ерес дори прикрито. Нито по крив път тръгнаха, към нещо неприлично, а на Бога постоянно пееха като безтелесни сили и винаги към по-добро се стремяха, възвишеното желаеха, за възвишеното постоянно мислеха“ (Пак там:60). Те спадат към онези „божествени хора, които пустините преминаха“, „събрани от любовта към единствения Бог“, чиито молитви спряха „вихъра на злините“ (Пак там:59).

V

Димитър Кантакузин е много нещастен поради изчезването на любовта през века, в който живее. Макар че началото на неговото послание и на самото слово е белязано с химна на любовта, останалата част от посланието е под знака на есхатологични теми, при превес на мотива за греха, смъртта и Страшния съд, но и с надеждата за осъществяване на вечната и божествена светлина.

Неговото поетично и творческо послание е под знака на победителката любов. Към Исаи се обръща с думите: „Приеми с любов това, с уважение го прочети, трудолюбиво разсъди. С любов към мъдростта изпълнен, само така ще разбереш истинското“ (Пак там:80). Подобно послание е отправено и към читателите: „А вас, христолюбиви любители на мъдростта, ви моля, като прочетете това, грешките и грапавините да поправите и с опрощение да ме дарите. Любов проявете, за мене се молете“ (Пак там:77).

С множеството послания, с целостта на естетическото удоволствие, със силата на преживяната и изразена любов Слово за любовта на Кантакузин, въпреки че е само част от едно послание, заема специално място в сръбската църковна литература. То свидетелства не само за континуитета на един мотив, но и за основния духовен феномен, без който не може дори да си представим християнската литература.

Великден, 2005

БИБЛИОГРАФИЈА

- Бойковски 1988:** G. Bojkovsky. *Paraenesis die altbulgarische übersetzung von werken Ephraims des Syrers.* IV. U. W. Weiher – Freiburge i. Br. 1988.
- Бойович 2003:** Др. Бојовић. *Свети Јефрем Сирин и српска црквена књижевност.* Ниш, Косовска Митровица, 2003.
- Данилов ученик 1989:** Данилови настављач. *Житије Стефана Дечанског.* Београд, 1989.
- Доментијан 1988:** Доментијан. *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона.* Београд, 1988.
- Радојичич 1979:** С. Радојчић. Лик светога Саве у Доментијановом Животу и подвигу архиепископа све српске и поморске земље преподобног оца и богоносног наставника Саве // *Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање.* Београд, 1979.
- Радојичич 1967:** Ђ. Сл. Радојчић. *Књижевна забивања и стварања код Срба у средњем веку.* Нови Сад, 1967.
- Свети Сава 1986:** Свети Сава. *Сабрани списи.* Београд, 1986.
- Съчинения 1993:** Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика. Приредила Јасмина Грковић-Мејџор. Београд, 1993
- Трифунович 1972:** Ђ. Трифуновић. Доментијан песник светлости // *Стара књижевност,* приредио Ђорђе Трифуновић. Београд, 1972.

ЛИТЕРАТУРНО-ПРЕВОДАЧЕСКОТО ДЕЛО НА МОНАХ ИСАЙ ОТ XIV ВЕК

КРАТКО ОПИСАНИЕ НА ПРЕВОДА
И ТЕМИТЕ В *CORPUS AREOPAGITICUM*

Аня Йефтич (Университетът в Баня Лука)

*Монах Исаија – одно из известных имен в сербской литературе XIV-го века; его переводы ценные до сегодняшнего дня. Одна из его работ – перевод на славянский язык произведений византийского автора V-го века Дионисия Аэрапагита под названием *Corpus Aeropagiticum*. Это произведение объединяет лингвистическое наследие античной литературы и формирующийся новый лингвистический код христианских теологов, в связи с чем перевод требовал использования не только существующих слов, но и неологизмов, созданных самим переводчиком. Он передал такие понятия как „зеркальное отражение“ с греческого источника на древний сербо-славянский язык.*

*Monk Isaia was one of the prominent names of Serbian 14th century literature, whose translations have remained to be of great importance until present time. He translated works of the Byzantine 5th century writer, Dionysius Aeropagita, the so called *Corpus Aeropagiticum*, to Slavic language. The Dionysius' work comprised both linguistic heritage of antique classic literature and the newly-formed linguistic code of Christian theologians, and the complex spiritual sense of the author's work necessitated not only the already existing words but he created his own neologisms. The translator succeeded in transposing all these like a „mirror reflection“ from the Greek language source into the Old Serbian-Slavic language.*

Инок Исај, хиландарски калугер, писател и преводач, е роден в началото на четиринадесети век в сръбската област Лиман, което би могло да означава или Лим около Мишево, или Липлян в Косово. За неговия живот и дейност свидетелстват много записи, повели и други съчинения от онова време, но най-много информация за Исај съдържат три жития, от които най-значимо е *Житие на старецца Исај* (*Житије старца Исаје*. В: Дучич 2003:374), кое то е написано от негов неизвестен ученик. Споменава се също и в съчинение то *За ръкополагането на втория сръбски патриарх кир Сава* (*О постявлењу другог патријарха српскога кир Саве*) от неизвестен последова тел на епископ Данило Хумски, както и в *Житие на Светия патриарх Ефрем* (*Житије Светог патријарха Јефрема*) от епископ Марко.

Исай е роден по време на управлението на крал Урош в сръбско болярско семейство, където получава основно образование и още от ранно детство показва подчертан интерес към книгите. Виждайки неговия интелект, родителите му го изпращат в двореца на крал Урош, за да напредне в знанието, но там той не се задържа дълго. Трогнат от евангелските думи: „Всеки, който е оставил баща и майка, и всички блага на този свят, ще получи стократно и ще наследи вечен живот“ (Мт. 19:29), Исай отива в манастира „Св. Йоаким Осоговски“ до Крива Паланка, където се замонашва и откъдето поема пътя към Света гора.

В Атон става известен със своите подвизи, знание и мъдрост – „страдание, смирене, послушание, въздържание, постене, бдения, блажена кротост и молитви, и с всички благодетели украси се, (така) че надмина ангеловидния живот в телата на всички монаси, които бяха в светата обител“¹ (Дучич 2003:374). Там е ученик на хилендарския игумен Арсений, известен със своята мъдрост, а след смъртта му самият той става игумен на тази обител. По време на престоя си в Атон не прекъсва контакти със Сърбия и се превръща в жива интегрална връзка на сръбските земи със Света гора през Средновековието. Подвизава се и в гръцкия манастир „Свети Павел“, както и в руския „Свети Пантелеимон“. Благодарение на голямата помощ от страна на цар Душан той успява да обнови тези манастири, за което свидетелстват много манастирски хрисовули на Душан² (Пак там:72).

Исай умира в Хилендар скоро след връщането си от Цариград през 1375 г., където предвожда мисията, изпратена от княз Лазар Хребелянович, довела до успешното помирение на Сръбската църква с Вселенската църква.

Сръбската литература от XIV в. е изцяло белязана от знака на Света гора и тамошните монаси, така че самата изява на инок Исай като книжовник доказва този факт. По време на Маришката битка (1371) той превежда на сръбски съчиненията на византийския писател Дионисий Ареопагит от „многопремъдрия и вещ, и много достоен елински“ език (Трифунович 1980:84). На края на превода си Исай оставя обстойна приписка с изключителен литературен характер – „на границата на две епохи от сръбската история това е отражение на високите цели на една блестяща литературна култура и същевременно предвестие за онзи сумрак, в който духовният живот на сръбския народ ще трябва да се бори за съществуването си в продължение на неколкостотин години“ (Богданович 1991:189).

В приписката той говори за трудностите, които е срещнал при превода, а след това дава едно крайно въздействащо, лирически вдъхновено и стра-

¹ В превод на съвременен сръбски език от епископ Атанасий (Йевтич).

² В една от тях, цитирана от св. Пантелеимон през 1349 г., четем: *Поиска же царство ми съ всяким прилежанием иже на сие богоугодно дѣло послѣжити многштаго; обрѣтохъ же чистнаго въ иноцѣхъ, мнѣ же многолюбима и вѣрна монаха Исайю и на сего наложихъ высако попечениѥ и промишленіе и сеи светои обитѣли, томъ нехотеши, съ величимъ 8миліениемъ и метаниемъ, быкупъ и цъ благочестивою и прѣвѣзлъобленною ми царицею августинию куря Еленою. Сънъ же моленіе наше прѣбрѣти не моги, повинъ се и прие.*

далческо свидетелство за последиците от Маришката битка по „западните (= сръбските) земи“. Това е едно от малкото писани свидетелства за нахлуването на турците на Балканите през втората половина на четиринаесети век, чиито редове спадат към най-добрите страници на средновековната литература, а в рамките на своя жанр – популярния тогава жанр на приписката – ярко се отличава с литературните си качества от всички, които са известни и запазени до днес.

Авторът тук казва: „Тази книга за свети Дионисий, думам, в добри времена започнах, когато Божествените църкви и Света гора, подобно на Рая, цъфтяха като градина до непрестанно пълен извор. А пък завърших я в най-лошото от всички зли времена, когато с гнева (Свой посети) Бог християните от западните (=сръбските) краища... Разпростряха се исмаилтяните (турците) по цялата земя, както птиците по въздуха. И клаха християни с мечове, други в робство отведоха, трети смъртта прерано срещнаха, а които смъртта избегнаха, от глад погубени бяха. Защото такъв глад обхвана всички краища, какъвто от сътворението на света нямаше, нито след този, Христосе милостив, да (не) бъде. А които гладът не погуби, тях, с Божието разрешение, вълците денем и нощем нападаха, ядяха. О, тъжно беше да се гледа! Биде земята напусната от всичко хубаво и от хората, и от животните, и от другите плодове. Защото нямаше ни княз, ни водач, ни наставник между хората, ни избавител, ни спасител, тъй като страхът от исмаилтяните изпълни всички и сърцата на смелите юначни мъже се превърнаха в най-слабите женски сърца. В такива времена живите наричаха блажени умрелите по-рано.“³

Преводаческото начинание на Исаи *Corpus Areopagiticum*

В студиите върху сръбската средновековна литература е по-известна и по-високо оценявана бележката на Исаи за Маришката битка, отколкото

³ Книгоу же оубо сю стго Діѡнісіа, гагліо, в добра оубо времена почах, егда вѣжтвеныи оубо цркви и Стлї Горы, раеви подовнѣ, цвѣтѣтъ ако же иѣкви садъ, при источнициѣхъ присно напиаемъ. Сверших же тоу вѣ ѣдишие всѣхъ временъ, когда егда иѣгѣви бѣ христіане западныхъ странъ... просыпащася изманиатлѧи и полѣтша по всемъ земли иакоже птица по вайдѣхъ. И швѣхъ оубо єї христіанъ мечемъ закалахъ, швѣхъ же вѣ запаѣніе єѡвождахъ, а штавшихъ смртъ вегодна пожиге, єї смерти же штавшаша, гладъмъ погоѹвлени вышеши. Таковы во гладъ бысть по всѣхъ странахъ, иаковыи же не бысть по всѣхъ странахъ єї сложеніи миръ, ни же потымъ таковыи, Хѣ милостивыи, да вѣдѣть. Я иихже гладъ не погуби, сихъ, попвиеніемъ Бжїимъ, волци ноци їо и дїлїо нападаючи, сиѣдахъ. Оубы оумиленъ позоръ вѣ видѣти. Сюта земля всѣхъ добры поуста: и людемъ и скотъ и иыхъ плодовъ. Не вѣ во кїзлъ, ни вожда, ни наставника в людемъ, ни избавліоуца, ни спаслїоуаго, но всмъ исполнишася страха изманиатскаго, и срдца храбраи доблестеныхъ моуженъ вѣ женъ славѣшиаша срдца приложишиася. В то вѣ времѧ и *(песнь)* сербскихъ господ седми, мънїо, рѡд конецъ прїятъ. И вѣистинъ тогда оублажахъ живиї прежде оумршихъ. Текста цитираме според преписка на Румянцовски в: Трифонович 1980:157–161.

фактът, че пренася в сръбския духовен живот делото на Псевдо-Дионисий Ареопагит. Разбира се, бележката за битката при Черномен е изключително вълнуваща, но Исаевото разпространяване на идеите на великия византийски философ е било още по-важно“ (Кашанин 1975:281). Исаи е оставил необичайно дълга приписка, превеждайки едно от най-значимите произведения на християнската теология – съчинението на Дионисий Ареопагит *Corpus Areopagiticum*, или *Areopagitики*, което лежи в основата на византийското и въобще на християнското богословие.

Corpus Areopagiticum се състои от десет *Послания към Тимотей* и четири Дионисиеви съчинения: *За небесната йерархия*, *За църковната йерархия*, *За мистичното богословие* и *За имената Божии*. През VII в. тези текстове поради трудно разбираемото си съдържание придобиват схолии (= тълкувания) от свети Максим Изповедник и оттогава те са тяхен съпътстващ елемент на всичките им по-нататъшни преписи и преводи.

Авторът на *Areopagitики* се подписва като Дионисий Ареопагит, каквото е и името на атински философ, който приема християнството след проповед на апостол Павел на Ареопаг (ДАп 17:17–34). Той е принадлежал към атинския съвет на мъдреци, който е съществувал по онова време в Гърция и се е състоял от най-умните хора от полиса. Те са се събирали на градските площи и най-вече на хълма Ареопаг над Атина. Вземали са решения за останалите жители и са разговаряли по различни антропологични и космологични теми в духа на античната гръцка философска и митологична традиция (Поплащен 2001).

Слушайки проповедта за Иисус Христос, Богочовека, който е възкръснал, мнозина са се подигравали на апостол Павел, но мнозина са били и онези, които истински са повярвали и приели християнството. Един от тях е бил Дионисий Ареопагит. „А когато чуха за възкресението на мъртвите, един ругаеха, а други рекоха: Разкажи отново това. И така, Павел отиде сред тях. А някои хора се съгласиха с него и повярваха, между тях бе Дионисий Ареопагит и жена на име Дамара, и други с тях“ (ДАп 17:32–34). Покръстването на тези гърци е било началото на един плодотворен синтез, превъплъщение на древните антични култури – гръцката и римската, в юдейско-християнската традиция. Синтез, който ще получи своя пълен израз и държавна, и институционална законност няколко века по-късно в Източната римска империя – Византия.

Въпреки че авторът на *Areopagitики* твърди, че той е този същият Дионисий, споменат в *Апостолските дела*, дори цитира имена на личности от Новия завет като свои съвременници, модерната наука опровергава този факт. И свети Максим Изповедник в своите схолии изрично подчертава, че това е точно онзи Дионисий от атинския Ареопаг, но самият той изказва в началото на XVI в. заявленото по-рано свое съмнение в автентичността на това произведение. Приема се, че споменатите от Дионисий богослужения не са съществували в този вид през първия и втория век на християнството. Също така в текста е употребен голям спектър от понятия от гръцката, по-точно неоплатоничната философия, но в християнски вариант. Дори и днес не се знае кой точно е бил авторът

на *Ареопагитики*, затова в библиографията често е наричан Псевдо-Дионисий Ареопагит.

Още с появата си през VI в. във Византия книгата *Corpus Areopagiticum* придобива голяма популярност и вече е преведена на сирийски език, а през VIII в. – на арменски и арабски, през IX в. – на латински и коптски, през XI в. – на грузински, а през XIV в. инок Исаи за първи път я превежда на славянски език. След това *Corpus Areopagiticum* се превръща в достояние на всички славянски народи и впоследствие се превежда интензивно на отделните славянски езици. Почти невъзможно е разглеждането на която и да е европейска философия, без да се спомене *Ареопагитики*, защото целият абстрактнопонятиен комплекс на езика, който използва или създава авторът им, по-късно с малки изменения се утвърждава като език на просветения Изток и Западна Европа. На Запад съществуват цели студии за влиянието на *Corpus Areopagiticum* върху отделни автори, философи и теолози, докато на Изток подобни съчинения са много малко.

Най-старият запазен до днес препис на Дионисий Ареопагит е именно сръбската редакция, известна като *Архангелски ръкопис*. Тя е намерена през 1857 година в изоставения манастир „Светите Архангели на Тара“ край Колашин от Александър Фьодорович Хилфердинг, руски консул в Босна. Това не е оригиналът на Исаи, но е доказано, че преписът датира от времето, когато възниква и преводът. *Архангелският ръкопис* съдържа всички творби на Дионисий Ареопагит, но липсват единадесет листа от началото, а и в края има откъснати страници, така че в него не са включени схолиите на св. Максим Изповедник, първата глава на съчинението *За небесната иерархия* и приписката на инок Исаи. *Архангелският препис*, за който се смята, че се появява в Света гора и от който пряко или непряко произлизат всички познати до днес преписи, се съхранява понастоящем в Руската национална библиотека в Санкт Петербург, сбирка на Хилфердинг, № 56.

Не се знае дали Дионисиевото произведение е било превеждано на славянски език преди XIV в., но има основания да се предполага, че може би е съществувал превод на Константин-Кирил Философ. Налице са писмени свидетелства, че той е бил добре запознат с *Ареопагитики* и ги препоръчва на римляните като достойно оръжие в борбата срещу еретиците. Атанасий Библиотекар, който лично е познавал Кирил, изпраща *Corpus Areopagiticum* в превод на латински на император Карл Плешиви, като в съпроводително писмо пише: „Изтькваше (Кирил) пред слушателите колко е полезно съдържанието (на Дионисий); обикновено казващо, че ако светите отци, при това точно нашите първи наставници, които трудно, сякаш с тояги, обезглавяваха еретиците, са разполагали с написаното от Дионисий, то те без всякакво съмнение биха ги съsekли като с остър меч; непрестанно повтаряше, че много по-лесно, по-успешно и по-бързо (...) биха накарали да замълчат онези, чиято уста се е затваряла по-мъчно и по-бавно.“

Когато говорим за оригиналното литературно дело на Исаи като безспорна реализация на неговия езиков и литературен талант, се позоваваме на неговия превод на Дионисий Ареопагит по две причини. Първата е,

че по законите на средновековната поетика цялата преводна литература е имала свое място в системата на литературните родове и жанрове. Втората причина се състои в това, че при всеки истински превод е налици оригинално и автентично участие на преводача в превеждането, т.е. налице е творение, а не просто копиране от един език на друг⁴.

През Средновековието не е съществувала никаква теория на превода. Въпреки това в края на IX в. българинът Йоан Екзарх, превеждайки на славянски език трактатите на св. Йоан Дамаскин, казва, че не трябва буквально да се превежда значението на думите, а да се запази смисълът на оригинала. Позовава се точно на думите на Дионисий Ареопагит, който казва за превеждането: „Мисля, че е неуместно, дори погрешно да не се обръща внимание на смисъла, а само на думите. И не може някой, който иска да разбере божественото (слово), да следи само голите звукове, а самата дума да не стига до слуха, като че ли остава отвън, и да не иска да знае какво означава тази дума. И как е възможно (човек) да се изрази с думи, които имат дадено значение, когато се придържа към неразбирами букви и непознати думи, и да заобикаля дадения им смисъл, а да си служи само с онова, което шуми на устните и в ушите? Както не подхожда вместо четири да кажем две по две или нещо друго да се изрази с много думи“ (Цит. по: Трифонович 1980:55).

Започвайки превода на делото на Дионисий Ареопагит през 1371 г., иок Исаи се заема с нелесна задача. Това е бил един от най-трудно разбираемите текстове на византийската литература, сложен както езиково, така и семантично. Преводачът отбелязва това в началото на своята приписка: „Преди много времена и години, по различни места мнозина са превеждали божествени съчинения на нашия славянски език от многопремъдрия и дълбокосложен, много вещ елински език (...) Случи се така, че и аз понаучих гръцкия език дотолкова, че да мога да разбера неговата скъпоценност и трудностите при превеждането му на нашия език. Гръцкият език най-напред от Бог бе създаден и разпространен, а (още) с времето от различни мъдреци бе усъвършенстван. Нашият славянски език (също) от Бог добре създаден бе, защото Бог само добро сътворява. Но онзи, който е лишен от знанието на любочестивите думи, не се удостоява с вешината на мъжете; колкото и да съм научил гръцкия език, не пожелах да се докосна до неща, които са над мен, спазвайки думите: „Не отивай по-далеч от себе си и по-дълбоко от себе си не проучвай...“⁵

⁴ Професорът от Сорбоната Маргьорит Арл (Marguerite Harl), специалистка по патристика и библейска, в студиите си за Септуагинта (*La langue de Japhet Quinze études sur le Septante et le Grec de Chrétiens*; Paris, Cerf, 1994) говори за превода си от еврейски на гръцки, като отбелязва: „Разбира се, даден език не се свежда само до лексиката, нито преводът е просто едно транскодиране (transcodage), преводът е дело на интелекта... освобождаване при определена творческа свобода с цел изясняване смисъла в текста...“ Цит. по следговора към превода *Книга постана* от еп. Атанасије Јевтић (Йевтич 2004).

⁵ Опит за нов превод на записката на Исаи, с помощта на по-ранния превод на Джордже

В *Ареопагитики* намират отражение езиковото наследство на античната класическа литература и нововъведените термини от християнските отци, а имайки предвид сложния духовен смисъл на творбата си, Дионисий не е можел да се изрази само с вече съществуващите думи, а и сам е създавал неологизми. Самият факт, че се захваща да превежда един подобен текст, говори за вецината на преводача, а също и за синтактичната и лексикалната разчлененост на езика, на който той превежда. „Преводачът е трябвало да може да следи разсъжденията на автора, а езикът на превода е трябвало да има или да бъде годен да усвои развита вече философска терминология. Веднъж започнат, преводът се е явявал значим и многостранен принос в културата на онези страни, които са били отворени за *Корпус Ареопагитикум*. Опиянен от собствената си устременост към Светото писание, към онова, което се намира отвъд границата на разумното, към Вечното, *Корпусът* е послужил като „мая“ за почти всички култури на християнските страни“ (Прохоров 1996:43).

В превода си Исаи е спазвал принципа *дума по дума*, следвайки гръцкия оригинал толкова, колкото тогавашният сръбски е можел да го предаде, точно – неговите синтаксис и морфология. Особено голям е приносът на Исаи в областта на лексиката. Той заменя гръцките думи със съществуващи сръбскославянски или буквально ги превежда (калкира), създавайки нови сложни думи. Такива са: *высپръпрострателънъ* (= който се разпростира нависоко; *a/natatiko/z*), *крилатоъестъвие* (= крилатосъществуващ; *pterofuša*), *начелвразије* (= първообраз, архетип; *a/rhe/tupon*), *свешеноъздание* (= свещеноздание, създадено по свещен път; *i/erolasti/a*), *шврашотворение* (= образотворение, създаване по нечий образ; *morfopoi/a*), *пачеъстьвънъ* (= надсъществен; *u/perfuž'z*), *многопъстрънъ* (= многопросторен, *poluhrv'matoz*) и др.

Като илюстрация прилагаме фрагмент от едно от преведените съчинения на Дионисий Ареопагит – *За небесната йерархия*, глава II:

„Трябва да кажем, че съществуват два начина за сакрално изложение: единият – чрез подобаващо представяне на сходствата (на предмета) със свещеноподобните представи, а другият – чрез различаващите се образотворения, напълно различни от предмета. Така Писанието описва по видим начин блаженството на превечната Божия власт. Понякога (Писанието) назовава (Бог) като дума, разум и същество, показвайки по този начин, че разумът и мъдростта са богоподобни, и изразявайки, че онзи, който е, съществува и че е истинската причина за съществуването на всички същества, и го приравнява със светлината, и нарича го живот...“⁶.

Трифунович в споменатата книга *Писателят и преводачът инок Исаи* и фрагменти от превода на Исаината записка на съвременен сръбски език от епископ Атанасий (Йевтич) в *Монография на Хилендар* от Ничифор Дучич (Дучич 2003:372–373).

⁶ А́по юс(ть) къ томоу реции, яко два соутъ с(в)еџенниаго изъявленіи швради, швъ оубо, яко под(о)въни под(о)вніми происходе, с(в)еџенноъзрачнымии швради. шв' же шталичнымии шврашотворен'ми, въ штноудь неупод(о)вленн'и и неприклад'н'и сътвараюмъ. Сего ради и ч(ь)естное прѣсочиствнаго в(о)гначелия bla(a)жен'ство, изъявител'ныихъ словесъ

От целокупния *Корпус Ареопагитикум* на сръбски език съществува до днес текстът *За мистичното богослужение* (*О мистичном богословљу*), който е преведен от славянски и гръцки източници от епископ Атанасий (Йевтич), съчинението *За Божествените имена* (*О Божанственим именами*) и втора част на съчинението *За небесната йерархия* (*О небеској јерархији*), която Джордже Трифунович взема от славянски извори.

Основни теми на *Corpus Areopagiticum*

Двете основни теми, които се открояват в *Ареопагитики*, са различни – пътища на богопознанието: апофатично и катофатично. Под апофатично богопознание Дионисий разбира познанието за християнски Бог, за Светата Троица като несъзнателно (семантичен, но реален християнски парадокс – „познание в непознанието“!) и неразбирамо битие, което е над всяко понятие и име, над всичко изречено. Апофатичното богословие засяга божествената природа и същност – никой не познава естеството на Бог освен Той самият. В една част от Дионисиевото съчинение *За мистичната теология* се казва: „Говорим, че (Бог) като Причинител на всичко, бидейки над всичко, нито е несъществуващ, нито безжизнен, нито безсловен, нито без ум, нито е тяло, нито е форма (= облик); нито има външен вид, нито има качество или количество, или маса; нито заема място, нито се вижда, нито се докосва, нито усеща, нито е чувствителен; нито е обезпокояван от материални страсти; нито е немощен, подлежащ на плътски симптоми; нито му липсва светлина; не се променя или губи, или дели, или изтича; не е нещо плътско, нито ще бъде“ (Ареопагит 1996:35).

Дионисиевото отрицание при представянето на божествената същност не трябва да се разбира като логическа негация, която е обратният процес на афирмацията, потвърждаването. Апофатичното **не** не е *релативно не* в сравнение с позитивното **да**, а *символично не*, което означава **над** – Бог не е само неизречим, несъзнателен и т. н., а надизречим и надсъзнателен; той не е предмет на съзнанието, а е над всичко съществуващо и всичко несъществуващо, така че никой не познава естеството на Бога.

Всъщност Бог може да се познае по неговата енергия, както казва Ареопагит, а това е пътят, който поема катофатичното богословие. По-късно свети Максим Изповедник, тълкувайки неговите съчинения, ще каже, че това означава, че Бог се възприема като личност най-вече защото Синът Божи е човек от плът и кръв. Но това богопознание подразбира личен съюз с Христос в литургията, където Христос се среща с човека като жива личност, а не като идея (Игнатий 1996:89).

Методологията на това познание е любовта – според Максим Изповед-

тайната прѣданія, когда оубо яко слово и соѹи вѣспѣваютъ, в(о)гопод(о)вноє словесънъство и прѣммоудрость того юаватиѹше, и въстиниѹ соѹие бытие, и иже соѹиихъ бытия виноѹ истиноѹю. и яко свѣтъ то наѣдаваѹть, и фикотъ нарикоѹть... (Трифунович 1982: 20).

ник можем да опознаем Бог единствено ако го обичаме по собствена воля. Бог не може да се опознае така, както се познават предметите или дори хората в отношението субект – обект на познание.

Обратно на това християнският катафатичен начин на богосъзнаване се проявява само в отношението субект – субект. Тази релация не означава съзнаване на понятията, а изживяване на отношенията в общността на личностите, а органът на съзнание не е само разумът, а целокупното същество на човека. Така подразбирано, богопознанието ражда теологията (= бого – словие в славянски превод; говорене, свидетелстване за Бога) като езикова артикулация на християнския начин на живот, а не систематизирано учение и теоретизация.

Основите на това, така да се каже, революционно разбиране на теологията поставя Дионисий Ареопагит през V в. От това, доколко е успешен преводът на неговия труд, е зависело какви оттук нататък ще бъдат основите на философското тълкуване. По времето, когато споровете около исихазма вземат връх в Света гора (1331–1351), съчиненията са били един от начините за защита на светогорските исихасти от нападките на еретиците, предвождани от Варлаам Калабрийски, а освен това са помогнали на свети Григорий Палама за теологичното обяснение на исихастката гносеология⁷. Точно по това време се появява и преводът на *Areopagitika* на сръбски език от инок Исаи, който лично е участвал в исихасткото обновяване на православната духовност.

Представителите на двете противоположни страни – св. Григорий Палама като защитник на монасите исихасти и неговият противник Варлаам Калабрийски, британски монах с рационалистична ориентация, постоянно са се позовавали на божествения Дионисий и са търсели в неговата творба доказателства за коренно различните си позиции. Варлаам, който покъсно става учител на ренесансовия поет Франческо Петрарка в Италия, следва метода на силогизма и рационалното разбиране за Бога, метод, утвърден от римокатолическия теолог от XIII в. Тома Аквински, който привежда логически доказателства за съществуването на Бог. Св. Григорий Палама, отново въз основа на Дионисиевото дело и преданията на източноправославната църква, смята, че рационалистичното разбиране и познание на Бог не може да бъде онагледено, а Бог може да се познае само чрез взаимната връзка (= синергия) Бог – човек. Варлаам поддържа възгледа за теологията като теория, т.е. учение, а не практика и опит.

Разликите в преводите, а с това и на тълкуването на *Corpus Areopagiticum*, са създали за векове наред ключови разлики между теологията на Източната и Западната християнска църква. А така както върху историята на теологията, това дело оказва влияние и върху развитието на философията в Европа, неговата рецепция пряко засяга дивергентния развой на източна-

⁷ Повече за духовното движение исихазъм вж. *Свети Григорије Палама у историји и садашњости*. Зборник међународног научног симпозиона Србије-Острог-Требиње, октомври 2001. Духовна академија Св. Василија Острошког у Србињу, 2001.

та и западната европейска мисъл. През XX в., когато се деструктурират и „деконструират“ традициите на западната метафизика, някои философи като Мартин Хайдегер или дадаистът Хуго Бала даваят възможностите за различни схващания на тази традиция (Вж.: Янарас 1997).

* * *

В заключение бихме могли да кажем, че в историята на сръбската литература и култура делото на инок Исаи се явява един своеобразен ключ и мост, който го свързва със съответната християнска и европейска традиция и без който е невъзможно да се осмисли и да продължи да се изгражда автентичното културно наследство. Езикът, на който е писал Исаи, език на умозрителни мисли⁸, се запазва, ако не другаде, то в езиковия код на днешните оратори, защото езикът не е само инертна материя като камъка, а е вкоренен в културното наследство на дадена езикова група и е огледало на народната култура, народната психология и философия (Толстой 1995:47). Вярваме, че е възможно да му се даде нов живот, защото езикът помни по-дълго и повече отколкото човекът, и това е вяра и надежда в *органичната същност на повторното сътворяване на онова, което е приемо и което се предава нататък*⁹ (Лорд 1990:11).

Превод от сръбски: Евелина Грозданова
Редактор на превода: Гергана Иванова

БИБЛИОГРАФИЯ

- Ареопагит 1996:** Дионисије Ареопагит. О мистичкој теологији, глава 4. // *Отачник*, Врњачка Бања, бр.1, 1996.
- Богданович 1991:** Димитрије Богдановић. *Историја старе српске књижевности*. Белград, СКЗ, 1991.
- Дучич 2003:** Нићифор Дучић. *Монографија Хиландара и други књижевни радови*. ДОБ Гацко, 2003.
- Игнатиј 1996:** Епископ браничевски Игнатије. О (не)познању Бога. // *Отачник*, Врњачка Бања, бр.1, 1996.
- Јевтић 2004:** еп. Атанасије Јевтић. *Књига посташа*. Белград, Манастир Твърдош, Требиње, 2004.
- Кашанин 1975:** Милан Кашанин. *Српска књижевност у средњем веку*. Белград, Просвета, 1975.
- Лорд 1990:** Алберт Б. Лорд. *Певач прича. I. Теория*. Белград, Идеа, 1990.

⁸ Така Меша Селимович нарича стария език, противопоставяйки го на народния език утвърден чрез реформата на В. С. Караджич. В: Селимовић 1990.

⁹ Студия за „сръбско-хърватската“ устна поезия на професора от Университета в Кеймбридж Алберт Б. Лорд във връзка с т. нар. „Омиров въпрос“.

- Поплашен 2001:** Никола Поплашен. *O јавном животу античким Грка.* – Уводна лекција по дисциплината „Обществено мнение“ в Катедрата по журналистика на Философскиот факултет в Баня Лука, октомври 2001.
- Прохоров 1996:** Г. М. Прохоров. *Corpus Dionysiacum Areopagiticum.* // *Отачник*, Врњачка Бања, бр.1, 1996.
- Селимович 1990:** Меша Селимовић. *За и против Вука.* Сарајево, Ослобођење, 1990.
- Толстой 1995:** Никита Ильич Толстој. *Језик словенске културе.* Ниш, Просвета, 1995.
- Трифунович 1980:** Ђорђе Трифуновић. *Писац и преводилац инок Исаија.* Крушевачац, Багдала, 1980.
- Трифунович 1982:** Ђорђе Трифуновић. Естетичка расправа Псеудо-Дионисија Ареопагита у преводу инока Исаије. // *Зборник за ликовне уметности*, 18, 1982.
- Јанарас 1997:** Христо Јанарас. *Хайдегер и Дионисије Ареопагит.* Врњачка Бања, Братство Св. Симеон Мироточив, 1997.

ГЕРОЙ НА НАШЕТО ВРЕМЕ ОТ ЯНКО ВЕСЕЛИНОВИЧ – ИМАНЕНТНА ПОЕТИКА НА ЕПОХАТА

Младенко Саджак (Университетът в Баня Лука)

В этом романе Янко Веселиновича рассматриваются различные явления (эксплицитные, имплицитные и потенциальные) имманентно-поэтического способа высказывания, так же как и роли и возможные присутствия некоторых литературных манифестов в его прозаических произведениях. В конце работы очерчиваются возможности установления интертекстуальных связей между различными типами имманентных поэтик, и конкретнее, между этим романом и отдельными поэтологемами у Стевана Сремаца (в его рассказе Вукадин) и у Бранислава Нушича (в его драме Книга вторая).

This novel by Janko Veselinović studies various phenomena (explicit, implicit, and potential) of the immanent poetic way of expression, as well as roles and possible presence of some literary manifests in his prosaic works. Possibilities in finding intertextual connections between different types of immanent poetics are discussed in the end of the novel. More specifically this concerns connections between this novel and some poetologemes found in Stevan Sremac (in his short story Vukadin) and in Branislav Nušić (in his play Book two).

В романа на Веселинович *Герой на нашето време* (*Јунак наших дни*) в конфликт са два образа – на Ранко Драгичевич с прототип Светозар Маркович и на Сретен Сречкович (на сръбски етимологията на личното и фамилното име на героя възлиза към думата щастие, щастлив – б. пр.) с прототип политика и писателя Владан Џорджеевич. Те стават носители на много от сблъсъците в тогавашното общество – между стария и новия свят, между морала и материалните интереси, между традиционната (народна) и бюрократичната Сърбия, между визионерите, мечтателите и хедонистите и в крайна сметка – между две различни политически системи. Ранко се бори за държава на социалната справедливост и равенство, а Сретен – за общество, в което представителите на елита, като него самия, ще заботят. Разликите между тях се установяват и в поетиката, чрез която са изобразени: първият е убеден привърженик на общественополезния реализъм, вторият от користолюбие си служи с имитации на чужди произведения и плахиатство на модни идеи.

В този роман има доста експлицирани иманентни поетики и те обхващат не само теоретични въпроси като отношението на литературата към действителността, но и на литературната критика, историята, превода на художествени произведения.

КОНФЛИКТИТЕ НА РЕАЛИЗМА И ЕСТЕТИЗМА

В XII глава на първата част на романа (състои се от три части) иманентната поетика е под формата на дискусия по няколко въпроса: първо, два второстепенни образа, Доброслав и Петър, водят „безплодна полемика“ кой е по-голям писател – Юго или Толстой. След това спорът се подхваща и от Иван (учителя по „проза и поезия“) и Малиша (истински „приятел на книгата“) по темата що е поет (дали е някакво „висше същество“, което има „дарба, дадена му от бог“, или е само научно образован творец), как се създава поетично произведение (за вдъхновението и естетиката), а и за това, как се става „истински“ поет. Тези дискусии, в които преобладават изказванията на Малиша за разумността и образоваността, са прекъснати от Ранко Драгичевич (Светозар Маркович), който представя мнението си за съвременния поет: „Той трябва да възпява разумно и то умни и необходими неща“, „Трябва и самият той да бъде умен, да знае и добре да познава онова, за което твори поезия“..., трябва „да изучава своя народ и да следи съвременната наука; с една дума трябва да бъде съвременен човек, ... ехо на своето време“ (Веселинович б. д.:158–159)¹.

След това дискусията се води между идеалиста Иван и реалиста Ранко и завършва с полемика за Шекспир и за това, какво е първичното в една литературна творба – формата или съдържанието: „Защото да гледаме тук да има само форма и правила, а да преживяваме разни глупости, без да гледаме съдържанието, – това е безсмыслица. Съдържанието, съдържанието се търси от съвременната наука навред, дори и в белетристиката...“ – казва Ранко. И продължава: „Реалната критика не пита вече дали това е според формата и правилата, а дали струва нещо, може ли да има полза от него онзи, за когото е предназначено. Така че от поетите се изисква не само форма, а да възпяват пред нас онова, което е добро или лошо в страната ни, да покажат истинския живот, да бичуват онова, което е вредно...“ (162). Освен *Отело* от Шекспир (някога и сега) като пример за новото реално разбиране на изкуството се сочи и романът на Толстой *Война и мир*.

ВЪЗНИКВАНЕ НА РЕАЛИЗМА

По-нататък, в XII глава, Ранко и Малиша резюмират предходните дискусии с проф. Иван – изразител на „естетическите теории“, а след това,

¹ Всички по-нататъшни цитати от същото произведение ще се означават само с номера на страницата от цитата в самия текст.

като се прави преглед на историята на образователната система в Сърбия, се дава и своеобразна история на реализма в сръбската литература. Заштото задължителните четива в училище са били романите на Милован Видакович и Евстатий Михайлович, а после и творби, създадени според правилата на реториката и поезията: „За него не е бил от значение човекът, човешкият живот, той е гледал дали романът, разказът или драмата имат фабула, завръзка и идея, преследвал е страшните сцени. Книга, която е разказвала за живота на обикновените хора, не е била важна за него, дори не е можел да я чете, а непрочетена я хвърлял настани“ (173). По-нататък се представя обучението по техника във Великата школа в Белград (първообраз на Белградския университет – б. пр.), животът в университета в Петроград, обществото на руската младеж, „която тогава се е увлечала по идеите на Добролюбов... и Чернишевски“ (174). Неговите нови схващания за труда и науката, за двигателите на историята и за световния напредък ще бъдат оплодени и от националната идея, за която ще се бори впоследствие; в едно послание към Обединената сръбска младеж неговите възгледи за реализма ще се окажат твърде функционални: „Сръбски братя! Отхвърлете за миг „светлината в поезията“ (и други подобни)! Когато се освободим, ще обсъждаме какво е истинската светлина в поезията... Сръбски сестри! Забравете за миг приспивните „опери и фантазии“, а пейте песни, които пробуждат юнашките сърца! Оставете картийките с парижката мода (и тем подобни), чрез които ви възпитават вашите братя... Нека за пример да ви бъде сестрата ваша *Косовка девойка!* ... Сръбската младеж трябва в една и съща ръка да държи и перото, и меча – когато и за каквото е дошло време. Работи и бъди готов!“ (177/8).

ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

Към становището, че съдържанието в литературата („предметът на възпяването“) трябва да се определя от действителността, ще се присъедини и разбирането за литературната история (също така възприето от статията на Маркович *Поезия и мислене, Певање и мишљење*), според което на творчеството освен „възпитанието“ влияят и „външни впечатления“. След примера от митологичната литература, от трубадурската (средновековната) и от литературата на класицизма (когато са се създавали оди, посветени на владетелите) следват разсъждения и върху фолклора: „Когато турцитите унищожават сръбската държава, започва цял низ юнашки песни, който продължава и до днес. От всичко това се вижда, че поетичните произведения са зависели от обстоятелствата, в които са били създадени. Поетите, както и другите хора, са писали и възпявали своя живот, убежденията си, чувствата и потребностите си. Поетът значи еcho на своето време...“ (159). Тази своеобразна история на причините за явленията в литературата завършва с два примера от сръбската литература – това са „слепият Вишнич“ и „владиката Раде“.

ПОЕТИКА НА ЛИТЕРАТУРНИТЕ ПРЕВОДИ

И в преводната литература, както и в прегледа на литературните списания, Веселинович следва тезите на Светозар Маркович, изказани в „една панорама на нашата белетристика“. Обаче в оценката, която Ранко Драгичевич дава за типичните и доминиращите преводи по това време, ще се видят и иманентните поетологеми за това, кое е важно в литературната творба, за актуалността на тематиката и за избора и особеностите на образите в литературата: „Накъдето и да се обърнеш – Октав Фелие! Нима наистина това е писател, който трябва да се превежда? Опитах се да чета, но се отвратих. Не затова, че той не е стилист или психолог, това донякъде дори е добре за него, но той третира теми, които нас не могат да ни интересуват. Този писател има един недостатък, една грешка, която никога не може да му се прости, и тя е, че при него няма човешка добродетел без аристократичен произход. Всичко, което е хубаво и благородно, което е невероятно възвисено, го има само при аристократите. Нищо друго не съществува“ (289/9).

По същия начин, по повод на издаването на сп. „Пуполяк“ („Пупольак“, бълг. „цветна пъпка“)², в разговора за ориентацията на редакцията и за подбора на творбите от чуждестранните литератури се чуват мнения против „подчертано празните работи“ и против „сладострастието, което все повече се разраства в чуждестранните литератури“, а се препоръчват полезни произведения: „Руснаците са ни най-близки; особено писателите, които рисуват малоруския живот по селата, като Гогол, Бовчок, Феткович и др. Това се чете и се разбира, все едно се случва у нас...“ (99).

ПОЕТИКА НА ПЛАГИАТИТЕ

Сретен Сречкович е започнал да се занимава с литературна дейност рано, още в гимназията, когато преработил (по-добре да се каже изплагатствал) една историческа драма от гръцки (със заглавие *Селим*), непозната за тогавашната публика. И всички по-късни негови творби – литературни, публицистични, научни, дори и речи пред публика и сказки – или заимстват съдържанието и героите от по-малко познати извори, или се крият зад литературни авторитети, което също така представлява своеобразна „кражба и грабеж“: „Неговата творба [*Селим*] се превърна в авторитет... Което той е казал, че е ценно, наистина беше ценно; което той е отхвърлил, отхвърлено е. Никой не дръзваше да му се възпротиви, защото от устата му не слизаха Лесинг, Берне, Балзак, Юго, Флобер, Гогол, Белински. Прочел е за тях по нещичко, но така говореше, като че ли си е карал с тях младините...“ (32).

² Вероятно това е истинският „Пуполяк“, „лист за забава“, който като безплатна притурка към „Белградски дневник“ („Београдски дневник“) излиза през 1883 и 1884 г., негов главен и отговорен редактор е Корнел Йованович.

Онова обаче, на което нараторът обръща особено внимание и за което предупреждава сериозно, е, че този нов „герой на нашето време“ е човек с твърде сила воля („*Каквото искал – това мога!*“ е една от неговите житейски максими), че е търпелив и безскрупулен. Неговият своеобразен морал постоянно, отново и отново се потвърждава – и в избора на приятели, и в умилкването му пред влиятелни дами, и в стремежа му да завладее елитарните кръгове, дори и в женитбата му. В политически смисъл това литературно прераждане на Милан Нарандич става изразител на един обновен, съвременен макиавелизъм: „В този живот трябва да се втурнеш напред. Ако паднеш, стани отново. Ако не можеш да вървиш на стъпалата си, върви на колене, не можеш ли на колене, пълзи! Всеки начин е добър, ако води до успеха. Светът вижда успеха и му се кланя, а никой не пита за начина!“ (250).

На стремежите му за могъщество и власт („На мене ми трябват богатства, слава, име и чест, и то много“), на неговата дързост и надменност съответстват и възгледите му за литературата: „Никой да не посмее да забележи, че аз съм свел глава пред него [напр. пред Драгичевич – авт.]... Какво представлява той? Ученник! Социалист!... Добре, и аз ще бъда социалист, че съм *Что делать* от Чернишевски, ще проучава една история на социологията, пък тогава ще разговарям с него за всичко. (...) Защо да ме хваща за сърцето онази девойка?... Да имаш сърце, е хубаво нещо, ама много глупаво. Оставям това на ония глупаци, поетите, а аз трябва да си гледам сметките“ (189–190).

Подобно двуличие спрямо поезията и поетиката се забелязва още в самото начало на романа: в едно от първите появявания на Сретен сред обществото, когато в казиното на Коларац присъства на литературен разговор между Драгичевич и проф. Иван („за реализма и естетизма“), той застава на страната на първия. Но причината за тази негова позиция не се дължи на някакви възгледи за поезията, тъй като първият е истински реалист, а вторият е идеалист, естетик и метафизик, а на факта, че Сретен безпогрешно е предвидил победителя в този спор и иска да се сближи с него, защото е по-силен. Като възможна причина за неговата мимикрия спрямо реализма в изкуството не трябва да се изключва и користолюбие: и той, както и тази нова поетика, „иска от всяко нещо било морална, било материална полза“. Накрая ето още една причина: Иван е бил godeник на девойката, която Сретен желал само за себе си, както и всичко, което е красиво.

Във втората част на романа има отделна глава за прийомите и техниката на създаване на един научен труд. Сретен плахиатства от различни автори, които преди него са работили върху темата за медицината в Сърбия – Миличевич, Юкич и Върчевич, но начините, по които той е направил това, бързо се разкриват. Първо на „слабостите“ в неговия труд обръща внимание д-р Неделкович, началник на санитарната служба: „Би трябало да разговаряте с хората, работили по събирането на разни данни за народния живот...“ (347), следват и по-сериозните критики на Петар Николич и

Ранко Драгичевич. Опитите на Сретен да се оправдае с това, че книгата му „не е произведение на литературата, където човек свободно може да се остави на въображението си, а предмет на неговия труд, на студиите и проучванията му е науката“ (404), ще бъдат отхвърлени с аргумента, че нито той старателно е проучвал предмета на труда си, нито е започнал да гради „върху по-стари основи“.

В различните научни трудове и полети на духа, до които иначе се стига или чрез оригинални мисли, или чрез изнурителен труд, или чрез „заимстване“, т. е. чрез преводи от чуждестранни произведения, труда на Сретен *Народната медицина на сърбите* ще бъде характеризиран като „най-голямата кражба за времето си“ (411), което в тази част на романа е доказвано подробно и с документи.

КРИТИКА

Схващанията на Веселинович за съвременната литература, списанията и редакторите, неговите възгледи за литературната критика, които всецияло се съдържат в призыва на Драгичевич към Сретен да започне да се занимава с литературна дейност (XVII глава, първа част), също са вариации върху мненията на Маркович и Чернишевски: „Безполезното няма право на уважение“; целите на писането са „истинският живот на народа и обсъждане на съвременните въпроси“; поетите не са висши създания; лъжливо естетическо образование е изкривило вкуса на публиката; поетите трябва да се стремят към разкриване на причините за раните в обществото (каквото са „общото обединяване и моралната и материална деградация на народа“) и т.н.

Сретен наистина започва да пише критика, но тя не е точно такава, каквато искат теоретиците на реализма. От една страна, неговите статии имат сила и острота, в много отношения показват, че той принадлежи към водещата прослойка в обществото на младите и образованите социалисти, журналисти и мислители; от друга страна обаче, те съдържат и лични пристрастия, презрение и омаловажаване на другите, завист и омраза (към Иван, към Драгичевич, към всеки, който постига някакъв успех); с една дума, Сретен създава критика, която е „и безскрупулна, и безобразна“.

Срещу това се противопоставя Стеван Коич, бивш министър на правосъдието (баша на неговия рано починал приятел Слава). Двамата водят дискусии си на няколко етапа. Първо „чи то Стеван“ изказва мнението, че литературната критика не би трябвало да унищожава всеки идеализъм, т. е. поезията в обществото. Като противник на „скандалджийския тон“ в критиката, както и на критиката, която няма нито литературни принципи, нито единна насока, той се самоопределя като представител на умереното поетическо течение, което изисква от литературата „и да забавлява, и да поучава, и да упътва, и да разнежква, и да те разговори ... всичко!“ (265). По-късно, в VIII глава на втора част, спорът между тях продължава; пред

„съвременните критици“ (а това естествено се отнася и за Сретен) Стеван поставя определени изисквания: „Който иска да оцени едно нещо, той трябва да го познава добре; а който пък познава това нещо, той само пише за него, и пише хладно, умно, с увереност, че пише истината. Който прави това по друг начин, той греши. Караниците и безсолните вицове не са критика, още по-малко – съвременна критика“ (329). Разбира се, тези аргументи на разума, както и на идеала, не могат просто да се свържат с отделни литературни направления, школи или епохи; по същия начин не могат да се правят разлики между критиката на реализма и на идеализма: „Критиката трябва да бъде умна! Разумът съществува, откакто човек е на тази планета“ (329). С тези свои схващания Стеван Коич, спокoen човек и опитен писател, се превръща в своеобразен представител на постоянните, непроменливите ценности в литературата.

ПОТЕНЦИАЛНИТЕ ПОЕТИКИ

И преди вниманието ни да се насочи към начина, по който тези експлицирани елементи на иманентната поетика на реализма на Веселинович присъстват в самия текст като негова имплицитна поетика, ще посочим два-три примера, където и в този роман може да се установи наличието на така наречените потенциални поетики.

Милан Милойкович, журналист, говори на едно място за своите неуспешни женитби и за жената въобще: „Аз търся в нея въплътения идеал, но не на домакинята, а на нещо възвишено, неземно. Щом тя се впусне в обикновения живот, щом ангелският образ изчезне от лицето ѝ, щом започне да говори за обикновени неща: за тая или оная, за къщата, тендже-рите, квачките и пилетата, обядя или вечерята, роклята и шапката – за мен тя си отива!“ (22). Това схващане за жената, за любовта, пък и за живота естествено могат да се тълкуват като знаци на идеалистическата поетика, която е отделена от живота и реалността. Иначе Милойкович е журналист измамник; той измисля пропагандната вест „за славното дипломиране“ на Сретен Сречкович, сърбски студент по медицина във Виена, което всъщност е пример за метода на прескрипцията, т. е. начина на създаване, по който се описва онова, което бихме желали във (или от) действителността, а не онова, което съществува (това също така е вид идеализация в литературата).

Втори пример: Сретен Сречкович в бележките си за всекидневните събития и случки казва следното: „Нима може да има по-интересна книга от този дневник?... Ще имам пред очите си целия свой обществен живот като в огледало... А и сега ми е от полза! Тук ми е всичкото, що съм го работил. Тук ще снимам хората като фотограф. Ще си отбелязвам всичко: и впечатленията си, и обществените и политическите условия. Като живее обикновено, човек забравя много работи – да, ама моят дневник няма да позволи нищо да се забрави... Колко ли ще бъде ценен този труд пред

другите...“ (193). Тук очевидно се намира цяла поредица от прикрити поетологеми: за документализма и неселективните попълзновения на реалността към литературата, за литературния утилитаризъм (когато изкуството се възприема като средство, което е от полза за някого или нещо), за разбирането на „обикновения живот“, който е основната тема, с която се занимават писателите реалисти, и т. н.

На една научна лекция (според реалистите научната студия е същото, както и литературното произведение) Сретен ще изопачи атрибутите на „обективността и безпристрастността“ по следния начин: „Говори за беднотията, която бе срещал в лекарската практика. Нарисувал е бедите на едно семейство с най-живи краски, така че нежните дами направо се потресоха от тази картина. Когато направи това, премина на истинския въпрос: „А как би трябало да се помогне на бедняците у нас?“ И даде отговор на това: че би трябало в Белград да се изгради кухня за бедни...“ (354). Насочеността на емоциите на публиката (особено е подчертана дамската публика), избягването на разговори за причините, довели до обединяването на населението (за което пък още в началото на изложението си в своето списание „Раденик“ говорят Ранко, Малиша и той), привидните и несистемни решения на самия проблем ще бъдат и основните идеологически забележки към такава реторическа, фразъорска поетика на говоренето за една „болест на обществения организъм“ (381–383).

И още един пример: след нощ, прекарана до болната Даница – жената, която никога не е преставал да обича (но от която, заради малката ѝ зестра, се е отрекъл), Сретен записва в дневника си: „Трудно, дори никога не бих могъл да опиша душевното си състояние. Чел съм толкова описания от най-добри поети, но всички те бледнеят пред онова, което преживях аз тази нощ“ (460). Това поетическо признание, че животът е по-висш и попълен от литературата (което иначе е една от основните постановки в теорията на Чернишевски), е само още едно от поредицата доказателства за надмощието на реалистичното съвпадение за изкуството и действителността, само още едно потвърждение за победата на „реалното направление в науката и живота“, направление, което Янко Веселинович в този свой роман фаворизира.

ИМПЛИЦИТНАТА ПОЕТИКА НА РОМАНА

Експлицираните иманентни поетологеми в тази творба могат да се сравняват с неговата вътрешна организация, съответно и с неговата имплицитна поетика. Веселинович създава роман, в който в много отношения отстъпва от поетиката „на селския разказ“, която иначе доминира в творчеството му; фолклорните мотиви, моралните селяни и идиличните пейзажи, местните декори, религиозните мотивации, филологическите му статии за народните говори, оптимистичните финали и т.н. структурно тук не присъстват. Вместо тях писателят и в съдържанието, и във формата се е

насочил към обективния, към така наречения критически реализъм. Картините на обществените явления в съвременния град (това е един от редките романи, чието действие се развива в Белград) обхващат цели комплекси от реалистични теми: здравеопазването, възпитанието и училищното образование, живота на младите, идеалите на буржоазно-чиновническата прослойка, салонния живот в столицата, свободата на печата, цензураната и издателската дейност, както и различни съвременни обществени проблеми: разпадането на селската задруга, потискането на сърбите в Босна, неделните училища, силата на бюрокрацията, просяците и грижите за градската беднота и т. н.

Обаче този роман се характеризира и с някои особености, които го приближават към поетиката на натурализма; не само че интересът и користолюбието като морал на отделни индивиди се оказва на преден план, а социалната тематика е на заден, но и в някои елементи се разпознава влиянието на Зола: описанията на болните са твърде неприятни (описанието на Слава, после на един болен, на трагичната смърт на безименна жена в бедняшкия квартал на Белград, описането на Даница), нараторът следи физиологичните реакции на героите, например как струи кръвта или как зверски блестят очите, чести са и анализите (на значителни личности в сръбската столица и плановете за тяхното използване, анализи на любовта, на силните жени в политиката, на правилата за успешна кариера...), спорове, научни наблюдения и т. н. Освен кариерата и парите „героите на нашето време“ развиват и волята, суетата, омразата и завистта си и един съвсем реален материален интерес: „Единственото, което ще остане и ще живее заедно с человека, това е сметката. Ако ми отърва, и с черен циганин ортак ще стана. Щом необходимостта изчезне, преставаме да сме органи и всеки да си гледа интереса“ (449–450), казва на едно място Сретен Сречкович³.

И това, че романът е незавършен, не значи, че причината е в неспособността на писателя да завърши труда си, а може да се тълкува и съвсем другояче, като поетическо намерение да активира читателите⁴.

Отвореността на този роман може да значи и следното: безскрупулният

³ За натуралистичните влияния при сръбските писатели, а и в този роман на Веселинович, освен това и в разказите *Страх, Идиот, Дивакът (Дивљак)*, *Мъжкараната (Мушкибана)*, *Слепият дядо (Слепи деда)*, *Неспокoen дух (Немирни дух)* авторът на настоящата работа е писал в книгата: *Натуралистички наративни модели у сръпској прози између реализма и модерне* (Белград–Баня Лука, 2001).

⁴ Ив Шервей смята, че за проекцията на подобен читател служат и разказвателни прийоми, които държат отворени началото и края на натуралистичните творби или ги правят, както изисква Зола, „като филии или страници от човешкия живот“: „Фикцията си остава фикция до края на романа или драмата, дори след завършването на текста нищо не завършва, нищо не престава, животът продължава да си тече отвъд ръба на текста. И сега се поставя въпросът: за чий живот става дума в произведението, за живота на фiktивните герои или за живота на читателя или зрителя?... От разказаното той [читателят-зрителят, забел. авт.] трябва да навлезе в историята, защото основното значение на натуралистичните текстове е извънлитературна, а именно това е тяхната съвременност...“ (Шкраб 1983:212).

кариерист и крадец Сретен Сречкович от света на книгата е преминал в нашата действителност, живее сред нас и е близък с властите, а освен това е редактор на официалния правителствен вестник, а отгоре на всичко е началник на здравно учреждение, многоуважаван в обществото! Недовършеността на този роман, разглеждана по този начин, представлява протеста на Веселинович против тези фалшиви житейски ценности, против очевидните несправедливости и „болестите на обществения организъм“.

ИНТЕРТЕКСТУАЛНИТЕ ВРЪЗКИ МЕЖДУ РАЗЛИЧНИТЕ ПОЕТИКИ

Покрай разговора за поетиката на този роман, за по-нататъшната литературна историография интерес може да представлява и търсенето на отговор на следния въпрос: защо Веселинович двадесетина години след теоретичните статии на Маркович е решил да ги актуализира, и то не само като опише образа на своя учител, идеите му, времето и условията, в които е работил, но и да създаде „обществен роман – епос на XIX век“: „Съвременният роман представлява истинския живот на хората; робството и зависимостта на човека от всички обстоятелства, наложени му от предходните поколения, борбата му против тези условия – против политическата и обществената тирания; борбата против незнанието и суеверията; против обичаите и етиката и т. н. Съвременният роман със своята дагеротипна* истинност и дълбокия си психологически анализ на живота се е превърнал в най-сигурното средство да се изкарат наяве болестите на обществения организъм, а в същото време и най-силното оръжие да се пропагандират нови мисли сред народните маси“ (Маркович, 1947:18).

СРЕМАЦ

Дали причините за това трябва да се търсят в царуването на крал Александър Обренович (1889–1903), чието време е белязано от дворцови афери, сплетни и кризи? Дали тогавашните политически борби на консерваторите, които, освен други, представлява и д-р Владан Џорджевич (1844–1930), против социалистите, привържениците на движението на Светозар Маркович (1846–1875), могат да се разпознаят и тълкуват и като идеологически сблъсъци в самия роман? Владан Џорджевич (Сретен Сречкович), лекар и писател, иначе любимец на режима, през 1897 г., когато в притурките към „Дело“ започва да излиза *Герой на нашието време*, е постигнал своя голям политически успех: станал е министър-председател на Кралство Сърбия (за което, разбира се, мнозина ще изтъкват, че е било „едно от най-реакционните правителства за времето си“).

Може би причината Веселинович да описва живота и делото на Светозар Маркович (Ранко Драгичевич) би могла да бъде и тази, че Стеван

* Дагеротип – по името на своя изобретател Дагер, вид фотографска техника – Б. пр.

Сремац във *Вукадин* (който излиза в „Бранково коло“ през 1896–1897 г.), значи по-малко от година преди *Герой на нашето време*, обрисува един привърженик на движението на Маркович крайно карикатурно. В този дос-та дълъг разказ (в пета глава) Сремац, който политически също е консерватор, изобразява учениците, които „вдигат врява“, вървейки по улицата и препираят се „за идеализма и реализма“. Сред тях се откроява един „ропшав, с ужасно широка периферия на шапката и с вдигната яка на палтото“, който все не може да запомни стиховете на Якшич (от *Невестата на Бая Пивлянин, Невеста Пивљанина Баје*), но които „критикува и анализира“ на драго сърце. Този ученик, привърженик на реализма, не следва логика-та: той се опитва да установи връзка между „шепа пепел“, в която се е побрала „цялата вселена“, с нейната стойност за практическа употреба и критикува съвременната поезия за това, че „и един кальп сапун не може от нея да се направи“! Принизяващата критика на романтика, поета и идеалиста продължава и нататък в препирнята на учениците: „Повече струват културното растение коприва и един пуйк с мазна трътка – казва същият този последовател на Маркович – отколкото всички ваши рози и славеи на този свят!“ (Сремац, 1977:79). Задевките, естествено, се пренасят и върху естетиката, и върху литературните авторитети, и върху съвременното об-разование, и върху функциите на литературните творби и т. н.

Въпросите около причините за създаването на *Герой на нашето време* остават без отговор: дали романът на Веселинович е бил литературният отговор „на удара – с удар“ за Сремац и дали романът е част от някакъв по-широк поетически или политически конфликт? Своебобразното напреже-ние, което е очевидно между двете цитирани произведения, окуряжава на-шите по-нататъшни изследвания.

НУШИЧ

Това, че „полемиката“ между тях двамата не е била „безплодна“ и без-причинна, ще покаже тридесетина години по-късно и Бранислав Нушич в драмата си *Книга втора* (*Књига друга*, 1927). Не само че ще актуализира един от главните литературнотеоретически въпроси – за отношението между реалността и изкуството, и не само че ще актуализира спора за истин-ността и полезността на литературната творба, но и отново ще разгледа и мнението на Маркович за *Отело* на Шекспир и неговото престъпление от страст.

Самият текст на *Книга втора* започва с четенето на финалната сцена на една нова драма и със спор, който първо се води от нейния писател, после от потенциалния режисьор, неколцина критики, артисти и обикновени хора. Сред това множество се откроява критикът на сп. „Нов хоризонт“, който, въпреки че като цяло се изказва похвално за темата („сблъсъка между мечтите и реалността“), начините за нейното осъществяване („умела обработка... съвършена техника“), развитието на фабулата, вниманието на

читателите, диалозите и темпото, все пак отправя и една съществена забележка – че писата е „твърде извън живота... далече от реалността... Само благодарение на вашата необичайно умела техника на писане – казва критикът на писателя – вие ни омагьосвате и ни въвеждате в заблудата, че сме в живота. Изводете картина от златната рамка на вашата рутина и ще видите колко всъщност романтика, празна романтика има тук“ (Нущич б. д.:204–205). Тази уводна дискусия ни насочва към онази част от статията *Поезия и мислене* на Светозар Маркович, в която се критикуват идеалистичните „новели“, „разкази“ и „черти от живота“, написани според всички „реторически правила и естетически теории“ със „завръзка“, „фабула“, „поука“ и „идея“..., но „в които го няма онова, което е главното – няма го истинския живот на хората“ (Маркович 1947: 18). Този паралел, както и много други поетически спорове са обект и на бъдещи проучвания; в по-нататъшната ни работа именно това ще бъде и основният предмет на нашите интереси.

ЗНАЧЕНИЯ

Два са въпросите, които се набиват на очи след направените наблюдения. Първо – защо при Янко Веселинович в романа му *Герой на нашето време* се появява толкова голям брой поетологеми? Второ – защо в това множество преобладават прийомите, характерни за епохата на реализма?

В търсене на отговорите на първия въпрос едно изглежда сигурно: честите изявления на Веселинович за литературното творчество, неговите умело и функционално вградени в структурата на романа имплицитни и потенциални тези свидетелстват не само за неговото самоосъзнаване като разказач, за неговата професионална зрялост, но и за това, че той подлага на преосмисляне своите творчески принципи и че тези принципи влизат в диалог и полемика с други, различни литературни възгледи и поетики.

Същевременно, когато се създава този роман, най-вероятно през 1896–1897 година, в края на XIX век, е време, в което се появяват нови литературни възгледи, школи и направления. Модерните теории за литературата (и изкуството изобщо), особеностите, причините и интенциите ѝ, съвсем противоположни на разбиранията на реалистите и на Янко Веселинович, го предизвикват той да разкрие литературните си принципи, да обясни поетичните (а и моралните) устои на своите учители и съмишленици, аналитично, аргументирано, каузално и отвътре да защижи тези принципи от нападките на модернистите, като подложи на съмнение новите явления в литературата.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Веселинович б.д.:** Јанко Веселиновић. Јунак наших дана // *Целокупна дела*, књига шеста, „Народна просвета“, Библиотека српских писаца, Београд, б. г.
- Марковић 1947:** Светозар Марковић. Певање и мишљење // *Реалност у поезији*. Загреб–Београд, 1947.
- Нушић б.д.:** Бранислав Нушић. Друга књига // *Сабрана дела*, XVII, Београд, Геца Кон, б.г.
- Сремац 1977:** Стеван Сремац. Вукадин // *Сабрана дела*, књига трећа. „Просвета“, Београд, 1977.
- Шкreb 1983:** Зденко Шкreb. Приказ Y. Chervel // *Le naturalisme, Умјетност ријечи*, Загреб, XXVII, 1983.

КРИТИЧЕСКОТО СЪЗНАНИЕ НА СРЪБСКАТА ПОЕЗИЯ

Ранко Попович (Университетът в Баня Лука)

Статья рассматривает рефлексы политического контекста на формирование специфического типа литературно-критического сознания и соответствующего ему художественного способа высказывания. Динамическое и многообразное проявление этого процесса представлено на основе творчества одних из самых значимых сербских поэтов конца XVIII-го – середины XX-го века: Орфелина, Змая, Негоша, Цирнијанского и др.

The paper deals with the reflections of the political context upon formation of specific literary-critical mind and matching literary expression. The dynamic and multifarious manifestation of this process is shown on the basis of the work of Orfelin, Zmaj, Njegoš, Crnjanski – one of the most significant Serbian poets (from the end of the 18th century until the mid 20th century).

Много се е говорило и се говори за различните начини на ангажираност на поезията, но това понятие е изключително спорно, когато става дума за политическа ангажираност. Колкото и трудно и спорно е да се зададе този въпрос чисто теоретично, факт е, че поезията често активира политически контекст, така както го е активирала и сръбската поезия по време на историческия си развой.

„Исторически погледнато, понятието *политика* предхожда понятието *ангажираност*, а от само себе си се разбира, че винаги е имало поезия, която е рефлектирала критически върху становищата на управляващите обществени структури, върху техните действия и върху отделни техни решения. (...) Адорно говори за диалектиката на ангажираността (*Die Dialektik des Engagements*). И сякаш в центъра на този процес почива прокобата на поета. Поетът е прокълнат преди всичко защото сам не осъзнава, че често, дори и когато вярва, че говори единствено от свое име, въщност говори от името на останалите; че тогава, когато му се струва, че не говори за точно определен човек, пак говори за някого, хвали го или го осъждва; че винаги говори за нещо конкретно, дори и тогава, когато смята, че изцяло се е заключил в себе си, когато думите му са херметически затворени; той е прокълнат, осъден на изгнание, защото му е дадено той първи да говори за онова, което все още не е, но което все пак ще се случи, затова е винаги ангажиран, дори и когато вярва, че може да остане неангажиран“ (Константинович 1989:170). В конкретната, сръбската литератур-

ноисторическа ситуация принципността на цитираното становище трябва значително да се коригира. Въпреки че са съществували и съществуват тълкувания, които разглеждат и старата сръбска литература в социологически-идеологически контекст, политичността на поетическия изказ трудно би могла да се докаже, ако сериозно се вземе под внимание специфичната поетика на духа на средновековната култура от източноправославен, византийски тип. Корените на сръбската политическа поезия лежат в осемнадесети век, когато се забелязват по-ясни намеци за раздялата с една силна многовековна традиция на писане вследствие на огромните исторически, политически, цивилизационни и културни промени. Това не е било временен и радикален завой, а достатъчно дълъг и бавен процес на синтез. Първите знаци за ангажираност на един вече нов тип сръбска поезия се появяват под формата на критическо родолюбие, което дискретно проличава в старата форма на покосовски *плач*. Става дума за стихотворението на Орфелин *Плачът на Сърбия* (*Плач Сербији*) от 1763 година, с две характерни строфи (двадесета и двадесет и първа), в които персонифицираната майка Сърбия обвинява за злочестата си съдба и собствените си деца, там, където Орфелин жигосва неспособността, нерешителността и неразбирателството между народните водачи:

Но и сами синови мои веће стали
јогунасти, свирепи, и тугу ми дали;
трзају ми утробу, сами се сви смели,
а не знаду у што се вековечно свели.

Но и моите синове се промениха
в твърдоглави и свирепи и ме натъжиха,
утробата ми късат, мислят, че са смели,
а не знаят, че в безкрайността са спрели.

Шарке пушке и бритке сабље положили
пред ногами врагов си, имати мислили
каквог тиме покоја илити слободе,
но немају ћ свог вожда, ништа не нахode.

Пушките бойлии, саби остри те сложиха
пред краката на врага си, като си мислиха,
че така ще се сдобият с мир или свобода,
но не найдоха те нищо, нямаха войвода.

Значението на стихотворението на Орфелин отдавна е забелязано и е често изтъквано. „Малко са случайте в историята на един народ, когато един даровит и загрижен човек в глуха тишина, без идейни предходници и без всякаква опора, напише на сънародниците си стихотворение, което да намери отзук. Орфелин е точно такъв поет“ – изтъква Младен Лесковац (*Из сръбската...* 1965:35). Йован Деретич е още по-ясен: „*Плачът на Сърбия* е първата творба на сръбската литература, в която е изразена не само тъгата от сръбските нещастия, но и бунтът срещу чуждите и домашните потисници на народа, стихотворението, в което за първи път, повече от сто години преди *Пера Сегединац* на Костић, се изразява горчивото осъзнаване, че сръбският народ е измамен, че всичките му жертви са били напразни. Стихотворението е антиклерикално, антиавстрийско и антиевропейско и като такова е далечен предтеча на сръбската бунтарска романтична

поезия на 60-те години на XIX век. Заради това и консервативните сръбски кръгове го приемат недружелюбно. Руският офицер и дипломат Павле Юлинац¹, по произход сърбин, в *Увода* към своята история на Сърбия нарича това стихотворение пасквил и разпространява историята, че е написано от някакъв поп от Турция, отявлен враг на сръбския митрополит, а много години по-късно гневният противник на Орфелин – йеромонах Кирил Живкович, в своето *возражение* срещу него, се сеща за *Плача на Сърбия* и го нарича *возмутително, бунтовническо* (История... 1983:183). Самият Доситей, като централна фигура на Сръбското просвещение, високо ценящ творбата на Орфелин, му написва и най-хубавата възхвала², но политическите нотки в неговите текстове са засягали най-вече лоялния *гражданин* и предания поданик на австрийската корона. Така е и с неговите последователи, които дават тон на сръбската литература в края на осемнадесети и началото на деветнадесети век. А при Негош, който е така обсебен от миналото и от своето историческо визионерство, всяка политическа нотка е дълбоко приглушена – и в *Горски венец* (Горски вијенац, 1847), дори и в *Лъжливият цар Шчепан Мали* (Лажни цар Шћепан Мали, 1851) е невъзможно тя да бъде открита в оголена, директна форма. Инвективите³ на Радичевич, с всички онези чудовищни маймуни, кучета, магарета и кранти от *Пътя (Пут)*, застават на прага на по-култивираната и художествено по-силната сатира, но не може да им се оспори функционалността при поддръжката на идеите на Вук и на неговата културна политика. Качански и Абердар не са такива крайни противници на смесването на политиката с поезията, какъвто е Йован Суботич, но техните ангажирани стихове остават на нивото на умели каламбури и посредствени афоризми. За Якшич е прекалено трудно от една песна да се дава оценка на сатиричната му нагласа; при него може да се говори само за политически повод, а самата творба, както и при Негош, се стреми към историческата същност и тонът ѝ е борбен. Сръбската поезия на третото романтично поколение, или т. нар. младежки период, се появява в атмосфера на изразена националнополитическа активност и почти няма поет, който да не е повлиян от него, но в по-тесен поетически и творчески смисъл политическото стихотворение влиза през голямата врата на сръбската литература едва с делото на Йован

¹ Павле Юлинац (1731/2–1785) – автор на първата история на Сърбия на сръбски език. – Б. р.

² „Нашият покойен господин Орфелин е по-блажен и по-благороден от всичките си съвременници. Нека продължи да се радва безсмъртната му и благополучна душа! Нека приеме от вечните покой на небесния отец този тамян и жертвата на нашата благодарност! Железните вериги на сиромашията и осъдицата не успяха да завържат ръцете му и той не престана да пише за общото благо. Нека пречистото му име бъде посветено на вечното възпоменание и високата почит на чувствителните, благородните и добродетелните сърца на сръбските синове!“ – Из писмо до Арсений Георгиевич от 1786 г., от Виена, в: Чалич 1995:5.

³ Инвективи (лат. *invectiva*) – разновидност на сатирата, гневно писмено или устно обвинение, памфлет. – Б. р.

Йованович Змай. Той пръв ще го утвърди като жанр, така както прави това и със сръбските стихотворения за деца. Повечето критици са съгласни в оценката, че в тази посока Змай е писал и много слаби творби под формата на публицистична поезия с единодневен повод и значение или в основа временно народно увлечение, както назва Лаза Костич. Но от това множество, което може да се разглежда и като припевна политическа хроника на времето на Змай, се откроява едно естетически стабилно течение с доловима нотка на поетическа универсалност. Важно е това, че сатирично-политическата поезия на Змай отвътре наистина е структурно и изразно различна от останалите произведения в богатия опус на поета. Ангажираността тук се разпознава като важен творчески импулс, чийто езикови еквиваленти са нови реторични обрати, често в сувор вид, взети от действителността, непредставими в романтичната лирика на Змай. Любомир Симович вижда като най-важни последици от политическата ангажираност на Змай чувствителното обогатяване на изразния регистър и засилена аллюзивност на значението: „Съзнанието на Змай е било толкова политизирано, неговият език и неговите символи са били дотолкова пропити с политическо значение, че е могло да се случи така, че тези значения, по силата на някакви подземни течения, да се преселят в стихове от друг вид и с времето изцяло да вземат връх в тях. Освен това стихотворението, вече написано, продължава да се развива, да зреे. Думите, картините и символите в него не се вкаменяват, а работят. Стихотворението се държи като жив организъм и се обновява било от само себе си, било под влиянието на външни фактори. (...) Политиката извежда Змай извън камерния кръг на лирическото възприятие на света и извън спокойния, интимен солилоквий на лирическото стихотворение. Поетът е навлязъл в средоточието на политическия живот, където трябва да се говори по-силно, по-остро и по-директно. В политическата поезия са по-важни интонациите от картините и в стиховете на Змай за сметка на картините се множат реторичните елементи – реторичните въпроси, анафори, рефрени. Значително се увеличава интоационното богатство на стихотворенията на Змай. Понякога стиховете му преминават в остри закачки и саркастични изрази, присъщи за епиграмите, а понякога в реторически полет се издигат в заплашващи и монументални форми. Змай се подиграва, иронизира, бълва змии и гущери, умолява, заплашва, оплаква, проклина, предрича, предупреждава, пее химни и съска ругатни, описва масивен монолог или развива живописни диалози, майсторски почерпани от разговорната реч. (...) Политиката насочва слуха му към нови езикови извори – Змай много умело внася изобилие от немски, унгарски и старославянски думи, постигайки по този начин много живи и разнообразни ефекти. Тя мобилизира целия му хумористичен потенциал, дава му нов материал и нови насоки. Значително допринася и за тематичното, лексикалното и интоационното обогатяване на поезията му. И така може да се каже, че политически ангажираната поезия на Змай, макар да има известни слабости, има и несъмнени плюсове“ (Двойно... 2001: 141–142). И Лаза Костич пише ангажирана поезия, често

със силни политически импликации, макар и многократно да заявява своето мнение за вредата от смесването на политиката с поезията и независимо от ясно изразената си позиция в *Отговор до Светозар Маркович* (*Одговор Светозару Марковићу*), че *ако нещо е потребно на народа, то това не значи, че и поезията трябва да го отрази*. Неговата ангажираност наистина не е директна, той обича дискретната пародийна и полемична игра на литературния терен както в стихотворението *В прослава на Бранковата „Ученическа раздяла“* (*О прослави Бранко Бачког рас-таница*), което непосредствено прераства в остра политическа сатира. Воислав Илич е един от онези поети, които са осъждани заради политически ангажирана поезия, неговият *Бал с маски в Рудник* (*Маскенбал на Руднику*) е изпълнен с остри алюзии и инвективи, но самата политичност е извън основния текст, тя се съдържа в добавената забележка под датата (22 януари 1887 година) – *Но едва ли, бога ми, мога да кажа къде съм – която докуменира сериозната опасност при писане на политическа сатира в Сърбия по време на управлението на Милан Обренович. (През същата 1887 година Бранислав Нушич е осъден заради стихотворението си *Погребението на двама роби* (*Погреб два раба*) на две години затвор за обида на владетел чрез печата. Излежава само малка част от наказанието, спасява го кралско помилване.) Поетът Милорад Митрович, на съвсем противоположния полюс от основната лирико-баладична тоналност, показва изявен талант за политически ангажирана поезия в своите *Подходящи стихотворения* (*Пригодне песме*), като застава рамо до рамо със Змай. Със съзнание за специфичността и ограничеността на този поетичен вид, както се изтъква и в заглавието на стихосбирката, Митрович се стреми към поетическо усложняване на основния слой на значението, комбинирайки обществената сатира с пародия от високопарния стил на псевдокласицизма:*

О љубима муско, ти пришедши мени,
Разчупани појет у лоне те зове;
Опевати хоће сладчајше збитије,
Наше ере нове!...

О любима музо, навести ме
Бедният поет от сърце те зове;
Да възпее иска славното събитие,
Новата наша ера!...

Друзи њест Устава! И јестество цело,
И с њим правителство у радост се дало;
Солнце игра с неба, и звезде и луна,
Велико и мало. (...)

Другари, няма Конституция! Самата същина,
Правителството предпочете също да го няма;
Сълнцето играе на небето, и звезди, луна,
Мало и голямо. (...)

Ода за благополучието на Сърбия
(*Ода на благополученије Сербије,*
гостодњалета 1894, мес. Маја, дана 9.)

В най-известното си сатирично стихотворение *Свинята реформатор* (*Свиња реформатор*), в което се е припознал тогавашният министър-пред-

седател д-р Владан Џорджеvic, Митрович изтъква, че до голяма степен се е учил от Змай на мелодично-ритъмна изтънченост.

Бурните исторически промени са въздействали на основните представители на сръбската Модерна по такъв начин, че те обръщат своята поезия лице в лице с времето, при това често в много по-голяма степен, отколкото някои от тях като поети са искали. Тези срещи са били продиктувани почти винаги от родолюбие. Времето на решителни и трудни усилия за национално освобождение и съединение е искало и жертви от поетите. Тази огромна патриотична вълна обхваща и Шантич, и Дучич, и Ракич, и Пандурович, дори и Дис. Дис, при когото родолюбивият импулс не е източник на вдъхновение, притежава неоспоримо предимство – изострен слух към обществените недъзи и способност да изрази това по подходящ поетичен начин. Стихотворението *Нашите дни* (*Наши дани*), което по остротата може да се сравнява със сатирата на Р. Доманович (Й. Деретич), е ангажирано, но това не му отрежда никакво значимо място в неговият по обем творчество на Дис. Докато при Змай, както и при Илич, Костич и Митрович, в ангажираната поезия се усеща нотка на случайност, то това не е така при Владислав Петкович – Дис; стихотворенията *Нашите дни* и *Разпадане* (*Распадање*) достойно представляват същността на неговия поетически свят. В бунта на Дис няма поза:

Закована петвековна звона буне,
Побегао дух јединства и бог рата

Прикованата петвековна камбана бие,
Побегна духът на единението и богът на
войната

Своето искрено отчаяние, предизвикано от моралните и социалните деформации, поетът формулира в кратки и много прецизни констатации:

Од пандура створили смо великаше,
Достојанство поделише идиоти,
Лопови нам изрођују богаташе,
Мрачне душе назваше се патриоти.

От полицайте направихме боляри,
Достойнството делят си идиоти,
Крадците раждат богатащи,
Мрачните души нарекоха се патриоти.

(Когато Милован Данойлич е написал своята остра и гневна есеистична констатация – *На будалите не може да се отнеме правото да обичат родината; би било добре да правят това мълком*⁴, като че ли е имал предвид точно последния стих на Дис!) С Дис политическата конотация органически враства в структурната тъкан на стиха и не се чувства в нея като чуждо тяло. Такива конотации съществуват и при Църнянски, но преди всичко той сам нарича *Видовденските стихотворения* (*Видовданские песни*) от *Лириката на Итака* (*Лирика Итаке*) политически, а те всъщност не са. Тяхното историческо начало и край са белязани от войната, но литературноисторически те представляват химнично-родолюбива поезия

⁴ *Будалама се, дакако, не може одузети право да воле отаџбину; било би добро да то чине ћутке.*

от времето на Балканските войни и Първата световна война. И това не е така само при Църнянски; поколения поети, завърнали се от войната с побеждени идеали и авторитети, изповядват в стиховете си пессимистичното си отношение към реалността. Идеалите за чисто изкуство ще потиснат за дълго време ангажираността на поезията до появата на социалните поети през тридесетте години. Движението на т. нар. писателска левица ще повлияе значително на литературните течения, но не и в чисто художествен смисъл. Макар че само по себе си не е единно, а е обременено от сблъсъци и противоречия, това движение, със силата на политическата идея, която го е създала, ще доведе до пълна идеологизация и груба утилитаризация на поезията особено през първите години след Втората световна война. Тогава, по думите на самите поети, въпросът за определението на *свободния стих* става преди всички политически въпрос, а това най-добре говори за насилиственото прекъсване на един естествен процес на творческа трансформация и за ситуацията, в която поетите е трябвало отново да се борят дори за минимална творческа свобода.

„Фактът, че сме живели във времена *съвсем отчайващи*, имаше своя радикален вид през годините, които настъпиха след Втората световна война: заличаването на традициите трябваше да се постигне, така че на югославска почва трябваше да се пресади един разклонен държавен модел, който да обхваща всичко – от живота на отделните двойки до рецепти за писане на романи, стихове, драми, критика... Това, че изкуството е било под контрол, може и да се разбере при дадените обстоятелства, но под контрол и съмнение е било цялото минало, политиката вече не се преплита с изкуството, а сега има водеща роля. (...) Пеенето в хор и свиренето на една струна в сръбската довоенна литература не трае дълго, но за тяхното замиране не трябва да се търсят причини в същността на изкуството или културата, а отново в политическите събития“ (Першич 1986:12). Дори и извоюваното право на поетична интимност или т. нар. *интелектуален лиризъм* е следствие от отслабване на идеологическия натиск, което се забелязва след сблъсъка между Югославия и Съветския съюз, чието начало поставя резолюцията от 1948 година. Инстинктивната реакция на затваряне в индивидуалния лирически свят ще преобрази поезията на първите вестители на следвоенния модернизъм, като издигне в култ формата и преобрази поетическия изказ. Поезията е трябвало да се обърне изцяло към себе си и преди всичко да укрепи естетическото си самосъзнание, като едва след това се обърне към света. Официалните идеологически препятствия в известна степен отслабват, но „духът без мисъл“ („дух без рефлексие“, М. Егерич) все пак бавно се оттегля и от поезията, и от критиката, освобождавайки пространство за творческата свобода. Сръбската литература се отваря полека и за чуждестранни влияния, което наистина е отражение на политическите промени и отношения; конфронтацията между Източна и Запада се усеща и в областта на изкуството, а срещата на различни идеи променя общия културен климат и скоро донася нови поетици. „Противно на западните идеи на абсурда и отчуждението търсенето на

същността и вечните теми на съществуването, космическите тръпки и бягството от политиката в един чист и затворен свят, където сакрално и естетически са се превърнали в компенсация за човешките поражения в историята, в Източна и Средна Европа радикалното съзнание ражда литература на гордостта и на критичното отхвърляне на официалната идеология и партийната култура“ (Палавестра 1989:1). Когато става въпрос за сръбската литература, най-важната последица от тази ситуация е установяването на критическото съзнание като неделим компонент на *поетическото съзнание*, което не е могло да изкорени изцяло апологетското стихотворство, но в смисъла на художествената значимост напълно го изоставя. От петдесетте години на XX век до наши дни винаги когато в сръбската поезия се появява политическият контекст, онова, което наистина е било и все още е ценно, внася това критическо съзнание и като естетически принцип.

Превод от сръбски: Евелина Грозданова

Редактор на превода: Гергана Иванова

БИБЛИОГРАФИЯ

Двойно... 2001: Дупло дно. Београд, 2001.

Из сръбската... 1965: Из сръпске књижевности. Нови Сад, 1965.

История... 1983: Историја српске књижевности. Београд, 1983.

Константинович 1989: Зоран Константиновић, Уклети песник. Поезија између ан-
гажмана и дезангажмана // Новија српска књижевност и критика идеологи-
је. Зборник радова. Београд, 1989.

Палавестра 1989: Предраг Палавестра. Новија српска књижевност и критика иде-
ологије. // Новија српска књижевност и критика идеологије. Београд, 1989.

Перишић 1986: Миодраг Перишић. Укус осамдесетих. Панорама новије српске
поезије (Предговор). Београд, 1986.

Чалић 1995: Боривој Чалић. Орфелин. Вуковар, 1995.

СИЯНИЕТО НА БИТИНИЙСКАТА ЛУНА

ЗА СВЕТИ САВА В КНИГАТА НА ГОРАН ПЕТРОВИЧ
ОБСАДАТА НА ЦЪРКВАТА „СВЕТОТО СПАСЕНИЕ“

Саша Шмуля (Университетът в Баня Лука)

Статья имеет своей целью представить литературный образ Савы в книге Горана Петровича Осада церкви “Святого Спасения”. В фантастическом дискурсе этого романа св. Сава является не только символом сербской духовности, выражаяющейся в триединстве богословия, мифологии и литературы, но и символом ангельского посредничества на пути к свету и познанию. Роман создан по принципу “оси света”; в ясно выраженном вертикальном измерении доминирует онирический и гиперболический хронотоп.

The paper seeks to describe the literary image of Saint Sava in Goran Siege of the church “Holy Salvation”. In the fantastic discourse of the novel Saint Sava is not only a symbol of Serbian spirit which has its expression in the trinity of theology, mythology and literature, but also a symbol of angelic intermediation on the road to light and knowledge. The novel is composed using the principle of “light axis”; in the clearly expressed vertical dimension the oniric and hyperbolic chronotop is dominant.

Днес, седем века след гибелта на манастира Жича, във времето, когато се смята, че „знанията са окончателни, а времената ограничени“, само някоя книга ни напомня древните притчи за произхода и достъпността на истината, за стремежа на човека към абсолютното познание, могъществото и светлината. В книгата си *Обсадата на църквата „Светото Спасение“* Горан Петрович вплита тези мотиви в християнските и светосавски измерения на религиозното чрез манастира Жича, на който векове наред е била поверена ролята на пазител на единствения компонент, необходим, за да стане пълно абсолютното познание, а с това – и абсолютното могъщество. Император Теодор Ласкарис дарява Сава – игумена на Жича – с ангелско перо, което е и до днес в църквата „Светото Спасение“ според книгата на Горан Петрович.

Едно от споменатите предания е и сръбската народна притча, в която се разказва за пастир, озарен от видение в образа на змия, която на човешки език му внушава да търси познанието сред всички останали, многократно по-примамливи награди, по-точно – да се научи да разбира езика на животните. Това е поразяваща и гениално представена сцена на теофания

(богоявление), защото съветът на змията и просветлението на пастира са ключови по отношение на факта, че с това нему се предоставя един дар, чието притежание му осигурява всемогъщество с това, че ще владее познания от „по-висш ранг“. Нямаше да се обърнем към този пример, ако той не беше един-единствен в цивилизационното море на подобни пътища към абсолюта. Нямаше да го разглеждаме също и ако това място в литературата не беше показателно, ако не ни въвеждаше и в образа на един такъв централен герой от сръбската митология, сръбската литература и сръбското богословие, които са трите направление на сръбската духовност. Свети Сава присъства на страниците на тази книга по твърде богоугоден начин, при това не само като личност, олицетворяваща всичко, посочено по-горе, но и като личност, която е поела най-голяма отговорност за съдбата на сръбския род, като му носи и поезия, и магия, и познание от най-висш ранг; слети в един-единствен благороден дар. А сега да се върнем отново на онази подробност в текста по-горе, която нарекохме ключова. Няма да бъде трудно да се направи сравнение между съвета, който чува пастирът от притчата за езика на животните, и идентичния съвет, който архиастистърът на вси сърби Сава получава от баща си Симеон в миг на озарение. Баща му го съветва вместо безбройните прекрасни дарове да иска от василевса на Никея да се направят на стените на манастира Жича четири прозореца, които ще донесат особена сила и могъщество на тази светиня, която Сава предстои да построи докрай. „Всичко друго откажи и не взимай го, но за четирите прозореца моли, че без тях не ще имаш в що да отправиш взора си, ибо без техните очи църквата „Светото Спасение“ сляла ще да остане“. Като Божий вестител изговаря Симеон тези думи, реейки се в съня на Сава „през последната нощ в Никея“ над необятните онирически „битинийски“ простори. Отворени, прозорците по стените на катехуменията в Жича, разкриват гледки, които давали на монасите възможност да присъстват навсякъде и да насочват взора си в четирите главни посоки на времето: близко в сегашното, далече в сегашното, в миналото и в бъдещето.

Но и единият, и другият централен мотив, които сравнихме, са всъщност една и съща древна притча за познанието. И на двете места се настъпват на ултимативното условие, което предвещава гибел за оногова, който го наруши. В народната притча онзи, който знае езика на животните, е заплашен със смърт, ако издаде пред хората тайната на това познание. В книгата на Горан Петрович тайнственият слепец, към когото Симеон насочва Сава в съня му, заплашва „душите от следващите поколения (...) със сто песета от отвъдното“, ако сърбите не знаят как да използват правилно и да се отнасят с безкрайно уважение към този „механизъм“ на всемогъществото и достъпността за всекиго. В случай, че някога се отворят два прозореца едновременно. Едва тогава, разбрали мощта на разкриващите се хоризонти, но и под заплахата на слепеца от никейския площад, че прозорците може да попаднат под властта на демонични сили, Сава поема върху себе си огромна отговорност пред своя народ, който е трябвало да се пре-

върне в колективния притежател на вселенското познание и който е бил такъв за известно, кратко време. Но при походите на българи и кумани с цел да се сдобият с ангелското перо Жича е разорена, а стените с прозорците – сринати.

Значението на светлината, на хоризонтите, разкриващи се от прозорците, и на самото гледане се подчертава в сръбското устно творчество в легендите за градежа на тези прозорци, а това, че митическото „авторско право“ се приписва точно на свети Сава, естествено, не е изненада ни най-малко. В сръбската литература образът на свети Сава (като синтез на старосръбското езичество, а след това и на християнското православие, донякъде и на гностицизма) е неразрывно свързан с картина на мистичния символ на светлината и съзерцанието (в противовес на мрака и изкушенията). Кулмиационен за образа му в *Обсадата* е моментът, в който Сава се превръща за народа си в нещо много повече: става символ на посредничеството към абсолюта. Прозорците, които Сава изгражда на стените на катехуменията в Жича (в книгата на Горан Петрович), сега са истински отвори към неразбираемото, непонятното, недостъпното. Сава е първият, комуто се посочва пътят към познанието (ако го нарекохме – познанието от „най-висш ранг“). Особено показателно е това, че пътят му се посочва в имагинерните пространства на полуслънция, в които визията не е съвсем обикновено просветление. Това е епифания – връх на пътя му към съвършенството, защото едновременно е и акт на отключване на дверите на вселената.

Сава много добре познава своя народ. Това е народ, който не е скъсал с тайнствените си и недосегаеми предхристиянски корени, останал е неразрывно свързан с митовете и магията, с притчите и баянията. По времето на богоугодния Сава все още са повече от живи най-различни елементи и форми на езичество (в най-широкия смисъл на думата), и то не само сред сърбите. Същевременно и магията е още жива и присъства редовно и в обредите, и във всички други форми на проявление на човешките копнежи, от които вече изтъкнахме фаустовската жажда за достигането на абсолютното познание. Освен този стремеж архетипни са и стремежът към абсолютното могъщество, към безсмъртието, към летенето (ако ще видим) и Сава със сигурност е съзрял всичко това в светлината, в която подобни усилия са основата, върху която почиват и най-различни религиозни образци. Поезията на Горан Петрович пази следи от тях, но също е важен и фактът, че Сава като историческа личност, като човек, който се стреми към познанието и го популяризира, не е бил толкова непоколебим и е правил компромиси. Разпространявайки сред сърбите евангелските истини, не е правел това с намерението напълно да се прегради съществуващият път към всеобщата истина. Следващите векове свидетелстват за асимилацията на единия образец от страна на другия, при положение, че познанието е неизмеримо по-голямо, следите – многократно повече, абсолютната истина – по-близна в сравнение с времето, когато тя е била напълно недостъпна. Отдавна са познати подобни характеристики, които се приписват на онзи Сава, когото срещаме в легендата, разказваща за сре-

щата му с отшелника, който се „моли“ не по християнски. Главното послание на легендата е много по-дълбоко, но важното е, че Сава практически дава одобрението си този посветен да прави своите приношения пред Господя по твърде специфичен начин – вижда го как левитира, как водата го „държи“: „(...) на тебе по-добре [молитва] не ти и трябва. Затова се моли, както и досега!“ Същината на тази легенда най-много съответства на главната мисъл в *Обсадата* на Горан Петрович (която точно онагледява християнския образец). Първата от четиридесетте глави (като четиридесетте дни) наистина започва в деня, в който православните християни завършват дългия период от седемте седмици на символичното пречистване. Щом става дума за практическата идентичност на отделните религиозни образци, преди всичко подчертаваме схващането за тялото като за съсьд на греха, слят със земното. Освен всичко друго, и храната допринася за тази връзка. Затова всички религиозни системи познават поста като начин да се разхлаби обвързаността с тленното, със земното. В християнството това е стремежът човек да се въздигне, да превъзмогне плътските ограничения от една страна чрез феномена на левитацията (на отшелниците, на светците, а и на самия Христос), а от друга, чрез Възнесението Господне като върховна проява на този стремеж. Това е събитие, врязало се дълбоко в ума на всеки религиозен човек, независимо в кое време е живял и кое религиозно течение е изповядвал. Това е свещеното събъдане на възнесението в телесна форма и на обещанието, дадено на хората; това е и денят, с който завършва *Обсадата* на Горан Петрович. Въздинането към висините, било духом или телом, е архетип. Следи от него намираме (и чувстваме) в мечтата за полет, както и в многобройните религиозни и философски книги с различен произход.

В пространствата на религиозния унес, осветявани от „сияйните лъчи на битинийската луна“ всички граници на плътта са унищожени. Най-вече се надмогва плътта, която „оковава“ тялото, като му отнема възможността да се движи свободно, за да задоволи вътрешния си безкрай, т. е. своя стремеж към овладяване на безкрайните простори. По времето, когато Сава сънува битинийския си сън, душата на блаженопочившия Симеон е свободна „в огромния необятен простор (...) на сънищата“. Точно тя, душата на Симеон, придава на онирическото измерение в книгата на Горан Петрович отличителните черти на святото и евангелското. Благата вест, която получава императрица Филипа, се отнася също и до майчинството, с което тя е благословена, но истинският е живот от мига на срещата е със Симеон изцяло се пренася в сферата на религиозния унес и сънищата, в битинийските пространства. Нейната бременност трае фантастично дълго – двадесет и седем месеца, защото всъщност тя изживява само онази третина от живота си, през която същевременно сънува. Този своеобразен извънтелесен сомнамбулизъм се проявява и при брата на Сава – Стефан, който всяка нощ, облята от лунна светлина, „се дави в далечната Венеция, като става целият мокър, без дъх, посинял от дългото стоене във водата“.

Дълбоко религиозният стремеж към овладяване на безкрайните прост-

ранства се осъществява изцяло във вътрешността на манастира. Светилицето на Сава не само е място, където си дават среща четирите основни времеви и пространствени посоки, дом за укротения безкрай, но и в катехуманията практически се осъществява мечтата за достъпност на абсолютното познание. Това е най-големият дар на свети Сава на народа му, който трябва да се знае как да се използва. Това е мястото, където границите са изтрити, мястото, където се пресичат магията и реалността, митът и историята, сънят и действителността. Да се знае как да се използват хоризонтите, разкрити от прозорците, същевременно означава и да знаеш как да бъдеш близо до осъществяването на многото общочовешки стремежи. Сиянието на благодатната битинийска луна за кратко обгръща и рода на Сава.

Неслучайно е избран манастирът Жича като свято място, където първоначално се е помещавала архиепископията. Само на това място храмът, цялата жичка обител и всички, които се озовават тук, бягайки от епидемии, са могли чрез насочване на разум и молитва към Господ да превъзмогнат законите на телесното, да се въздигнат, левитирайки през дългите дни на обсадата. Откъснал се от земята, храмът „Светото Спасение“ се възнася по вертикалa, така че с основание може да се каже, че Сава наистина е определил мястото, на което е изграден манастирът, като център на космическа ос, като място, изльчващо святост, унищожаващо земните закони. От универсалния образец *axis mundi* (оста на света) Горан Петрович създава поезия. Под църквата е страховитият Шишман (със също толкова страховитата си свита), хтонично композиран, превъплътен като рис, златка и змия, чудовищно очовечени. Това е уникален „екземпляр“ в сръбския пандемониум. Пурпурно цвете от Жича се издига над хтоничното зло, вързано за него с „дръжница“. С това оста на света е завършена и цялостна. Подобна картина има, когато пред цариградските страдалци се появява въже с ведро, чийто връх достига чак до небето.

Колкото и фантастична и уникална да изглежда на читателя на *Обсадата на църквата „Светото Спасение“* левитацията на църквата, птеропсихологическите цели на този път към достигане на абсолюта се досягат и надскачат самото въздигане над земното. Това е обрисувано не само в ониричните пространства на религиозния унес, които, както се уверихме, са могли да задоволят тази подсъзнателна жажда, но и наяве. В *Обсадата* се прави опит да се конструира машина за летене чрез някои магически действия, с помощта на които онези, които са под въздигнатата Жича, постигат някакъв „относителен“ полет, като се стигне чак до всеобщото издиране на плаща на шаманите, смятан за върховно средство, с което може да се постигне абсолютният полет. Обаче плащът не само прави възможно летенето. Този могъщ магически предмет би трябало да осигурява на притежателя си и безсмъртие, и вселенско познание, „усвояване дори на онова, което все още предстои“. По следите на плаща, който води към абсолютното, основно има нечисти сили: венецианският дож и страховитият Шишман, но и младият орнитолог Богдан, който притежава знание, кое-

то е придобил с раждането си в битинийските пространства и с методите си на издирване наяве. Плащът се характеризира от науката орнитография, защото той би трябвало да се състои от десет хиляди птичи пера, с всяко от които се изписва една дума за най-важното. На всички, които почти успявали да комплектоват плаща, винаги им липсвало само едно, ангелското перо от Жича. Всяко от тези лекокрили същества, които през вековете на съвместно съществуване очаровали човека, е имало особена роля в живота му. Гугутката и гарванът например са универсалните метафори за разпятието на душата между доброто и злото, горния и долния свят. Като своеобразен механизъм, напълно съответстващ на механизма, възстановен в килията на Сава в Жича, плащът на шаманите (синтез между магия и истинност) осигурява на притежателя си достъп до Логоса (който предхожда и самото словесно творчество). Толкова е бил мощен той според тогавашните вярвания. Времето на шаманизма е времето на тесен контакт с божественото, на вещери и гадатели, които са били почти всемогъщи. Освен всичко останало, те са се грижели и за душите на мъртвите, когато напуснат телата. Самият Богдан, дете на „битинийските пространства“, еретик и изследовател, надарен със знания от пространствата на унеса и сънищата, които е невъзможно да потисне, както изглежда, е бил твърде близо до недостижимата цел – да попълни реквизита на всемогъществото със само един по-малко от необходимите десет хиляди доброволни дарове, произтичащи от емпатията, която той храни към благородните същества с вълшебния им талант да се възнасят в небесата. Но сми сълт на самото Сътворение се крие „тъкмо в най-непристъпните предели“. Абсолютът е близко, но все пак кабалистично недостъпен. Ангелското перо продължава да бъде под купола на Жича. Пчелите от кошерите за мед и воськ на Жича продължават да пазят думите на Логоса, тайната и същността, благословени от самия свети Сава.

Всичко това произлиза от дълбините на човешката душа и ни подтиква към размисъл за произхода както на человека, така и на истината. Там, в самите недра на човешката душа, е потиснато съзнанието за праистината на преекзистенцията (какво е било преди съществуването). Не е трудно да се намери опорна точка в многобройните трактати, в които се издирва автентичната истина. След грехопадението човек чувства неутолим стремеж да се въздига и да се докосва до пространствата на първоначалното си обиталище. От Платон през гностиците и неоплатонистите до апофатичните богословски съчинения (може да се предположи, че Сава е бил запознат с последните), а и до днес в реминисценциите при четенето на някои творби се очертава стремеж към „всезавършане“, въздигане до неосъзнатия, неразбираем и недостъпен бог. В междупространството, в което се разкрива йерархическият ред на безтелесните същества – посредници между абсолюта и земното, ангелите са класифицирани в девет общности, точно както и в *Обсадата на църквата „Светото Спасение“*. Като цяло тази книга може да се възприеме като образец на човешкия стремеж към божествената трансцендентност, защото и чрез самото Въз-

несение (което празнуваме като светлия четиридесети ден след Възкресението, с което пък завършва книгата на Г. Петрович), се извършва актът на въздигането по космическата вертикалa „от най-долния край на земята (...) до най-високото небе“. Тако е трябвало да бъде, но вместо радост на Спасовден се осъществява проклятието (което, да припомним, е дошло при сърбите също така със Сава от Никея) – напълно изчезва говоренето, присъствието на Логоса. Авторът от самото начало внушава това посредством разместванията в редовете на ангелите, най-близките до абсолютната шестокрили серафими чак до близките до човека невеществени небесни същества.

И така, Жича запада като едно от светите места със сходна съдба, от онези, в които е пребивавал или пребивава Логосът в своето земно проявление и където призваните са съзерцавали неговата трансцендентност. Богопризваният Сава, който я е открил като такава, не дочакал това. Неговият дух отдавна се бил присъединил към духа на Симеон и оттогава от време на време някой ги среща из битинийските полета. Там Сава бди над своя род, възможността за което му е предоставена от достъпа до абсолютната. Оттук той праща благослови си и на Богдан, битинийския син, с когото родът получава нова сила във вярата, в стремежа към висините, а той – като потомък на седемте века, който ще върви по следите на изгубеното познание, ще носи горчивината на Книгата като неин най-близък роднина. Като Йоан Богослов или като пастира, комуто е дадена възможността да разбира езика на животните (но в продължението на разказа, за което се знае малко, се говори за намерената Книга, в която той единствен е могъл да различи с очите си писаното с Прамолива). Или ще бъде свидетел на някакво ново унищожение, на някоя нова Жича, Цариград, Александрия... До пълното мълчание, до цялостното разпадане на всяко време – и така до безкрай. Или пък шамански ще политне в незнайни простори, с надеждата да се докосне до десетхилядното, до ангелското перо – реликвата на Жича. Може би ще умее да съзерцава мистичните междинни пространства, или пукнатината Битиния, или вътрешния безкрай на всеки човек, който го подтиква да търси абсолютна съзнателно или несъзнателно. Да се досегне до тайнството, към което се стремим всеки седми ден, молейки се въздухът да се разтвори благодатно над нас самите, над близките ни, а защо не и над богопомазаната жичка светиня. Пред образа на Господ Исус Христос, спомняйки си равноапостола Сава, съпроводени от исото на рояка пазителки на благодатните слова. „Ибо духовната наука не е игра, нито слово за безумието на човешките мисли, това е проповядваната света вяра Божия (...“).

Превод от сръбски: **Вяра Найденова**

ЗА НЯКОИ МЕСТОИМЕНИЯ КАТО НАЧИН ЗА ИЗРАЗЯВАНЕ НА ПОСЕСИВНОСТ В БЪЛГАРСКИ И СРЪБСКИ ЕЗИК

Донка Дойчинова (ПУ „Паисий Хилендарски“)

В настоящей работе рассматриваются некоторые сходства и различия в употреблении притяжательных местоимений в болгарском и сербском языках, на первый взгляд лексически очень близких, но обладающих существенными различиями в грамматической структуре.

The paper examines some similarities and differences in the use of possessive pronouns in Bulgarian and Serbian – languages that are at first glance so close lexically, but in fact possess considerable differences in their grammatical structure.

Местоименията в българския език търпят доста промени през историческото му развитие, но най-важната особеност при тях е, че не са били изцяло засегнати от аналитизма, а са запазили форми за два косвени падежа – родително-винителна и дателна форма при личните, а отчасти – и при останалите.

Именителните форми на местоименията в старобългарски МОН, ТВОН, НАШЬ, ВАШЬ се пазят непроменени в българския език, аз а 3 л. се използват формите на анафоричното местоимение за родителен падеж ЕГО (м. и ср. р.). По-късно в същата служба започват да се явяват и родителните форми на показателните местоимения, но с прибавка на наставки от притежателни прилагателни. В среднобългарски вече има нови притежателни местоимения за 3 л. ед. ч.: ЕГОВЪ или НЕГОВЪ, СЕГОВЪ, ТОГОВЪ, ОНОГОВЪ. По-късно тази богата система от притежателни местоимения за 3 л. ед. ч. се опростява. Днес се употребява само местоимението *негов*. Сравнително дълго в българския език живее местоимението *тогов*. Формата за ж. р. ед. ч. на анафоричното местоимение получава наставка -ин, типична за образуване на притежателни прилагателни от женски имена. Чрез вокална контракция и със старо епентетично Н, което се явява и при *негов*, се получава днешното *неин*. Още през старобългарската епоха с постепенното разрастване на дателния падеж с притежателна функция и кратките дателни форми на личното местоимение *ми, ти, му, ѝ, ни, ви, им* в приименна употреба започват да изразяват притежателно отношение. По този начин тези кратки мес-

тоимения се включват в групата на притежателните. Процесът е много характерен за българския език. Между останалите славянски езици той е отчасти познат на сръбски и хърватски език.

Възвратното притежателно местоимение СВОН е могло да се употреби в старобългарски във всички лица, но неговата употреба се е спазвала строго само в 3 л. ед. и мн. ч. В останалите лица то е могло да бъде заменено с обикновените притежателни местоимения.

Кратката дателна форма СН на възвратното притежателно местоимение е започнала да се употребява в българския език в притежателна функция както кратките дателни форми на личното местоимение. В днешните български говори се забелязва по-слабо ограничение на употребата на кратката форма *си* в притежателна функция, отколкото на дългата форма *свой*.

Както новобългарският, така и старобългарският притежават два вида възвратни местоимения. Едно от тях е т. нар. субстантивно, или лично възвратно местоимение – *себе, себе си, се*, и се употребява общо за всички лица в единствено и множествено число, без да се мени по род. Второто възвратно местоимение представлява прилагателната форма от същия корен – *свой, своя, свое*. То е т. нар. възвратно притежателно местоимение, което мени своите форми като всяко прилагателно име по род и число и може да се членува.

Според определението на Ахманова възвратно притежателно е онова местоимение, „което показва принадлежността на предмета към субекта на речта и може да се отнася във всичките три лица и двете числа (свой)“ (Ахманова 1969). Л. Манолова доуточнява, че „то изпълнява служба на определение в изречението. Когато е употребено самостоятелно или субстантивирано, може да изпълнява и други служби. Напр. *Иван отиде при своите близки. Своите са най-скъпи* (вместо *своите близки*)“ (Манолова 1993).

Следователно в съвременния български език възвратното притежателно местоимение посочва, че даденият предмет „принадлежи“ на лицето, описано в изречението с помощта на подлога (или подразбрано от окончанието на глаголната форма в сказуемото), и то не само когато подлогът е в 3 л. – *Той взе своето*, но и когато е в 1 или във 2 л. – *Аз чета своята книга, Ти четеш своята книга*. За 3 л. употребата на възвратното притежателно местоимение (или на кратката форма за дателен падеж от възвратното лично местоимение) е задължителна; използването на невъзвратни форми (*Той взе неговото*) придава на изречението друг смисъл. За 1 и 2 л. обаче се допуска успоредна употреба на невъзвратното притежателно местоимение – *Аз чета моята книга, Ти четеш твоята книга*. Такава употреба се среща при особено подчертаване на притежателното отношение. Когато местоимението е без логическо ударение, правилна е само употребата на възвратните форми – *Аз чета своята книга* или по-добре *книгата си*.

Въщност това са и тенденциите от старобългарския период на езика, но в разговорния вариант днес се наблюдава пренебрегване на формата *свой*

дори в 3 л. и само времето ще покаже ще тръгне ли българският език по пътя на езиците без такова притежателно възвратно местоимение, или не.

Но нека да разгледаме и останалите притежателни местоимения в съвременния български език. С основата си невъзвратните притежателни местоимения посочват лицето и числото на думата, с която се съотнасят, означавайки „притежателя“ (в широкия смисъл на думата) на дадения предмет; така притежателното местоимение *мой, моя, мое, мои* се съотнася с личното местоимение *аз* (1 л. ед. ч.), *негов, негова, негово, негови* – с *той* или *то* (3 л. ед. ч.), *наш, наша, наше, наши* – с *ние* (1 л. мн. ч.) и т.н. Невъзвратните притежателни местоимения за 3 л. ед. ч. посочват освен това и рода на съществителното име или личното местоимение, с което се съотнасят. Така притежателното местоимение *неин,нейна,нейно,нейни* може да се съотнася с някакво съществително в ж. р. (срв. *нейният* и съществителното от ж.р. *приятелка* в съчетанията *гребенът на приятелката и нейният гребен*) или с личното местоимение за 3 л. ед. ч. ж. р. *тя* (срв. *Тя има ли гребен?* – *Ето нейния гребен*), докато притежателното местоимение *негов, негова* и т.н. се съотнася със съществителни имена или лични местоимения от м.р. или сп. р. (срв. *неговата* и съществителното име от м. р. *ученик* в съчетанията *чантата на ученика* и *неговата чанта* или пък *неговата* и съществителното име от сп. р. *момче* в съчетанията *чантата на момчето* и *неговата чанта*).

С помощта на окончанията си всички притежателни местоимения, невъзвратни и възвратни, се съгласуват по число и род със своето определяемо, означаващо „притежаване“ предмет: *моят баща, моята майка, моето момче, моите деца* и т. н.; съгласуване по род и число има и при 3 л. на „притежателя“: *неговият баща, неговата майка, неговите приятели* и т. н.

Притежателните местоимения се употребяват:

1. Предикативно, като именна част на съставно именно сказуемо – *Тая книга е моя* и в тази функция по-често се използва общата форма на местоимението.

2. Атрибутивно, т. е. като определение на съществително име – *моята книга*. Наред с тези атрибутивни съчетания се употребяват съчетанията от съществително и кратката дателна форма на лично местоимение с притежателно значение (*книгата ми*). Притежателното местоимение е задължително в случаите, когато върху него пада логическото ударение. При липса на такова то може (но не трябва) да се заменя с дателната форма на личното местоимение. Така изречението *Моята шапка падна* би могло да бъде отговор на въпроса *Чия шапка падна?*, а изречението *Шапката ми падна* в никакъв случай не би могло да бъде отговор на този въпрос, а например на въпроса *Какво ти падна?*

Известно е, че притежателните местоимения в българския език имат две форми – членувана и нечленувана. Когато две или повече съществителни (или именни групи) се определят от едно и също притежателно местоимение в пълна форма, то предхожда първото от тях, а след останалите обикновено се изпуска. Например: *моите книги и тетрадки, нейните сини очи и дъл-*

ги черни мигли. В такива случаи краткото притежателно местоимение, за разлика от пълното, следва съществителното име (или последното от съществителните имена), което определя: *книгите и тетрадките ми*.

По-друг е случаят, когато краткото притежателно местоимение определя не самостойно съществително, а съществително име, което е ядро на именната фраза. Тогава то следва не самото съществително име, а първия елемент на тази фраза: *по-голямата ми среда, първият му голям успех*. Когато обаче краткото притежателно местоимение определя съществителни, означаващи семейни връзки, и то на един-единствен човек, то не може да бъде изпуснато дори когато определя две или повече такива съществителни имена едновременно: *майка ѝ и сестра ѝ, жена си и децата си*. Интересен факт се наблюдава при названието на родителите. Употребяват се две форми – *мама и майка ми, тате и баща ми*.

Кратките притежателни местоимения са енклитики, отнасящи се само към съществителни, притежаващи категорията определеност, свързани така или иначе с членуването. Те могат да се прибавят само след членувано име, като в словосъчетания вървят непосредствено след членната морфема, mestейки се заедно с нея. Съответната пълна форма на притежателните местоимения обаче може да се употребява и при нечленувани съществителни, напр. *негова шапка, нова негова шапка; Това са мои статии – Това са статиите ми*, но само *Това са мои статии* (не може *Това са статии ми*). В този случаи употребата на пълната форма на притежателното местоимение не отразява логическо ударение, защото няма противопоставеност с кратката форма: *една моя статия* по отношение на притежателя съответства на противопоставящите се по логическо ударение *едната ми статия и едната моя статия*.

Кратките притежателни местоимения *ми, ти, му, ѝ* могат да се прибавят след нечленувано (но определено) нарицателно роднинско име от типа баща, майка, дядо, баба, брат, сестра и т. н.: *баща му, майка ти, сестра ми, брат ѝ* и т. н. В някои случаи тези местоимения изпълняват като ли роля на член, срв. *на Иван сестрата и на Иван сестра му*, които се противопоставят като определени на израза *на Иван сестра*. Кратка местоименна форма може да се прибави и след означаващите определеност по-казателни местоимения, напр. *тази му шапка, този му навик*. Обаче след собствени имена (лични или географски), макар че те по природа изразяват категорията определеност, не може да се употреби посесивната кратка форма: *моят Петър, не Петър ми; Това е моят кон – Това е конят ми, но само Това е моят Белчо (не може Това е Белчо ми)*. Ако собственото име по изключение се членува, тогава все пак формата може да се употреби: *моето Кате, Катето ми, нашият Балкан, Балканът ни, но не Витоша ни*. Щом като към собствено име се прибави членувано прилагателно, вече можем да използваме кратките притежателни местоимения: *не Елена ми, не хубава ми Елена, но може хубавата ми Елена*. Това може да стане обаче и след нечленувано прилагателно, но при обръщение: *Хубава ми Елена*. В този случай прилагателното в м. р. ще има окончание

-и, т. е. ще се употреби старата пълна (определената) форма на прилагателното: *Мили ми Иване*. Това показва, че при обръщение прилагателното се изравнява с членуваните прилагателни имена.

Връзката на кратките притежателни местоимения с члена проличава и от факта, че в никой от останалите славянски езици, които не притежават категорията *определеност* и член, няма и такава посесивна функция на тези бивши лични показателни местоимения. По всичко личи, че това е балканският в езика ни.

Местоименията в сръбския език се класифицират в зависимост от значението и функциите им.

Според функциите си са: местоимения съществителни (т. е. скланят се по парадигмата на съществителните имена) – лични, възвратно-лични, въпросителни, относителни, неопределенителни, отрицателни и обобщителни – за лица и предмети, и местоимения прилагателни (всички останали), които се скланят като разширени форми на прилагателните имена. Местоименията само означават обектите, а значението им се определя в зависимост от другите части на изречението или от говорната ситуация.

Според семантичната класификация се обособяват следните групи местоимения: лични, притежателни, възвратни (възвратно-лични и възвратно-притежателни), показателни, въпросителни, относителни, неопределенителни, отрицателни и обобщителни.

Притежателните местоимения в категориалната си система имат специфична позиция: ясно се отличават от именните местоимения (т. нар. същински), а понякога са изключения и в своята по-тясна група – между местоименията прилагателни. Обикновено в граматиките на различните езици се причисляват към две групи – на прилагателните или местоименията. Притежателните спадат към онази група местоимения, която заради функцията или значението си понякога се причислява към категорията на прилагателните имена. В сръбския език обаче те винаги са спадали към местоименията прилагателни.

Притежателните местоимения в сръбски са:

Ч.	Л.	Единствено число			Множествено число		
		м.р.	ж.р.	ср.р.	м.р.	ж.р.	ср.р.
1	мој	моја	моје	моји	моје	моја	
	твој	твоја	твоје	твоји	твоје	твоја	
	његов	његова	његово	његови	његове	његова	
	њен	њена	њено	њени	њене	њена	
	њезин	њезина	њезино	њезини	њезине	њезина	
	његов	његова	његово	његови	његове	његова	
	наш	наша	наше	наши	наше	наша	
	ваш	ваша	ваше	в наши	ваше	ваша	
	њихов	њихова	њихово	њихови	њихове	њихова	
	њин	њина	њино	њини	њине	њина	

*Форми, характерни само за западния вариант на езика (хърватския).

От формата на притежателното местоимение се получава информация за лицето и числото на притежателя (а при 3 л.ед.ч. и за рода му), както и за рода и числото на притежавания обект. С изключение на лицето, другите категории на притежателното местоимение са идентични с категориите на прилагателното име.

В сръбски и в български има редуване на двата вида притежателни местоимения: възвратно и обикновено (*свој – мой*), но там, общо взето, употребата на обикновеното притежателно местоимение е поначало по-рядка, а се ограничава и от книжовната норма:

Волим своју мајку (не *Волим моју мајку*)

Познајем свой край (не *Познајем мой край*)

Въпреки това особено в езика на пресата, а и у отделни писатели се среща, както в българския, употреба на обикновено притежателно местоимение вместо възвратно-притежателното, което се окачествява като чуждо влияние:

Он каже да се духовни живот не сме отдавати от ъегове = своје економске базе.

Такава замяна не е възможна при наличието на един и същи вършител на действието, изразено чрез сказуемото и при по-малко разстояние в изречението между обекта и глаголното действие, срв.:

Мара нам је приповедала о Анкиној бризи за своје рањене другове (Анкини другови).

Мара нам је приповедала о Анкиној бризи за њене рањене другове (Марини другови).

Същата зависимост регулира и употребата на възвратно-личното местоимение.

В сръбския език се смята, че възвратното притежателно местоимение и притежателните местоимения нямат кратка форма (за разлика от българския език). Съчетания от типа *сестра ми, (стара) нам матери, кћер му, жена му, кућа му, брат јој, (урна) јој коса, глава вам, по соби ми* и пр. в граматиката обикновено се наричат несъгласувани словосъчетания на съкратени форми на дателния падеж на личните местоимения със съществителни имена. Но принцип разлика между тези форми и кратките дателни притежателни местоимения в българския език няма. Друг е въпросът, че в съвременния сръбски, за разлика от българския, тези словосъчетания са архаична конструкция. Макар и да се употребява често, конструкцията обхваща много стеснена част от лексиката и е непродуктивен способ за изразяване на притежателни отношения в съвременния сръбски език.

Освен чрез тези местоимения посесивни отношения могат да бъдат изразявани в сръбски и с помощта на някои от останалите видове местоимения.

За да се добие представа за приликите и разликите при изразяване на тези посесивни отношения в двата езика, предлагаме цитати от произведението на Бранислав Нушич *Автобиография* в оригинал и превода на български език¹:

¹ Използвани са изданията: Бранислав Нушић. Аутобиографија // Дела у 10 књига, т. 1, Београд, 1978; Бранислав Нушич. Автобиография // Избрани творби, т.1. София, 1990.

Затим би, после овако мудре беседе, ставио преда се познату книгу „Олendorфова метода за учење француског језика”, која је као једини уџбеник тада постојала и из које смо и ми и професор утили француски, и тада би између нас отпочео овакав дијалог од речи до речи, по Олендорфовој методи...

Питање: Брат ваше жене, има ли он једну тицу која лепо пева?

Одговор: Да, брат моје жене има једну тицу која лепо пева!

Питање: Није ли ваша сестра од тетке род сестри од тетке мојега нећака?
Одговор: Да, моја је сестра од тетке род сестри од тетке њашега нећака!

Питање: Јесте ли видели ножић мага стрица?

Одговор: Да, видео сам ножић вашега стрица на клупи у башти моје тетке, која је јуче појела једну јабуку.

Питање: Ваши старији брат, говори ли он француски?

Одговор: Мој старији брат не говори француски, али он има један перорез.

Питање: Једе ли ваша сестра радо сира?

Одговор: Да, моја сестра једе радо сира.

Како што се из ово неколико примера може видести, ова је **Олендорфова метода** необично подесна и добра за учење француског језика, а ја се сећам једнога нашег **младог дипломата** који је по Олендорфу научио француски и који је, приликом једне дипломатске посете, водио овакав разговор:
– Ваша држава, није ли она вољна бити у добрим суседским односима са нашом државом? Ваша држава није ли она вољна учинити изјаву нашој држави, да је она, ваша држава, вољ-

След тия мъдри слова учителят отваряше пред себе си известната книга „**Олендорфова метода за изучаване на френски език**“. Това беше единственият учебник по френски език по това време, от който се ползувахме и ние, и учителите, и между нас започваше следният дијалог по тази Олендорфова метода...

Въпрос: Братът на вашата жена, има ли той една птица, която пее хубаво?
Отговор: Да, братът на моята жена има една птица, която пее хубаво.

Въпрос: Вашата братовчедка не е ли роднина на братовчедката на моя племенник?

Отговор: Да, моята братовчедка е роднина на братовчедката на моя племенник.

Въпрос: Виждали ли сте ножчето на моя чичо?

Отговор: Да, виждал съм ножчето на вашия чичо на пейката в градината на моята леля, която вчера изяде една ябълка.

Въпрос: Вашият по-голям брат говори ли френски?

Отговор: Моят по-голям брат не говори френски, но той има едно ножче.

Въпрос: Вашата сестра обича ли да яде сирене?

Отговор: Да, моята сестра обича да яде сирене.

Както се вижда от горните няколко примера, тази **Олендорфова метода** е много добра за изучаване на френски език. Познавам един наши **млад дипломат**, който бе научил френски по Олендорф и който води следният разговор по време на едно дипломатическо посещение:

– Вашата държава, не е ли тя съгласна да бъде в добросъседски отношения с нашата държава? Вашата държава, не е ли тя съгласна да направи

на живети у добрим суседским односима са нашем државом?

Разуме се да се млади дипломата ко-
ристио знањем францускога језика по
Олendorфу и приликом дипломатских
вечера. Тако је, једном приликом, пап-
скоме нунцију, који је седео с **његове
десне стране**, рекао:

— **Једе ли ваша сестра радо сира?**

**декларация пред нашата държава, че
тя, вашата държава, е съгласна да живее
в добросъседски отношения с нашата държава?**

Младият дипломат, разбира се, изпол-
зваше **своите знания** по френски език,
придобити чрез Олendorфовата систе-
ма, и на дипломатическите вечери. Та-
ка той каза веднъж на папския нунций,
којто седеше от **дясната му страна**:

— **Вашата сестра обича ли да яде сирене?**

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андрейчин 1971:** Л. Андрейчин. Да помним за кратките притежателни местоиме-
ния в българския език // *Български език*, 1971, кн. 5.
- Андрейчин 1978:** Л. Андрейчин. Граматиката като наука, нейното минало и
днешно състояние // *Помагало по българска морфология. Имена*. София,
1978.
- Ахманова 1969:** О. Ахманова. *Словарь лингвистических терминов*. Москва, 1969.
- Брабец 1952:** I. Brabec, M. Hraste, S. Živković. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga
jezika*. Zagreb, 1952.
- Георгиева 1962:** Ел. Георгиева. За правилната употреба на притежателните местои-
мения // *Български език*, 1962, кн. 4.
- Головачева 1986:** А. Головачева. К вопросу о соотношении категорий неотчужда-
емости и определенности // *Славянское и балканское языкознание. Проблемы
диалектологии, категория посессивности*. Москва, 1986.
- Илиева 1985:** К. Илиева. *Местоимения и текст*. София, 1985.
- Куцаров 1997:** Ив. Куцаров. *Лекции по българска морфология*. Пловдив, 1997.
- Лашкова 1985:** Л. Лашкова. *Кратка сърбохърватска граматика*. София, 1985.
- Ницолова 1991:** Р. Ницолова. Балкански особености на българските местоимения /
/ *Българистични изследвания. Трети българо-скандинавски симпозиум (20–26
септември 1985 г.)*, София, 1991.
- Пашов 1962:** П. Пашов. За „падежите“ на местоименията в съвременния български
език // *Известия на Института за български език*, 1962, кн. VIII.
- Попова 1986:** Т. Попова. *Сербскохърватский язык*. Москва, 1986.
- Стеванович 1952:** М. Стевановић. Напоредна употреба заменица који и чији у посе-
сивној служби // *Naši jezik, Nova serija*, 3, 1952.

**ДЕСЕТ ГОДИНИ СЪРБО-ХЪРВАТИСТИКА
В ПЛОВДИВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ**

Славка Величкова (ПУ „Паисий Хилендарски“)

Началото на сърбо-хърватистиката в ПУ „Паисий Хилендарски“ се поставя през учебната 1995–1996 година. С въвеждането ѝ специалността Славянска филология в Университета придобива по-завършен вид – до този момент съществуват единствено бохемистика и полонистика. Езиковото обучение на първата група сърбо-хърватисти се провежда от две щатни преподавателки – Дарина Дончева и Гергана Иванова. На тях двете се пада неоспоримата заслуга за първите стъпки и прохождането на новата специалност. Преодолявайки немалко трудности, свързани преди всичко с недостига на учебници и учебни помагала, както и на научна литература, използвайки най-вече налични пособия и други подходящи книги от собствените си библиотеки, те двете на практика осъществяват пионерската, основополагаща за специалността роля. И все пак това не би било възможно независимо от вложения от тях ентузиазъм, самоотверженост и себеотрицание, без неоценимата помощ, оказана от Катедрата по славянско езикознание на СУ „Св. Климент Охридски“ и по-конкретно – от доц. Лили Йашкова, която тогава участва и в процеса на обучение. Първата година от съществуването на сърбо-хърватистиката оставя дълбока следа и незабравими спомени в съзнанието на тогавашните първокурсници и преподаватели поради две важни събития. Направено е първото по-голямо дарение от толкова необходимите учебници и езиковедска литература лично от проф. Божо Чорич – тогава директор на Международния славистичен център в Белград, който специално пристига, за да връчи този ценен подарък. Освен това отново с негово съдействие на младите сърбо-хърватисти е предоставена прекрасната възможност да се обучават известно време във Филологический факултет на Университета в Белград, да четат в местните библиотеки и така да подгответят своите курсови работи, а и да установят първи приятелски контакти със свои върстници от Сърбия.

Преподавателският състав постепенно се разширява. През есента на 1996 г. в обучението на студентите се включва проф. Боян Ничев – известен специалист и преподавател по сръбска и хърватска литература в Софийския университет и дългогодишен ръководител на Катедрата по славянски литератури там. Към преподавателския екип се присъединяват и други: новоназначената на трудов договор преподавателка Вяра Найденова, за известно време – лекторката по сръбски език Югослава Арсович и лекторката по хърватски език Добрила Арамбашич от СУ „Св. Климент

Охридски“, които като носители на езика имат своя принос за качеството на обучението.

През 2003 г. идва още едно дарение за сърбо-хърватистите – този път направено от Република Хърватия и връчено лично от тогавашния посланик г-н Тончи Станичич. Това са изключително ценни книги, художествена и научна литература с превъзходно библиографско оформление, което е истинско богатство за нас и което без съмнение би било нещо много ценно и за някоя от големите библиотеки.

От самото създаване на специалността не преставатисканията и опитите ни да се направят постъпки за изпращането на лектор по езика и за студентите в Пловдив, така, както е в другите университети с преподаване на сърбо-хърватски. През учебната 2005–2006 година тези непрекъснати усилия, намерили твърда подкрепа от страна на ръководството на Катедрата и Факултета, съответно доц. д-р Жоржета Чолакова и доц. д-р Иван Чобанов, както и лично от страна на ректора проф. д-р Иван Куцаров, най-сетне се увенчават с успех. Пристига първият лектор по езика на трудов договор в Пловдивския университет – ас. Даниела Йелич. Тя е особено ценена от нас не само поради своята много добра подготовка на филолог, но и поради това, че е носител на втория – йекавски книжовен изговор, което дава възможност на студентите да получат много добра представа и за него, да допълнят и задълбочат езиковите си познания. С присъщия на младите хора ентузиазъм Д. Йелич е дейна страна и при работата по сключването на договора с Университета в Баня Лука – Република Сърбска в Босна и Херцеговина, за което определена роля изиграва фактът, че е негова възпитаничка.

Днес сърбо-хърватистиката заема своето равностойно място сред останалите славистични специалности в Пловдивския университет. Между преподавателския състав се открояват високо квалифицирани специалисти, научни сътрудници в БАН, както и преподаватели със свои лекционни курсове, редовно изнасящи в Софийския университет, а и в други университети, като ст. н. с. II степен д-р Ничка Бечева от Института за български език и проф. д-р Светлогор Игов от Института по литература. Благодарение на техния самоотвержен труд, на усилията на всички останали преподаватели от сърбо-хърватския сектор вече имаме шест выпуска дипломирани специалисти, повечето от които защитили с отличен успех магистърските си дисертации. Нашите възпитаници намират своята реализация в различни сфери на живота – в областта на културата, средствата за масова информация, образованието. Някои от тях станаха наши колеги. Това са хоноруваните асистенти Евелина Грозданова, Иван Райчев и Стефан Кожухаров, а също и Донка Дойчинова – първата докторантка от дипломиралите се в Пловдивския университет сърбо-хърватисти. Тези млади хора ще продължат да развиват и утвърждават сърбо-хърватистиката като специалност, която включва наред с езиковото обучение и задълбочено изучаване на литературата, историята и културата на народите от Република Сърбия, Република Хърватия, Босна и Херцеговина, Република Черна гора. Така те ще дадат своя принос за още по-добро опознаване на тези съседни страни и народи и за по-тясно сближаване с тях.

**Михајло Пантић. Антологија српске приповетке 1–3.
Београд, „Источник“, 2005**

Разказът в сръбската литература има специално място – става дума за един от най-разпространените жанрове, чието възникване и поетическо развитие могат да се проследят от XIX век до днес. От началото си в сръбската литература жанрът на разказа не замира, но през последните два века преживява много завои и творчески промени. Има връщане към корените, експерименти, продължения, но и опити за разрушаване. Въпреки всичко разказът винаги е запазвал позициите си, отхвърляйки твърденията на малодушните, че е настъпил краят на разказа и разказването. Проследявайки развитието на разказа през всичките му поетически трансформации, ние сякаш проследяваме развитието на сръбската литература в умален модел – възникване, възход и обогатяване с необходимите творчески нововъведения. С оглед на разпространението и историческия континуитет на разказа в сръбския литературен корпус необходимостта от цялостна систематизация на този жанр под формата на една сериозна антология се явява повече от оправдана. Създавайки *Антология на сръбския разказ 1–3*, Михајло Пантић предлага на литературната общественост и на заинтересуваните читатели именно това – сериозен и достоен за внимание избор.

Интересът на Пантић към разказа не е от скоро – последната обобщена антология се предхожда от три други, в чийто фокус също е *разказът*. Едва с последната обаче този жанр е обхванат изцяло – хронологически и поетично. Без съмнение тази антология е плод на дългогодишен критически интерес и проучване на литературната история, но и на личния вкус и литературен афинитет на съставителя.

Създаването на антология е сериозна и тежка работа – в никакъв случай не се свежда само до определяне на съдържанието. Напротив, появата на една антология (какъвто и да е нейният предмет) означава много повече. Преди всичко прецизно познаване на материала и определена критическа позиция, но и изтърен вкус, формиран от богат читателски опит. При Михајло Пантић и трите предпоставки са налице. Все пак при съставянето на *Антологията* той се ръководи от три критерия. Първият се базира на субективната позиция, основана на личния вкус и предпочитания на съставителя, който е – да не забравяме това – също писател. Другият се състои в желанието да се съгласува изборът на разкази и разказвачи, като се държи сметка не само за това, какъв е разказът, но и кой е неговият автор. И третият, последен критерий, се отнася до „обективизираната картина“, създадена въз основа на вече съществуващите критически и литературноисторически трудове. Придържайки се към тези критерии, Михајло Пантић създава първата цялостна антология на сръбския разказ.

Антологията на Пантич е ценна не само с това, че предлага качествен и разнообразен избор, а и заради изчерпателния предговор, в който съставителят прави исторически преглед на цялостното развитие на жанра на разказа не само в националните граници на сръбската литература, но и в по-широк европейски контекст. Предговорът има сам по себе си цялостен характер и може да се включи в което и да е помагало по история на сръбската литература. Терминологичното разграничение на литературноисторическите и поетическите етапи, с което Пантич си служи, за да маркира позицията на разказа в националната литературна система на XX век, и което предлага и в по-ранните си книги, е наистина оригинално.

Първият том на *Антологията* под заглавие *Антология на сръбския разказ на XIX век* включва подборка от периода, през който разказът се формира като жанр в сръбската литература. Както самият Пантич казва, сръбският разказ произлиза от устната традиция, от разказваческото умение, за разлика от романа, чито основи и начало са по-различни – и по време на възникване, и по развойна линия. Историографските трудове на Вук Караджич бележат преломен момент, в който се стига до преливане на устния разказ в писмен. „Записан, той става основа на новата литература, главно на разказния жанр“, отбелязва в предговора съставителят.

Проследявайки развитието на жанра, Пантич – успоредно с класиците на XIX век – включва в първата книга на *Антологията* и по-слабо известни разкази, както и автори, които в литературата почти не са известни като разказвачи. И така на едно и също място се срещаме с Вук Стефанович Караджич, Петар Петрович Негош, Яков Игнатович, задължителния Лаза Лазаревич, Милован Глишич и Сима Матавул. Настилването на новия период в развитието на този жанр предвещават Светолик Ранкович, Бранислав Нушич, Илия Вукичевич и Радое Доманович.

Антология на сръбския разказ от първата половина на XX век обхваща плавния преход от модерна – през модернизма – към постмодернизма. През първите десетилетия на миналия век жанрът на разказа постепенно съзрява, а поетическите хоризонти вземат неподозирани дотогава измерения. Отделни автори като Раствко Петрович допринасят много за *немислимото до онзи момент разширяване на границите на възможностите на разказния изказ, преди всичко с поетизацията на езика, melodията на израза, с митичната тайнственост на представяния свят и непредвидимата асоциативност*. Основа на избора във втория том представляват Борисав Станкович, Петар Коич, Исидора Секулич, Иво Андрич, Милош Църнянски, Момчило Настасиевич, представяйки спойката между традиция, литературно наследство и нови, модерни поетически вълни в литературата.

Най-трудна е била задачата на съставителя в последната книга на *Антологията* – *Антология на сръбския разказ от втората половина на XX век*. Работата му се усложнява от самия факт, че става въпрос за съвременността и че почти липсва хронологическата дистанция, необходима, за да се разкрият изцяло литературните промени и ценности. Втората половина

на миналия век се характеризира с поетическо разнообразие и с появата на голямо число разказвачи, което значително затруднява опита за систематизация и класифициране на отделните постижения в съществуващите литературни модели. Разказът и начините, по които той е разказан, се превръщат в пространство за непрекъснати поетически нововъведения и творчески игри. Езикът и *предметността* варираят в границите от реалното до митично-символистичното съдържание. В морето от постижения обаче трябва да се направи избор, и то не какъв да е. Третия том на *Антологията* Пантич открива с разказ на Владан Десница, а списъкът е продължен с Антоние Исакович, Александар Тишма, Павле Угринов, Милорад Павич, Борислав Пекич, Драгослав Михайлович, Светлана Велмар-Янкович, Данило Киш и др. Последна в този представителен ред е *Няма песен* на Давид Албахари, с която кръгът се затваря – поне що се отнася до тази антология и нейния съставител. Повече от достатъчно, за да се очертаят разнообразието и поетическата разчлененост на жанра в най-ново време – време, в което мнозина се съмняват в по-нататъшното съществуване на разказа и разказването и говорят за *смъртта на големите нарации*.

Погледната като цяло, със своя избор от разкази и техните автори *Антологията* внушава исторически преглед на един жанр, включвайки неговото скромно начало, но и творческите му кулминации. От разказ в разказ пред читателите се разкриват необозримите пространства на творческото въображение, чиито граници все повече се разширяват, за да се разпръснат и изчезнат пред впечатляващата сила на езика и фантазията.

Както казва в предговора и самият автор, изчерпателността и всеобщатността не са цел на тази антология. Такова нещо не се и очаква от книга, чиито основни структурни принципи по правило се базират върху системата на селекцията, избора, вън от който винаги трябва да остане нещо, както и да се менят критериите. С основание можем да твърдим обаче, че става дума за една завършена цялост, която предлага прегледна и ясна картина на развитието на разказа в сръбската литература – от неговото влъсване в литературната система и несигурното му начало до все по-забележимото обогатяване, експериментиране и непрекъснати нововъведения понастоящем. И в момента, когато мнозина си мислят, че всички начини да се разкаже разказът са изчерпани, той отхвърля всичко това, оставайки един от най-значимите и разпространени жанрове.

Или, ако накрая си послужим с думите на великия Андрич, когото съставителят ненапразно цитира в началото на *Антологията*: „Начините и формите на разказване се променят с времето и условията, но необходимостта от разказ и разказване остава, а разказът продължава нататък и разказването няма край“. С *Антология на сръбския разказ* Михайло Пантич всъщност ни разказва още един разказ – разказ за разказа и начините на разказване.

Даниела Йелич

Превод от сръбски: Дарина Дончева

**Йован Христич. Пътувания из Средиземноморието.
„Балкани“, поредица „Балканска библиотека“.
Съставителство, превод и предговор: Светлозар Игов**

Издателство „Балкани“ има отлична поредица – „Балканска библиотека“, в която на българския читател са предложени славянски автори като Иво Андрич, Любомир Георгиевски, Мирослав Кърлежа, Драгослав Михайлович; както и Г. Сеферис, О. Елитис, И. Кадаре, Х. Хаджипасас и др. творци на съседните ни страни. Сред тях е и есеистичният том на Йован Христич *Пътувания из Средиземноморието*, чийто съставител и преводач е Светлозар Игов. Нашият изтъкнат творец вече има заслугата за представянето на Христич като поет в *Александрийската школа* (1996), сега впечатленията за значимостта му придобиват по-определен характер, още повече че Игов е снабдил изданието с обстоен и дълбок предговор. В чисто информативен план от този предговор става ясно, че Христич е ерудит с разностранни творчески изяви – философ по образование, той е поет, драматург и есрист; литературен и театрален критик, историк и теоретик, преводач. Показателно и интелектуално вълнуващо – без да го заявява, Игов сякаш вижда у Христич един от духовните си побратими!

Усещанията ми за подобна близост нарастваха с четенето на брилянтните текстове на сръбския автор. Така още в началното есе *Модерната литература и модерната критика*, в което се заявява, че „критиката на деветнадесети век ни остави в наследство няколко теории, които вече никой не схваща съвсем сериозно“, за да се изтъкнат приносите на Бодлер, Колридж и По, се лансира идеята, че „критиците, които дават тон в критиката на двадесети век, са поети: Пол Валери, Т. С. Елиът, Уилям Емпсън“. Спорно, разбира се, ала според Христич „в наше време критиката става творческа не само защото навлиза в области, които традиционно са били запазени за творчеството, но и защото става форма, към която се приближава и самото творчество“. Струва ми се, че това е трайно убеждение на самия Игов, чиито благородни и дълбоки литературоцентристки схващания вероятно са били удовлетворени, когато е превеждал пасажи като: „Днес вече ни се струва, че сме навлезли в една нова цивилизация, на аудиовизуалните образи. Но образът все още е повече инструмент на духовен тероризъм, отколкото на духовно облагородяване. И книгата изглежда последното убежище на онази малко духовна свобода, която още можем да искаме и да имаме в този прекрасен нов свят на шарени и шумотевици, без тишина и без радостно уединение.“

Това е писано през 1968-а и дано от цитираното не се остане с впечатление, че Христич е ретроградстващ импресионист, чужд на модерните научни схващания, за които е очевидна информираността му от „първа ръка“, а не чрез опосредстващи източници. Това, че той е писател, а не поизу-

чил се граматик, се вижда не само в увлекателни есета като „Непреходният чар на предсократиците“, в изпълнени с открытия размисли върху Шекспир, Бодлер, Т. С. Елиът, Чехов, Пирандело, а и в такива кратки, но систематични по своята същност работи като *Проблемът за творчеството* и студията *Проблемът за трагедията*. Подобни творби подсказват, че свободата на талантливо знаещия е и в заслуженото право на съждения, които естествено могат да срещнат противодействия. Ницианците и екзистенциалистите, увлечените от сюрреализма и структуралистите биха могли да възнегодуват срещу една или друга бележка (толкова по-язвителна, колкото е логически и някак кротко изказана) на Христич, но едва ли биха намерили по-сериозни аргументи, за да оборят автора в пунктовете, в които той проявява несъгласията си. Разбира се, тук не става въпрос за борба на истина срещу лъжи, а за творческо противопоставяне на собствени срещу други истинни виждания за света и човешкото, за изкуството. Претенциите за изчерпателен отговор на природните и битийните тайни са смешни и страшни – затова и Христич настоява, че днес ни липсва „идея за онова, което не сме сътворили“, поради което „мислим, че можем да създадем всичко и – което е още по-лошо – че онова, което сме сътворили, е всичко, затова и съществува голяма вероятност, че няма да успеем да сътворим много“. Този цитат от финалната част на *Проблемът за творчеството* със своята морална предупредителност спрямо себепоказания титанизъм се засреща с цитираната тук иронична фраза на Роже Кайоа за поета: „Той вика, че е пророк. И става измамник.“

Очевидно подобен тип доста разпространено измамничество не е в природата на стриктния, вдълбочен и поетичен (без изприщванията на инфанитилните емоции) Йован Христич. Това се вижда и във втората част на книгата, където есетата имат подчертано художествено-моралистичен характер. Удоволствието от четенето им е близко на изживяванията с нашия Константин Константинов – пластичността на изказа, ненатрапчивата ерудираност, вниманието към многозначните житейски детайли прави близки двамата автори. Но творец от новите времена, Йован Христич е натрупал сякаш повече горчилки, повече недоумения и злост пред абсурдите на сциентизма, за да създаде убийствено гротесковото есе *Музеят на критиката*. Във въпросния музей има всичко за творбите с изключение на самите творби. Има и студии за творби, които никога не са съществували, въз основа на които се пишат други студии, след това трети и така – до безкрайност... Дано това не напомня нищо на просветените читатели, а есето завършва така: „Исках да погледна през прозореца. Но прозорец нямаше. А навън и така беше пустиня.“

Чета Йован Христич, мисля, поглеждам през моя прозорец – пустинята навън изглежда понамаляла.

Владимир Янев

Комично у култури срба и бугара / Комичното в културата на сърби и българи. Авторски колектив. Универзитет у Ниш. Филозофски факултет. Ниш, 2005, 190 с.

Сборникът с научни статии, посветени на комичното в сръбската и българската култура, е резултат на съвместен научен проект между университетите във Велико Търново и Ниш. Темата за комичното е представена в 14 публикации, обогатени с нови тълкувания и разбирания на този неизчерпаем феномен в историята на човечеството.

Обект на изследване са различни прояви на комичното и езиковите средства на изразяването им. Сред един от източниците на комичното се сочи оказионалното словотворчество, застъпено в анекдотите. Как се постига смешното в анекдотичния текст и каква е ключовата роля на оказионализмите в него, разкрива В. Бонжолова в статията си *Оказионалното словотворчество в анекдотите като източник на комизъм* (с. 7–17). За постигане на смешното при създаването и интерпретирането на вица от голямо значение са използваните комуникативни стратегии. На тази тема е посветена статията на Д. Генова *Комуникативни стратегии при разказването на вицове* (35–43). Предмет на анализ са и други средства за постигане на комичното, напр. стилизацията или езиковата игра (в статиите на М. Илиева *Стилизацията в услуга на комичното*, с. 49–56, и И. Ликоманова – *Езиковата игра в съвременната комуникация*, с. 75–84); вербалната комичност (И. Цветковић – *Вербална комика у Стеријиним комедијама*), степените на комичното (Н. Богдановић – *Комика између осмеха и подсмеха*).

Друга част от публикациите интерпретират онези гранични ситуации, в които комичното и тъжното се докосват, за да напомнят за карнавалното начало като част от балканския хронотоп и елемент на народната смехова култура, така добре представено в творчеството на български и сръбски писатели (вж. Хр. Бонжолов – *Да се смееш ли, да плачеш ли? .... Трагичното като комично в разказите на Чудомир; Милентије Ђорђевич – Санда Аризан Витез Тужнаго лица. Комично и трагикомично у Ивановићевом роману Аризани*). Комичното като присъствие в комедийните концепции на автори като Бр. Нушић, Л. Недић е предмет на анализ в статиите на Г. Миленковић „*Милан Миличевић“ Лубомира Недића: критичка свест и феномени комичног* (с. 85–114) и Г. Максимович *Комедиографски поступак Бранислава Нушића* (с. 115–140).

Комичните лица на народните разказвачи Хитър Петър и Настрадин Ходжа са разкрити в статиите на Р. Радев *Хитър Петър – възможният невъзможен еротичен герой* (с. 141–158) и М. Йовановић *Настрадин Ходжа – комични лик народних приповедака* (с. 57–66). На присъствието на

смеха в българската фразеология се спира Д. Константинова (с. 67–74).

На въпроси, свързани с изкуството на превода на хумористични и сатирични произведения, е посветена статията на Г. Савов *Превођење хумаора и сатире – уметнички и лингвистически проблем* (с. 159–168).

Сборникът представя научната продукция на две водещи славистични звена в България и Сърбия и отразява тяхното плодотворно сътрудничество.

Диана Иванова

Slavic Network, или изучаване на славянски езици по интернет <http://www.slavic-net.org/>

Славянските езици винаги са били част от европейския езиков атлас, а и не само от него. Идеята за обединена Европа насочи вниманието и към малко игнорираните в последните години славянски езици. Реализацията на подпрограмата Slavic Network – Езикова и културна интеграция – в рамките на програмата „Сократ Лингва 1“ е дело на шест университета: Шълонския университет в Катовице, Оломоуцкия университет „Фр. Палацки“, университета „Ян А. Коменски“ в Брatisлава, университета в Любляна, Софийския университет „Св. Климент Охридски“, университета „Мартин Лутер“ в Хале и едно радио (Българското национално радио – програма „Христо Ботев“). Главните цели на проекта според авторите му са да привлече вниманието на хората, проявяващи интерес към славянските и неславянските страни, към изучаването на славянски езици (полски, чешки, словашки, словенски и български) и да покаже сходствата и различията в езите и културите на съответните страни. Естествено възниква въпросът защо не са включени всички славянски езици. Подбрани са езиците на славянските страни, които са вече част от Европейския съюз, и на най-новата членка – България.

С напредването в усъвършенстването на новите технологии изучаването на чужд език постепенно излиза от традиционните учебни рамки, но не престава да бъде същински приоритет на образователните институции. Необходимостта от по-голяма практическа насоченост в обучението по чужд език налага появата на такъв тип мултимедийни продукти. Проектът събира на обща интернет страница сравними модули (диалози, подбрани текстове), отразяващи езиковата и културната специфика на петте страни, участнички в проекта. Представени са основни езикови ситуации, съобразени с реалиите на всеки един език, а освен това към част от текстовете са на разположение и аудиоверсии от носители на съответния език. Основните теми са разработени в модули и засягат различни области: поздрави и формули за учтивост, документи, пазаруване, транспорт, хранене, услуги, поща, среци, хотел, здраве. Разработени са типични за отделните държави ситуации, като са включени помощни текстове от съответната

литературна класика. След цялостното приключване на страницата на разположение ще е обща информация за тези държави на всеки един от петте езика. Може да се изслуша и химнът, да се научи нещо за историята на дадената страна, както и традициите и обичаите в нея. Съществува и опция, с помощта на която едновременно може да се проследят на екрана два текста по избор. Освен това за улеснение Програмната помош и Езиковата помош са предложени и на английски език. Единствено като препоръка към проекта би могло да се отправи да бъде добавен и раздел с фонетичните особености на всеки един от петте представени славянски езика.

Смисълът и идеята на такъв тип проекти е да премахне езиковите граници в обединена Европа между славянския и неславянския свят.

Борислав Борисов

**Десанка Максимович. Търся милост (поезия).
Подбор и превод от сръбски: Първан Стефанов.
София, „Захарий Стоянов“, 2002, 121 с.**

Книгата е преведена и издадена на български след смъртта на поетесата (1993 г.) от българския поет Първан Стефанов, който в своето портретуване пише: „Десанка Максимович е поетеса от съзвездietо на първите величини – Ахматова, Мицтал, Багряна... Няма да бъде пресилено, ако кажем, че с нейната кончина си отиде последният ренесансов поет на юнославянския свят“.

Стихосбирката *Търся милост* (*Тражим помиловање*) е създадена и излиза от печат в Белград още през 1964 г. Това са годините, през които Югославия, както и всички комунистически държави, си има своя Голи оток – остров на смъртта, по подобие на архипелага ГУЛАГ в тогавашния СССР, на Белене и Куциан в България.

Поетическото слово води диалог и монолог на езоповски език с човечите чрез „цар Душан“, а „Маршалът“ се прави на неразбиращ. Това е изказ на човека поданик (*По пътя, по царския, крачат хора; За песните; За пастирката без бащино име; За помилваните затворници; За войнишките гробища; За знатните и др.*). Във всички стихотворения се напластва една идея, един отклик на поетесата, на нейното сърце, обърнато към хората, изпращани на война за спасяването на една измислена империя, на хората, които се трудят по нивите, грижат се за домовете, за дърветата, оставят зърна за птиците. „И всичко това за славата на владетеля, на Маршала.“

В сюжета се налага идеята предчувствие на поетесата преди четиридесет години за ужасната катастрофа на една малка или по-голяма империя, за кървавата гражданска война, която ще се случи. Поетичното чувство идея е непогрешимо във времето – Десанка Максимович страда

за селата и градовете, за хората, жените и децата, затрупани под развалините:

Що за хора са тия хора?
Туй са селяни, дръзнали да подръпнат
за брадата своите владетели...

По пътя, по царския, крачат хора

Поетичният изказ се старае да им помогне, да потърси милостта на човеците:

Търся милост, царю, за ония,
дето газят водата жадни
и минават през златото чисти,
за ония, с които сме тъй различни
и за другите, дето са като мен.

За ония, които се спъват на прага

Между стихотворенията има шедьоври на съвременната сръбска поезия, посветени на любовта, на майчинството, на природата и красотата (*За изгубените любовни писма; Щастие; Но те моля и теб; Боязън; За Пепеляшка; Предчувствие; За земята старинна, песенна и др.*).

Накрая моля читателите преди стихотворенията да прочетат предговора на нашия поет Първан Стефанов. Там ще опознаят Десанка Максимович. На едно литературно четене, под дърветата, скромно, в центъра на Белград „се извисяват редом до стволовете слабоватите фигури на двата колоса на сръбската литература: Иво Андрич и Десанка Максимович“. А в стихобирката ще прочетем нейното *Завещание*:

Няма нищо да ви оставя
освен думите, в стих оковани,
както в късчето кехлибар
е вградено древното насекомо...

Кичка Пешева

Дубравка Угрешич. Няма никой вкъщи. Есета. Превод от хърватски Людмила Миндова. Издателство „Факелекспрес“, София, 2006, 326 с.

Появи се на книжните витрини най-новата книга на съвременната хърватска писателка Дубравка Угрешич – *Няма никой вкъщи*. Сборникът с есета се състои от четири части. Първата от тях съдържа фейлетони и хумористични фрагменти, втората съдържа есетата *Европа, Европа и Амстердам, Амстердам*, а последната е всъщност пътепис в есеистична форма, в който увлекателно писателката запознава читателя с историята, архитектурата, опита и духа на холандците, красотата на родината на лалетата. Издадена е на холандски език като самостоятелно издание.

Третата и четвъртата част са предимно политически есета, в които се преплитат персонажи както на измъчените хървати и сърби, така и на руснаци – московчани, мечтаещи и вярващи в падането на комунизма. Писателката взема своите персонажи от прекия контакт с действителни герои, с които тя се среща, както пътувайки из родната Хърватия (Хърватска), така и в посткомунистическа Сърбия и Москва.

Със силно публицистично перо писателката жигосва безразличието на модната стрийптизорка, която играе в порно-сцена на „Голи Оток“ (югославския „ГУЛАГ“ или българското „Белене“). Описва персонажи на московски шофьори, на професионални „алкохолици“, които обещават да пият до падането на комунизма.

Въвеждайки читателя в „глобалния поглед върху света“, писателката много умело, с тънкото перо на художествения изказ свързва глобалистичката със сивия ден и скучната Евровизия с нейните банални видеоклипове, със CNN и неговата реклама на сърфърите в киберспейса. Модерният човек си купува билети до Луната, „заменена от модата да се купуват скъпи презоceanски екскурзии на модерни варианти на „Гитаник“... Сърцето на света е много старо, скоростта е нова и млада... Защото в този момент човечеството все още дори не знае пътните условия за влизане в следващото хилядолетие – на велосипед ли ще се вози тогава, както предвиждат онези по-малко загрижените, или пък може би на нещо трето.

„Самата аз не разбирам нищичко от глобалните неща. При всички случаи обаче след онова изречение от съня ми – „Ела да ти покажа какво е глобален поглед върху света“ – спя много по-нашрек“.

Дубравка Угрешич, чиято майка е българка, е родена на 27 март 1949 г. в гр. Кутина. Завършила литература в Загребския университет, работи като научен сътрудник в Института за литературна наука в Загреб. През последните години преподава средноевропейска и руска литература в няколко европейски и американски университета.

Произведенията ѝ са удостоени с международни отличия, между които годишната награда на Швейцария „Charles Veillon“ – за най-добра книга с есета (1996), холандската „Verzetsprijs“ (1997), германската награда за есеистика „Хайнрих Ман“ (2000), италианската „Premio Feronio“ (2004) и наградата на английския ПЕН център (2005).

На български език са преведени романите на Угрешич: *Форсиране на романа река* (*Forsiranje romana reke*, 1988), *Музеят на безусловната капитулация* (*Muzej bezuvjetne predaje*, 1997), *Министерство на болката* (*Ministarstvo boli*, 2001) и есеистичните книги *Американски речник* (*Americki fikcionar*, 1993), *Култура на лъжата* (*Kultura laži*, 1996), *Четенето забранено* (*Zabranjeno čitanje*, 2001).

ХРОНИКА

НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ НА СЛАВЯНСКОТО ДРУЖЕСТВО В БЪЛГАРИЯ

На 14 и 15 април 2006 г. в обновената зала на Славянското дружество в България на ул. „Славянска“ № 6 в София бе проведена национална конференция на тема: „Славянският свят – вчера, днес и утре (език, фолклор, литература, история)“. Тя бе организирана от Славянския комитет с председател чл.-кор. проф. М. Виденов и членове господата Т. Гигов и Кр. Лазаров.

В дух на православните традиции началото беше ознаменувано с тържествен водосвет, отслужен от Негово Високопреосвещенство Ловчанския митрополит Гавриил.

Конференцията бе открита в Големия салон от председателя на дружеството акад. Н. Попов, който се обърна с приветствено слово към участниците и гостите и пожела ползотворна работа на всички настоящи и бъдещи членове на Славянското дружество. След него бяха прочетени пленарните доклади под председателството на проф. М. Виденов. Проф. Виденов изнесе доклад на тема: „Славянските езици – вчера, днес и утре“. Основни теми на останалите доклади бяха мястото на славянския свят в европейската култура, историческият потенциал и перспективите за развитие на Славянското дружество.

Конферентните доклади бяха групирани в няколко големи секции: „Езикознание“, „Литература“, „Култура и история“, „Тематични доклади“.

В секция „Езикознание“ бяха представени интересни и разнообразни научни разработки. Доц. Йовка Тишева изнесе нова информация, лично експериментирана от нея, относно българските „езикови острови“ на Балканите – съвременни теренни проучвания на банатския говор. Нейното изследване е част от проект на екип от Факултета по славянски филологии в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, който изучава българския език в славянско и неславянско обкръжение. Доц. Цонка Люцканова запозна аудиторията с приноса на руската школа в изучаването на детския език. Доц. Христина Тончева изнесе данни за един неизвестен досега в науката препис на Богоявленския чин в църковнославянски требник от XVIII век, съхраняван в Хилендарския манастир в Атон. Доц. Красимир Стоянов представи типология на неологизмите, регистрирани в руски и българския печат през периода 1944–1956 г. Д-р Катя Чаралозова прочете доклад за българските собствени имена с експресивни суфиксии в съпоставка с експресивните лични имена в полски и руски. Д-р Павлина Кънчева направи характеристика на съществителните имена за материални обекти в българския медицински научен текст. Н. с. Ванина Сумрова запозна аудито-

рията с някои интересни езикови обрати, в които субекти от мъжки пол са маркирани с грамеми, означаващи феминалност, и обратно – субекти от женски род се срещат изписани с грамеми, маркиращи мъжкородова принадлежност. Гл. ас. Кремена Вълчева-Тихова представи езиково описание на глаголите за движение според съвременното състояние в славянските езици. Диана Попова и д-р Надежда Столянова прочетоха доклад върху езиковия образ на парите в българския и полския език.

В секция „Литература“ също бяха изнесени много интересни съобщения. Ст. н. с. Теодора Готовска-Хенце запозна аудиторията с живота на чешката писателка Божена Немцова и с нейния принос в развитието на славянството.

В секция „Култура и история“ доц. Константин Попов разказа за своите срещи с редица руски учени и писатели: Озеров, Попонов, Розентал и др. Д-р Катя Иса представи категорията определеност в някои (не)български идиоматични изрази.

Приятелските и професионалните разговори между участниците в националната конференция продължиха и вечерта на коктейла в обновената зала на Славянското дружество. На следващия ден конференцията бе тържествено закрита. Организационният комитет пое ангажимент всички изнесени доклади да бъдат публикувани в сборник и отправи призив към новоприетите членове на дружеството да се включат активно в бъдещата дейност по изграждането на единна славянска общност в обединена Европа.

Христина Тончева

ЯН КОШКА

IN MEMORIUM

На 11 май 2006 година ни напусна един от най-видните чуждестранни българисти – словашкият учен проф. д-р Ян Кошка.

Ян Кошка е роден през 1936 година в Будина, Словакия. През 1960 година завърши специалността *Словашки език и история* във Философския факултет на Братиславския университет „Ян Амос Коменски“. В периода 1958–1959 година специализира български език и литература в СУ „Св. Климент Охридски“. Още по време на следването си публикува статии, посветени на българската литература, и превежда от български език. От 1961 година до края на дните си работи в Института за световна литература към Словашката академия на науките, на който става директор през 1992 година. От 1961 година до 1990 година той е и хоноруван преподавател във Философския факултет на Братиславския университет, където води лекции и упражнения по история на българската литература и култура и теория на превода.

Центрър на неговата научна дейност става българистиката. Ян Кошка е един от най-значимите чуждестранни изследователи на българската литература, в частност на словашко-българските литературни и културни отношения. Свидетелство за това са и неговите 4 монографии: *Българският поетически модернизъм* (*Bulharská básnická moderna*, 1972), *Словашки погледи към българския юг (1826–1878)* (*Slovenské pohľady na bulharský juh*, 1978), *Словашко-български литературни отношения (1826–1918)* (*Slovensko-bulharské literárne vzťahy*, 1985), *Рецепцията като творчество. Словашко-български литературни отношения (1826–1989)*, (*Receptcia ako tvorba. Slovensko-bulharské literárne vzťahy*, 2003). Изследователското внимание на Ян Кошка е насочено към проблемите за културната идентичност на славянските народи, търсещи своето „различие“ във времето на налагашата се глобализация; за междукультурните и междулитературните отношения в славянския свят. Както посочва Кошка в една от своите монографии, „отношенията с другите народи ни помагат по-добре да разберем кои всъщност сме ние“.

Ян Кошка обстойно проследява различните етапи, през които преминават словашко-българските литературни отношения (от „откриването“ на българите като етнос, част от славянството, през запознаването с българския обществено-политически живот главно с помощта на тогавашната

публицистика и българистика, до същинския интерес към новата българска литература, позната в Словакия чрез преводите на христоматийни текстове от нашата литература, и търсенето на аналогии между словашката и българската литература), като подлага на задълбочен анализ обществено-политическите и идеологическите фактори, обуславили темпа и посоката на тези отношения през отделните години (от 1826 до 1989 г.). Според Кошка в основата на словашко-българските литературни и културни отношения стои т. нар. „стимулираща аналогия“, при която се модифицират конкретни литературни факти с оглед на потребностите и желанията на приемащата литература. Така докосването до една самобитна и оригинална чужда литература, каквато е за словашките българската, се превръща в стимул за осъзнаването и оценяването на собствената самобитност.

В изследванията на Ян Кошка върху рецепцията на българската литература в Словакия ключово място заема терминът „интерпретативна аналогия“. С него Кошка заменя традиционно използвания термин „влияние“. Тази замяна е наложена от неговото разбиране, че при рецепцията на чуждите творби водеща роля има приемащата литература. В този смисъл интерпретативната аналогия е новото съдържание, което възприемащата страна прибавя към вече съществуващото в творбата. По такъв начин рецепцията се превръща в своеобразно творчество. В хода на подобни замени и оглеждания приемащата литература всъщност трябва да реши преди всичко въпроса за собствената си идентичност и уникалност. Тезите на Кошка се доказват особено категорично от начина, по който във времето са се развивали словашко-българските литературни отношения.

Представата за разнопосочните търсения на Ян Кошка би била непълна, ако не се спомене и преводаческата му дейност. Благодарение на него в Словакия са познати текстове на Христо Ботев, Иван Вазов, П. К. Яворов, Гео Милев, Атанас Далчев, Йордан Йовков, Любомир Левчев, Павел Матев, Димитър Стефанов, Блага Димитрова, Антон Дончев, Николай Хайтов, Ивайло Петров, Павел Вежинов, Андрей Гуляшки, Георги Марков, Йордан Радичков. Негов е и преводът на химна *Върви, народе възродени*. През 1961 година Кошка издава репортажната си книга за България *Сънчева Марица* (*Slnečná Marica*). През 1981 година излиза съставената от него антология с текстове на български литературни изследователи и критици – *Литература и съвременност. Антология на българската литературна наука* (*Literatúra a súčasnosť. Antológia bulharskej literárnej vedy*).

За да очертаем в пълнота неговия творчески портрет, трябва да посочим и факта, че Ян Кошка е автор на 5 стихосбирки: *Мечта за оръжия* (*Snívanie o zbraniach*, 1967), *Огънят и буките* (*Oheň s bukmi*, 1970), *Естествените неща* (*Prirodniny*, 1972), *Съучастие* (*Učast*, 1973) и *Летоброене* (*Letopisť*, 1987).

Ян Кошка е носител на множество словашки и международни награди. За приноса си развитието и популяризирането на българската литература и култура е удостоен с почетна грамота на министъра на културата на Република България (през 1996 г.), с титлата „Доктор хонорис кауза“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (през 1997 г.) и с орден „Стара планина I степен“ на президента на Република България (през 2000 г.).

НЕЮБИЛЕЙНА ПРИЗНАТЕЛНОСТ

10 ГОДИНИ ОТ СМЪРТТА НА ПРОФЕСОР БОРИС СИМЕОНОВ (1925–1996)

Мисля, че имам право да свидетелствам за Борис Симеонов Димитров. Бил съм негов студент, бил съм негов асистент. И ако не ме лъже суетата, отношенията между нас преминаваха границата на официалната и полуофициалната колегиалност.

Професор Борис Симеонов беше един от последните представители на, ако мога така да се изразя, „стария академизъм“. Самият той с гордост изтъкваше, че е ученик на академик Владимир Георгиев. Не знам как ще се стори това на днешните студенти, но той държеше аудиторията да го посреща на крака, когато влизаше в час.

Разбира се, академизъмът не се изчерпва само с външните ритуали. За поколения студенти лекциите на професор Симеонов бяха не само част от учебната програма, но и интелектуално предизвикателство, защото те съдържаха не толкова резюме на написаното по учебниците, колкото оригинални идеи, най-съвременни постановки, дискусионни становища. Същия интерес предизвикваха и многобройните спецкурсове, водени от професор Симеонов, които бяха посветени на проблемите на балканското езикознание, прабългарския език и древните писмени паметници по българските земи.

Професор Борис Симеонов обаче общуваше със своите студенти не само по време на занятия и изпити. Столици бъдещи филолози са преминали през кръжока по езикознание, ръководен от него, а десетки други са подготвили своите дипломни работи благодарение на помощта му. За развитието на всеки свой кръжочник, дипломант или докторант професор Симеонов имаше дългосрочна стратегия, чиято крайна цел беше създаването на един безупречно подготвен езиковед.

Нека обаче свидетелствам, че той не беше от професорите, самозаключили се в кулата на езикознанието. Както изисква истинският академизъм, ученият трябва да се занимава задълбочено с едно нещо, но трябва да разбира добре и от всичко останало.

Класик по образование, професор Симеонов беше изbral за своя любима тема фонологията, чиито идеи по онова време не бяха идеологически препоръчителни. Той изследваше нейната проблематика и в чисто теоретичен аспект (*О некоторых основных вопросах теоретической фонологии*, сп. „Болгарская русистика“, 1975, кн. 1), и в съпоставителен план (*Общие черты фонологических систем balkанских языков*, сп. „Балканско езикознание“, 1977, кн. 1–2), и като практически модели (*Структурно-фонологична и дистрибутивна интерпретация на българските сонантни фонеми – В: Помагало по българска фонетика*, 1980).

Само искам да вметна, че идеите, изложени в споменатите публикации, са толкова авангардни поне за българската традиция, че вече повече от тридесет години не могат да бъдат „узаконени“ чрез школските и университетските учебници.

За сметка на това учебниците, написани от професор Борис Симеонов (*Помагало по езикознание*, със съавтори М. Москов и Ж. Бояджиев, 2. издание, 1971), продължават своя безсмъртен ксероксен живот.

А добър учебник може да напише само този, който притежава школувано теоретическо мислене. Един от първите трудове на професор Борис Симеонов е *Произход на езика и религията* (1959). И до днес препоръчвам на своите студенти да прочетат ста-

През ноември 2005 г. студентско-докторантският лингвистичен клуб „Проф. Борис Симеонов“ организира среща разговор по случай 80-годишнината от рождението на своя патрон. В Заседателната зала на Пловдивския университет домакин и гости, сред които – проф. д-р Петя Асенова, проф. д-р Диана Иванова, проф. д-р Иван Куцаров, доц. д-р Мария Данчева, доц. д-р Красимира Чакърова, научен ръководител на клуба, гл. ас. Иванка Гайдаджиева, гл. ас. д-р Константин Куцаров, дъщерята на Б. Симеонов – Вера Димитрова, създадоха онази комуникативна атмосфера, където се успели специфичното езиково взаимодействие, наречено общуване. Такова, каквото през годините го е провеждал ученият и човекът проф. Борис Симеонов. Ето и част от изказванията на неговите колеги и приятели.

В тези 40 години, които е прекарал зад катедрата и между студентите, паралелно е публикувал 253 изследвания, 9 от които са монографии, около 130 – популярни тълкувания на географски и други имена, писал е учебни помагала, рецензиран е трудове на свои ученици, редактиран е стотици страници. Участвал е в 30 международни и 50 национални научни форуми. Той беше човек, който можеше да си губи времето за другите хора, без да смята, че в това време може да напише нещо, с което да прослави себе си. Няма езиковедско звено в България без негови ученици...

тията *Структура на думата (опит за логическо описание)* в списание „Български език“ (1975, кн. 3).

Може би за по-широкия кръг читатели ще са интересни публикациите по друга любима тема на професор Борис Симеонов – прабългаристиката. Дано новите патристи, които обичат да разплитат, заплитат и разявят конски опашки, прочетат десетките негови статии и бележки по прабългарска ономастика. Нека от техните редове научат, че белезите от подковите на Аспаруховата конница в българския език са повече от десетина (*Новооткрити прабългарски думи в езика ни*, сп. „Български език“, 1984, кн. 5). Нека обяснят на децата си какво всъщност означава думата **българин** (*Произход и значение на названietо „българи“*, сп. „Векове“, 1976, кн. 5). Нека допълнят наученото от учебниците по история с тълкуванието на имената на Аспарух (*Произход и значение на личното име на хан Аспарух*, сп. „Векове“, 1977, кн. 3) или Омуртаг (*Произход, структура и значение на личното име хан Омуртаг*, списание „Български език“, 1984, кн. 6).

Изследванията по ономастика изискват не само голяма ерудиция, но и забележително трудолюбие. В ПУ „Пасий Хилендарски“ професор Симеонов поощряваше събирателската дейност на студентите и по-младите преподаватели. Той помагаше за организацията на научни експедиции и изискваше от дипломантите активна теренна работа. Благодарение на създадената от него традиция и до днес езиковедските катедри в университета разполагат с богат архив от ономастични и диалектологични материали за почти цяла Южна България.

Между другото името на професор

Две области му бяха любими – ономастика и прабългаристиката. Хабилитационният му труд за доцент е Топонимията на Годечко. Пръв започна да организира студентски експедиции за събиране на топономичен материал. Мисля, че на него дължим и най-ценните текстове за фонологичната система на балканските езици.

Проф. д-р Петя Асенова

Той е една неразделна част от ядрото, създало филологията в Пловдив. От всички езиковеди от по-старото поколение най-много съм общувал с него. Едва ли с друг човек съм говорил толкова за езикознание. Беше пълен с идеи. Всичко тръгваше от неговия кръжок. Студентите го обичаха.

Имаше нелек живот, но винаги е бил оптимист, ведър и смел.

Проф. д-р Иван Кущаров

От проф. Симеонов усвоих самия преподавателски занаят, а заедно с това и структурното езикознание. Възхищавах се на ерудицията му и на начина, по който поднасяше с лекота материала, без никога да пропусне шеговития акцент – част от неговия характер и от цялостното му отношение към света и към себе си. Не е възможно някой да е познавал проф. Симеонов и да не го е запомnil за цял живот.

Легендите за Боби като че ли вървяха преди него и предизвестяваха навсякъде неговата поява, но същевременно го превръщаха и го превърнаха в символ на силно университетско присъствие.

Доц. д-р Илияна Кръпова

Борис Симеонов се споменава с признателност не само в ПУ „Паисий Хилендарски“. Той направи много за укрепването на филологическата наука в тогавашния Висш педагогически институт в Шумен. С добро чувство си спомнят за него и тези, които е учили или с които е работил в СУ „Св. Климент Охридски“ и в Института за чуждестранни студенти.

Говорил съм с много хора, които повече или по-малко познаваха професор Борис Симеонов. Всички си спомнят за него и с уважение, и с усмивка. За себе си вече не знам кое е по-важното: дали да си често срещано име в научните библиографии, или да си запомнящ се герой от академичния фолклор? А може би това са двете страни и на „стария“, и на „новия“ академизъм?

Така и посмях да му подаря една нова и голяма, ама много голяма и удобна чанта. Старатата чанта беше пропътувала хиляди километри по ежеседмичния маршрут София – Пловдив – Стара Загора – Шумен – София. Беше пренесла тонове интересни книги и ръкописи на колеги и студенти. В новата чанта на професора щеше да има място за всичко: за тоалетните принадлежности, лекарствата и спринцовките; за очилата, книгите и вестниците; за грижите, радостите и благодарностите...

Днес, когато пътуваме, си носим като че ли само лаптопите. Дано поне в компютрите си пазим файл със снимки на любимите учители.

Лъчезар Янков

СТАЙКО КАБАСАНОВ – ТВОРЕЦ НА БЪЛГАРСКОТО ЕЗИКОЗНАНИЕ

100 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО МУ

В родопското село Момчиловци на 22 март 1906 г. се ражда езиковедът Стайко Кабасанов. Диалектолог и методист, създател на важни изследвания в двете области на нашия език, той превръща научния си принос в един от компонентите, оформящи световното славистично своеобразие на езиковедската българистика.

Стайко Кабасанов следва славянска филология в Софийския университет, където се дипломира през 1932 г., а интерес към проблемите на родната реч проявява още като студент: първата му публикация е в сп. „Родопски преглед“ (кн. 2, 1931) – *Езикови бележки за родопските говори*. После е учител в Кърджалийската гимназия, през 1934 – 1940 г. преподава в Американския колеж (в Симеоново край София), до 1944 г. е учител в Пловдивската мъжка гимназия, през 1944 – 1946 г. е директор на Девическата гимназия в Пловдив. Преподавател е в Пловдивския учителски институт (1946–1952), когато го привличат за асистент в Историко-филологическия факултет на Софийския университет и започва да води упражнения по българска диалектология, една новосъздадена учебна дисциплина. През 1964 г. се хабилитира за доцент по методика на българския език, а от 1973 до 1981 г. ръководи Катедрата по методика на обучението във Факултета по славянски филология. Заемал е длъжността зам.-декан на Филологическия факултет в Шуменския висш педагогически институт (днес Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“)¹.

Авторите, писали за научното присъствие на езиковеда и човека доц. Стайко Кабасанов, посочват, че е „измежду малцината добри познавачи на родопските говори“ (М. Младенов)², „един от най-изтъкнатите наши родоповеди“ (Ив. Кочев)³, „пример за честен и безкористен човек и учен, внимателен и доброжелателен колега, чужд на научната суета и шумната слава“ (Т. Бояджиев)⁴, „специалистът с общи признания заслуги към теорията и практиката на обучение-

¹ Вж. Ив. Куцаров. *Славяните и славянската филология*. Пловдив, 2002.

² М. Сл. Младенов. Доц. Стайко Кабасанов на 70 години. // „Български език“, 1976, кн. 6. (Там вж. и библиография на трудовете на Стайко Кабасанов до 1976 г.).

³ Ив. Кочев. Виден български езиковед. (Доц. Стайко Кабасанов на 80 години). // „Български език“, 1986, кн. 6.

⁴ Т. Бояджиев. Доц. Стайко Кабасанов на 70 години // „Език и литература“, 1976, кн. 2.

то по български език, преподавателят с приноси за развитието на българистиката в чужбина, един от дейните организатори на филологическата наука в СУ „Климент Охридски“ и ВПИ – Шумен“ (К. Димчев)⁵.

В областта на българската диалектология научните търсения на доц. Кабасанов са насочени основно към родопските говори⁶. Монографията му *Говорът на село Момчиловци, Смолянско* (Известия на Института за български език, кн. IV, 1956) се определя като „първото цялостно и пространно изследване на родопски диалект“⁷. Тя съдържа пълно описание на фонетичната и морфологичната система на говора, изнесен е важен за историческата граматика на българския език материал. Това са многобройните падежни остатъци при съществителните имена: за род. пад. ед. ч. м. и ср. р. – *брата, дѣда, чилѣка, заспа пôрва сôна*; род.-вин. форма на -a при собствените имена – *Ивана, Гоча, Райка, Стоена, Петра*, напр. *иди поркай Петра косажиана*; дат. пад. м. и ср. р. ед. ч. – *иди са господ' у помоли; йунаку вода ни давай*; дат. пад ед. ч. ж.р. – *кажи лели да дойде нах нас; П'ботко Ради пôрстен даде*. Синкретичната форма на -ê (по произход стар местен падеж) е жизнена в служба на родителен и местен падеж – *от вуйкофцêх има писмо; у Мандофцêх има межоб; подай на Мандофцêх айсва писмо*.

Падежни флексии за датив са налице и при местоименията – *нашему Ивану коиштаса; нашему свату нивана; ѹѣ викам моему сину*.

Разгледани са синтаксисът и лексиката, към която е приложен и диференциален речник. Читателят има възможността да се запознае със старинни думи като *кузн'a – „ковачница“ (кузньцъ – „ковач“), плодва – „жепски полов орган, предимно на крава“ (неплоды), пасмо – „гранче, прежда“ (пасмо)*.

С високи научни достойнства се откроява и следващото изследване на доц. Кабасанов – *Един стариен български говор* (1963)⁸, където са регистрирани случаи на запазени и новоразвити носови гласни, наличие на ы, посочени са примери за разложен назализъм (имшъ⁹, водехъ⁹, бехъ⁹). Морфологичната система на Тихомирския говор се оказва особено архаична –

⁵ К. Димчев. С обич и преданост към българския език. Доц. Стайко Кабасанов на 80 години. – „Български език и литература“, 1986, кн. 2.

⁶ В статията си *Езикът на Кирила и Методия в родопските говори* („Език и литература“, 1982, кн. 3) той заявява: „Диалектологията тогава е интересна и полезна наука, когато изучава диалектите не самоцелно, а чрез данни от диалектите разрешава въпроси от историята на езика ни, в някои случаи – въпроси от славянската филология изобщо и славянските езици, въпроси от етнически характер и културни явления, като се излиза от езика като най-характерен белег на народността и пр. С оглед на тези проблеми особено значение имат родопските говори“ (с. 76).

⁷ Кочев, цит. съч., с. 523.

⁸ Езиковите факти в Тихомирския говор дават повод на Ив. Кочев да дефинира проучването като „ценен принос не само в българската, но и в славянската диалектология“, цит. съч., с. 523.

устойчиво е именното склонение (им. сын, род.-вин. сына, дат. – сыну, както и в мн. ч. сынове, сын, сынам), функционира форма *катри* (от стб. *которыи*) при въпросителните местоимения, *ажит* (от стб. ижето) при относителните *бадин* (от стб. любо единъ), при неопределителните, *ни-катри* при отрицателните, *врить* (от стб. въ рѣдъ) при обобщителните. Маркерите за архаичност са и лексикални – гъбам (гъбати), йеште (еште), клам (класти), кут'ам (кутити).

В другите си текстове за родопските говори диалектологът Стайко Ка-басанов разкрива техните фонетико-морфологични специфики. Когато разглежда генезиса и звуковата същност на широкото (ô)⁹, той изтъква за тази фонема от диалектния вокализъм, че е позиционно ограничена (среща се редовно под ударение)¹⁰. От значение е да се отбележат и разсъждениета на изследователя относно процеса, довел до появата му: една теза, която се различава от наложената във времето постановка за широкото ô като резултат от вторичен ер, до който са стигнали четирите старобългарски вокала **Ж - ъ - ь - ю**¹¹.

Особеностите на показателните местоимения, както и на тройното членуване в родопските говори също попадат в обсега на анализираните от диалектолога езикови явления. Така например от стб. съ, си, се в Смолянския говор функционират *сойа, сайа, сова – сейа* (получени по модела на *тойа, тайа, това – тейа*), от същите стб. показателни местоимения в Тихомирския говор пък се пазят формите за ж. и ср. р. *си и се – Бл ты ша з’омииш ли ат си?* „Ще вземеш ли от тази?“ (Става дума за плат – басма, ж.р.), *Чекай да отрежим чулёком се*, „Чакай да отрежим на човека от това“ – *това*, ср.р. Буди интерес и статистическата конкретика около упот-

⁹ За харектара и за произхода на родопското широко о (ô) // *Известия на Института за български език*, кн. XVI, 1968, с.431–435.

¹⁰ В говора на с.Тихомир, Кърджалийско, обаче е констатиран и изговор на ф извън ударение: лафовът сб, аплаши мб, като авторът обяснява явлението с развито второстепенно ударение, под което широкото ô попада.

¹¹ „Извравняването на четирите старобългарски вокала в един еров (ъ) вокал наистина съществува в говора на Ропката, но няма доказателства, че то е старо явление и предхожда и обуславя широкото о. Мисля, че пътят на четирите старобългарски вокала към широкото о е по-късно и не минава през вторичния ъ. Вторичният ъ може да бъде по-ново явление, отколкото широкото о, но това не означава, че за да се дойде до това изравняване на споменатите вокали в ерова гласна, трябва да се мине през широкото о. В едни диалекти, какъвто е напр. говорът на Ропката, изравняването може да е довело до изговор ъ, а в други – до широкото ô, без единият изговор да предполага като предходен етап другия“ (с. 434). Понататък е развита тезата, че говорът на с. Стрижба, Кърджалийско, който е по-старинен от говора на Ропката, сигнализира изравняването на **Ж – ъ – ь – ю** в широко о – в говора на Стрижба има третолични аористни форми от типа *изгореан, дойдоан, едеан*. Според Ст. Кабасанов широкото о е „естествен преход на *ан* в *о*, след като *ан* е изгубил носовия си призвук. Родопското ô е звук, среден по изговор между *о* и *а*. Този изговор лесно може да се добие от *а* чрез по-засилена лабиализация. Към този изговор на ô от *ж* и – се е изравнил, пак посредством *а*, и изговорът на стб. **ъ и ю**, тъй като в неударено положение трите вокала са близки, а под влияние на ударението те са се изравнили в широко о (ô)“ (с. 435).

ребата на детерминативните морфеми **-с**, **-т**, **-н**: обобщенията показват, че в Смолянския говор преобладаващи са формите с морфеми **-н** и **-с**, докато в Тихомирския доминира морфемата **-т**. Въз основа на приведените тук данни и върху някои други е направен изводът за родопските говори като запазили старо състояние на показателната местоименна система и във връзка с нея съхраненото и доразвито тройно членуване¹².

Не са останали встрани от вниманието на изследователя и някои специфични причастни и деепричастни форми¹³. Прави впечатление функционалната натовареност на еловото причастие, което в среднородопския и някои други родопски говори „е разширило функциите си и често се употребява в значение на лични глаголи и на отглаголни съществителни“ – *ело ми са е* „яде ми се“, *тило ми са ие* „пие ми се“, от *тило* (пиене) *никой не е прокопсал* (успял). Деепричастията са с изгласен облик **-штим**: *ходештим ма погл'бдна* – „минавайки, ме погледна“.

Фокусираните тук диалектологки приноси на Ст. Кабасанов потвърждават мнението за задълбочения изследовател, търсещ възможно повече изконни белези от народните говори, за да се изясняват с най-голяма степен на достоверност ключови въпроси от диахронията на българския език.

Същата съсредоточеност на учения откриваме и в другата му изследователска зона – методиката на обучението по роден език. Там неговият личен учителски опит и наблюденията над националната учителска практика се отразяват в авторството на монографии, статии, учебници по български език, част от които претърпяват и неколкократни издания.

Съдържателно-структурна оригиналност притежава изследването *За обучението по литературен български език в диалектна среда* (1966), където се проявява единството на диалектолога и методиста; „в тази книга Ст. Кабасанов запознава учителите с характерните особености на говорите от различните краища на страната ни и ги насочва към използване на методи и похвати, които са най-результатни за овладяване нормите на книжовния език“¹⁴.

Доцент Кабасанов написва и студиите *Влияние на руската методическа мисъл върху развитието на методиката на българския език* (1977), *Етапи в развитието на методиката на обучението по роден български език след Освобождението* (1983).

Каквито и класификации да се правят на трудовете му, водещо място заема *Методика на обучението по български език*. Ето защо ще цитираме достатъчно показателния откъс от обобщението на К. Димчев: „Задумлена като учебник за студенти, тя надхвърли първоначалното си предназначение и остави трайни следи в професионалната подготовка на много

¹² Особености на показателните местоимения и на тройното членуване в някои родопски говори. – *Известия на Института за български език*, кн. XI, 1964, с. 417–421.

¹³ По-особени причастни и деепричастни форми в родопските говори. // *Известия на Института за български език*, кн. VIII, 1962.

¹⁴ Бояджиев, цит. съч., с. 98.

студенти, учители и методици. Нужно е специално да се подчертава, че преди този труд у нас не е съществувал цялостен и обстоен курс по методика на родния език (...)¹⁵.

Стайко Кабасанов е пряк ученик на професорите, поставили здравите устои на филологията в България. Именно от тях той е усвоил академичния подход към научната проблематика, в своята практика е добавял и собствените си професионални визии. И вследствие на това диалектолозите разполагат със създадените от него функционални модели за описание на конкретен говор и диалектни явления, а теоретиците по методика на родния език и многобройните учители имат ценни насоки за резултатност на делото си.

Тенчо Дерекювлиев

¹⁵ Димчев, цит. съч., с. 53.

СПИСЪК НА АВТОРИТЕ, ПРЕВОДАЧИТЕ И РЕДАКТОРИТЕ

Веселина Балтова следва Славянска филология (полонистика). Пише стихове и превежда от полски език.

Ст. и. с. д-р Ничка Бечева е от Секцията за съпоставително изследване на български език с други езици в Института за български език при БАН. Работи в областта на българската ономастика. Дисертацията ѝ е на тема *Местните имена в Ивайловградско*. Автор е на монографията *Местните имена в Грудовско (Средецко)* (София, 1998). Научните ѝ интереси са в областта на двуезичната лексикография, съпоставителното славянско езикознание, българската диалектология. Била е лектор по български език в Белградския университет. Води лекционни курсове и практически занятия по сръбски език в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Светлана Бозукова следва Славянска филология (полонистика). Превежда от полски език.

Дон. д-р Драгиша Бойович преподава сръбска средновековна литература във Философския факултет в Косовска Митровица и във Философския факултет в Ниш. Роден е през 1964 г. в Бане, Косово и Метохия (Сърбия). Следва южнославянски литератури във Философския факултет на университета в Прищина, където се дипломира през 1988 г. Защитава магистърска теза във Факултет на тема *Поезија Димитрија Кантакузина*, а през 2000 г. и докторска – темата на дисертационния му труд е *Свети Јефрем Сирин у старој српској книжевности*. Публикувал е няколко книги, между които *Крај века већ дође. Антологија старе српске поезије последњих времена*, *Песници будућег века. О поезији Димитрија Кантакузина*, *Молитве Светога Саве, Свети Јефрем Сирин и српска црквена книжевност*, *Српска есхатолошка книжевност*. Автор е на множество публикации и студии в областта на медиевистиката и на доклади на редица национални и задгранични научни форуми с международно участие.

Основател и управител е на Центъра за църковни изследвания в Ниш и е главен редактор на списание „Църквене студии“ („Црквене студије“).

Дон. д-р Славка Величкова е специалист по български, сръбски и хърватски език към Катедрата по славянски филологии в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Основните ѝ интереси са в областта на историческа граматика и съпоставителните проучвания на южнославянските езици. Автор е на *За езикова работа по български език за чужденци* (София, 1989), *Сборник от текстове за самостоятелна работа за чуждестранни студенти* (София, 1990), *Тенденция в езиковата политика на Република Македония*.

донация (София, 1992), *За някои особености на южнославянската лингвистична терминология* (София, 1997).

Евелина Грозданова е завършила Славянска филология (сърбо-хърватски профил). Понастоящем преподава сръбски и хърватски език в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Тенчо Дерекювлиев е завършил Българска филология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Стипендиант е на Филологическия факултет. Сътрудничи на редица периодични издания. Носител е на награди от студентски научни форуми.

Донка Дойчинова е магистър по Славянска филология (сърбо-хърватски профил). Понастоящем е докторант към Катедрата по славянски филологии в ПУ „Паисий Хилендарски“. Темата на нейната дисертация е *Категорията посесивност в сръбскиата и българската книжовна норма*.

Доц. д-р Дарина Дончева преподава сръбска и хърватска литература в ПУ „Паисий Хилендарски“. Понастоящем е лектор по български език в Университета в Белград. Работи в областта на сравнителното славянско литературовъзздание.

Ст. ас. Гергана Иванова е преподавател по сръбски език в Катедрата по славянски филологии към ПУ „Паисий Хилендарски“.

Проф. дфн Диана Иванова е преподавател в Катедрата по български език към ПУ „Паисий Хилендарски“ и директор на Департамента за езикова и специализирана подготовка на чуждестранни студенти към същия университет. Специалист е по история на българския книжовен език и съвременен български език. Автор е на повече от 150 публикации в България и в чужбина, сред които пет учебни помагала и шест книги: *Българският периодичен печат и градивните книжовноезикови процеси през Възраждането* (1994), *Григор Пърличев и книжовноезиковата ситуация през 60–80-те години на XIX в.* (1995), *Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането* (1998), *По следите на анонимното авторство в периодичния печат през Възраждането* (2000), *Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието. Текстология и език* (2002), *Езикът на Библията. Български синодален превод – 1925 г.* (2003).

Проф. дфн Светозар Игов е литературен критик и историк, есеист, поет, романист, преводач. Преподава сравнително славянско литературовъзздание в ПУ „Паисий Хилендарски“. Автор е на десетки научни и художествени книги, сред които *Високо, при извора. Критики и есета* (1974), *Хуманизъм и творчество* (1978, II изд. – 1981), *Грозните патета. Критическо ежедневие* (1984), *Българийо, за тебе пяха. Литературно-исторически портрети* (1985), *Богомил Райнов. Студия* (1986), *Призори. Фрагменти* (1988), *Гроз-*

ните памета. Книга втора (1989), Поезията на Николай Кънчев. Студия (1990), Павел Вежинов. Студия (1990), История на българската литература 1878–1944 (1990, II изд. – 1991, III изд. – 1992, IV изд. – 1993), От Ботев до Йовков (1991), Български шедьоври (1992), Иво Андрич. Монография (1992), Призори. Книга втора (1994), Творби от класиката (1994), Кратка история на българската литература (1995), Ранният край на лятото (1995), Елените. Роман (1998), Привечер (1999), Отсъствие. Поезия (1999), Българската литература XX век – от Алеко Константинов до Атанас Далчев (2000) и др.

Гл. ас. д-р Татяна Ичевска е от Катедрата по история на литературата и сравнително литературознание в ПУ „Паисий Хилендарски“. Преподава българска литература от Първата световна война до наши дни. Темата на докторската ѝ дисертация, защитена през 1999 г., е *Функционално-семантични аспекти на митичното в новата българска литература*. Автор е на 3 монографии: *Митичното в българската литература* (2000), *Божието слово у Йовков* (2003) и *Романите на Димитър Димов* (2005). Участва в съставителството на сборник с разкази на А. Караджичев към издателство „Анубис“ (2001). Научните ѝ интереси са в областта на съвременната българска литература и културна антропология на славяните. Била е лектор по български език в университета в Братислава (2001–2005).

Даниела Йелич е асистент в Университета в Баня Лука и лектор по сръбски език в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Ас. Аня Йефтич е от Катедрата по сръбски език и литература към Философския факултет в Източно Сараево. Преподава стара сръбска литература и литература от Ренесанса до Рационализма. Участва в редакционния екип на богословско-философското списание „Видослов“, което излиза в Требине (Херцеговина).

Силвана Костадинова следва Славянска филология (сръбо-хърватистика) в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Ст. н. с. д-р Палмира Легурска работи към Секцията за съпоставително изследване на българския език с други езици в Института за български език при БАН. По-важни публикации: *Вторичните лексикални номинации на конкретните съществителни имена в руския и българския език* (София, 1982), *Анализ на предметните имена. Теоретични проблеми* (ЦИНТИ, София, 1991, Анализ на предметните имена в руския и българския език /теоретични проблеми. // Българско езикознание, т. 3, 2002; *Тематичен речник на народния календар. Зимен цикъл* (София, 2000); *Есенен цикъл* (София, 2001); *Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоване (върху материал от български, руски, сръбски, чешки, френски, английски език и иврит)* (www.belb.net). Основните ѝ научни интереси са в областта на лексикалната семантика, съпоставителното езикознание, етнолингвистиката, чуждоезиковото обучение.

Ст. ас. Вяра Найденова преподава сръбски език в ПУ „Паисий Хилендарски“. Понастоящем е докторант към Катедрата по славянско езикознание в СУ „Св. Климент Охридски“. Научните ѝ интереси са в областта на стилистиката.

Доц. д-р Николай Нейчев преподава руска класическа литература в ПУ „Паисий Хилендарски“. Основните му научни интереси са насочени към проблемите на руския месианизъм и в частност към творчеството на Ф. М. Достоевски. Автор е на книгата *Ф. М. Достоевски – Тайнствената поетика* (Пловдив, 2001).

Таня Нейчева е завършила Руска филология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и следва Славянска филология (сръбо-хърватски профил) в същия университет. Преподава практически руски език и историческа граматика на руския език. Научните ѝ интереси са в областта на историческата граматика на руския език и сравнителното изучаване на славянските езици.

Елисавета Ненчева е завършила Славянска филология (сръбо-хърватистика) в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Кичка Пешева по специалност е библиограф. От 1968 г. се занимава с библиографски обзори и изследвания, както и с литературна критика предимно за български писатели. Автор е на книгата *Наказани таланти* (1993), която е посветена на 25 български писатели, пострадали от комунистическия режим и в която за първи път са използвани материали от секретните фондове.

Доц. д-р Ранко Попович е от Катедрата по сръбски език и литература към Философския факултет в Университета в Баня Лука. Литературоведските му интереси са ориентирани към прехода на сръбския романтизъм към Модерната, а в по-широк културологичен план – към съвременната сръбска поезия. Съставител е на *Српска књижевна критика међуратног периода 1918–1941* (Српско Сарајево, 2001), както и на редица поетически антологии. Автор е на монографията *Педесет година Позоришта Приједор. 1953–2003* (Приједор, 2004).

Светла Рускова-Джерманович следва Славянска филология (сръбо-хърватистика) в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Проф. д-р Младенко Саджак е от Катедрата по сръбски език и литература във Философския факултет в Университета в Баня Лука. Преподава Сръбска литература на XIX в. Докторска дисертация защитава през 2000 г. на тема *Натуралистички нарративни модели у српској прози између реализма и модерне* и е издадена през 2001 г. Научните му интереси са в областта на нараторологията и поетологията от втората половина на XIX и началото на XX в. Автор е на научната монография *Портрет Симе Стојановића. Историја храбрости једне породице* (Баня Лука, 2003).

Таня Станкова е завършила Славянска филология (сърбо-хърватистика) в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Поетеса. Превежда от сърбски.

Доц. д-р Христина Тончева е преподавател към Катедрата по общо езикознание и история на българския език в Пловдивския университет. Чете лекции по историческа лингвистика (историческа граматика на българския език с българска диалектология). Защитила е докторска дисертация и хабилитационен труд върху старобългарските молитви и чинопоследования, запазени в евхологичните ръкописи от X–XIX век. Автор е на следните книги: *Старобългарските Молитви за всяка потреба в развой на славянската ръкописна книжнина (до края на XIX век)* (Пловдив, 2000), *Развой на старобългарските Чинопоследования за встъпване в монашество през X–XVIII век. Коментар и текстове* (Пловдив, 2005), *Христоматия по историческа лингвистика. Текстове, статии, задачи* (Пловдив, 2002; II допълнено издание, Пловдив, 2006). Съставител и редактор е на Юбилейния сборник в чест на 60-годишнината на доц. д-р Пеньо Пенев (Пловдив, 2006). Има над 40 публикации по проблемите на историческия развой на българския книжовен и говорим език.

Гл. ас. д-р Юлиана Чакърова-Бурлакова е завършила Руска филология в ПУ „Паисий Хилендарски“. Работи в Пловдивския университет към Катедрата по руска филология от 1988 г. Докторската ѝ дисертация на тема *Местоимения как средство выражения анафорической связи в болгарском и русском текстах* е защитена през 1997 г. в Минск, Беларус. Преподава теория на превода, стилистика, практически руски език. Сферата на научните ѝ интереси включва граматика, лингвистика на текста, теория на превода, семантика, когнитивна лингвистика.

Дец. д-р Жоржета Чолакова е ръководител на Катедрата по славянски филологии в ПУ „Паисий Хилендарски“. Преподава чешка литература и славянски литератури. Основните ѝ научни интереси са в областта на чешкия авангардизъм. Докторската ѝ дисертация на тема *Český surrealismus 30. let. Struktura básnického obrazu* е защитена във Философския факултет на Карловия университет в Прага през 1993 г. и е издадена (Praha, 1999). Автор е още на книгите *Карел Хинек Маха или Гласът на падналата арфа* (Пловдив, 1993), *Лицата на человека в поезията на чешкия авангардизъм* (Пловдив, 1998). Превежда поезия от чешки и френски език. Била е лектор по български език и литература в Провансалския университет (1998–2002).

Проф. д-р Божо Чорич работи към Филологическия факултет в Белград, където преподава историческа граматика на сръбския език, и към Философския факултет в Баня Лука, където освен тази дисциплина води лекционния курс по история на сръбския книжовен език. Научните му интереси са в областта на дериватологията. Бил е лектор по сърбохърватски език в Университета в Страсбург (1975–1978) и в Университета в Мюнster (1985–1987). Бил е гост професор

в Карловия университет в Прага, в СУ „Св. Климент Охридски“ и в Университета Ханкук в Сеул (Южна Корея). През периода 1983–1985 е заместник-декан на Филологическия факултет в Белград, от 1990 г. до 1998 г. – директор на Международния славистичен център към същия факултет. Бил е главен редактор на сп. „Књижевност и језик“. Автор е на монографията *Моциони суфикси у српскохрватском језику* (Београд 1982), на учебника *Српски за странце* (Београд, 2004) и е съавтор на *Правопис српскога језика са речником* (Београд – Никшић, 1993).

Ас. Саша Шмуля е от Катедрата по сръбски език и литература във Философския факултет в Университета в Баня Лука. Преподава сравнително изучаване на южнославянските литератури. Научните му интереси са в областта на компаративистичната теория на интертекстуалността.

Доп. д-р Владимир Янев е от Катедрата по българска литература и теория на литературата към Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“. Преподава съвременна българска литература. Докторската му дисертация е на тема *Поезията на Николай Марангозов в контекста на българската литература*. През периода 1996–2000 г. е бил лектор по българска литература в Санктпетербургския университет. Автор е на литературоведските книги *Живея и препрочитам* (1990), *Признати и непознати* (1999), *Христо Смирненски. Маскарадът и празникът* (2000), *Да прочетем заедно* (2002), *Българският литературен авангардизъм. Кратки бележки върху българския литературен авангардизъм с особен оглед на экспресионизма* (2002), *Българска литература след Първата световна война* (2002) и съавтор на *Литература и христоматия за 11 клас на средните училища* (1994), помагалата за ученици и студенти *Поглед към детската литература* (1990), *Българска литературна класика* (1993).

Моника Янева е завършила Славянска филология (сръбо-хърватистика) в ПУ „Паисий Хилендарски“. В момента следва славистика във Виенския университет. Превежда от сръбски език.

Гл. ас. Лъчезар Янков е преподавател в Катедрата по общо езикознание и история на българския език към ПУ „Паисий Хилендарски“. Има магистърска степен по българска филология от ПУ „Паисий Хилендарски“ и магистърска степен по философия от СУ „Св. Климент Охридски“. Научните му интереси са в областта на общото езикознание (семиотика, психолингвистика) и теорията на игрите (с оглед на семантиката на естествения език).

Редакцията на списание *Славянски диалози* приема материали по всички рубрики. Ако текстът е преводен, е необходимо да се приложи и оригиналът. ***Научните изследвания*** да не превишават 12 страници. След заглавието се дават без съкращения името и фамилията на автора, кратки сведения за местоработата, областта на научните интереси и издадените книги. Прилагат се две *анотации* на руски и английски език (не повече от 6 реда). ***Рецензиите*** да не са по-дълги от 3 страници. ***Анотациите на книги*** да не бъдат повече от 10 реда. Материалите се предоставят на електронен и на хартиен носител; формат *Microsoft Word for Windows* или *Rich Text Format*, шрифт *Times New Roman*; размер на шрифта 12; размер на шрифта на анотациите към научните статии 9; разредка single. Ръкописи не се връщат.

Редакция журнала *Славянские диалоги* принимает материалы по всем рубрикам. Если текст переводной, необходимо приложить и оригинал. ***Научные исследования*** должны быть не больше 12 страниц. После заглавия даются без сокращений имя и фамилия автора, краткие сведения о месте работы, области научных интересов и изданных книгах. Нужно написать две *аннотации* на русском и английском языках (не более 6 строк каждая). ***Рецензии*** рекомендуется ограничить до 3 страниц. ***Аннотации о книгах*** быть не больше 10 строк. Просим представлять материалы в электронном и распечатанном варианте; в форматах *Microsoft Word for Windows* или *Rich Text Format*. Шрифт *Times New Roman*; размер шрифта 12; размер шрифта аннотаций к статьям 9; разрядка между рядами single. Рукописи не возвращаются.

Slavic Dialogues is expecting materials corresponding to all rubrics. If the material is a translation, the original is needed as well. ***Research articles*** should not be longer than 12 pages. After the title the following information should be included: first and last name of the author, place of work, area of research interests, and published books. A short *abstracts* in Russian and English (no longer than 6 lines each) should be included. ***Review-articles*** should not be longer than 3 pages. ***Annotations of the books*** should not be longer than 10 lines. It is advisable to send the materials in electronic version; in addition, please, apply one hard copy of the material. If possible, make the material in *Microsoft Word for Windows* or in *Rich Text Format*. Font *Times New Roman*. Font size 12, font size of the abstract of the research articles 9; line spacing single.

Адрес на редакцията:
СЛАВЯНСКИ ДИАЛОЗИ
Филологически факултет
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Пловдив 4000, ул. „Цар Асен“ 24
тел. (+359) 32/261 238, 261 483;
e-mail: slav_dial@yahoo.com